

IB Revija
Revija za strokovna in metodološka
vprašanja trajnostnega razvoja
ISSN 1318-2803

št. 2 / letnik XLI / 2007

Glavna in odgovorna urednica:
dr. Alenka Kajzer

Tehnična urednica:
Urška Sodja

Uredniški odbor:
dr. Pavle Gmeiner
dr. Drago Kos
mag. Stanka Kukar
dr. Marjan Ravbar
doc. dr. Matija Rojec
prof. dr. Tine Stanovnik
prof. dr. Pavle Sicherl
dr. Janez Šušteršič

Lektoriranje:
Služba vlade za prevajanje
Dean Jesson

Oblikovanje:
Sandi Radovan

Izdajatelj:
Urad Republike Slovenije za
makroekonomske analize in razvoj,
Ljubljana, Gregorčičeva 27

Računalniška postavitve:
Aleš Brečko

Prelom:
Aleš Brečko

Tisk:
UTRIP Brežice d.o.o., Brežice

Vse pravice pridržane.

Naklada:
400 izvodov

Naročila na revijo sprejemamo pisno na
naslov izdajatelja.

Revija je vpisana v mednarodno
podatkovno bazo Internet Securities.

IB revijo subvencionira Javna agencija
za raziskovalno dejavnost RS.

Kazalo

Ana Murn: Državne pomoči za reševanje in prestrukturiranje podjetij v Sloveniji: obseg in rezultati	4
Črt Kostevc, Tjaša Redek, Matija Rojec: Davek na dobiček kot determinanta vhodnih neposrednih tujih investicij	17
Matjaž Nahtigal: Milenijski razvojni cilji in pogajanja v okviru Dohe	29
Tanja Rener: Globalizacija, individualizacija in socialna izključenost mladih	40
Metka Kuhar: Odnos mladih odraslih do ustvarjanja družine in rojevanja	50
Mirjana Ule: Mladi in družbene spremembe	62

Spoštovani bralci in bralke,

pred vami je druga letošnja številka, ki tokrat ne prinaša člankov, ki obravnavajo zgolj ekonomske teme. Izrazito ekonomske teme in ekonomsko analizo predstavljata samo dva članka, en članek se ukvarja z vprašanjem trgovinskih pogajanj in doseganja zastavljenih globalnih razvojnih ciljev. Tri članke, ki so jih prispevale sociologinje, pa povezuje tema o mladih in njihovih problemih.

Ana Murn se v svojem članku ukvarja z vprašanjem obsega in rezultatov državnih pomoči za reševanje in prestrukturiranje podjetij v Sloveniji. Pri tem ugotavlja, da v Sloveniji 23 % podjetij, ki so dobile državne pomoči za reševanje in prestrukturiranje v obdobju 1998-2005, ni preživel. To je bolj ugoden rezultat kot v EU, vendar avtorica hkrati ugotavlja, da velik del preživelih podjetij redno prejema letno visoke zneske subvencij, povezanih s poslovanjem, kar pomeni, da jih dobršen del brez teh subvencij ne bi preživel.

Črt Kostevc, Tjaša Redek in Matija Rojec pa v svojem članku razpravljajo o davkih in davčni politiki kot elementu investicijske klime za neposredne tuje investicije (NTI). Kot taki so ena od determinant privlačnosti države kot lokacije za NTI. Avtorji ugotavljajo, da pomen davčne politika kot spodbude za NTI potrjujejo številne empirične raziskave. Prav tako ugotavljajo, da so se nominalne davčne stopnje zaradi konkurence med državami v razdobju od leta 2000 precej znižale. Ta konkurenca je opazna predvsem v državah EU; poleg Irske po nizkih davčnih stopnjah izstopajo predvsem nekatere nove članice EU (Litva, Latvija, Romunija).

V svojem članku pravnik dr. Matjaž Nahtigal analizira potek pogajanj in zastoj v sedanjem krogu trgovinskih pogajanj. Njegova analiza pokaže, da sedanja pogajanja bistveno ne izboljšujejo položaja mnogih držav v razvoju in najverjetneje tudi ne bi bistveno prispevala k uresničevanju milenjskih ciljev. Avtor meni, da bi za resnično razvojno naravnani krog pogajanj morali pogajalci izpostaviti vrsto vprašanj, ki jih trenutno ni na dnevnem redu.

Tanja Renner v članku opredeljuje temeljna globalna tveganja, ki zadevajo mlade ljudi na ravni njihovih vsakdanjih življenjskih izkušenj in praks. Avtorica meni, da so mladi prisiljeni v zgodnje in informirane odločitve o lastnih življenjskih poteh, hkrati pa so daljše obdobje odvisni ali polodvisni od izvornih družin.

Članek Metke Kuhar pa se ukvarja z okoliščinami ustvarjanja družine in rojevanja pri mladih odraslih v Sloveniji. Pri tem izpostavlja pregled demografskih in družinskih trendov, strukturnih dejavnikov, ki imajo pomembno vlogo pri oblikovanju družine (kot so trg dela, stanovanjske razmere, spolne vloge), in izsledkov kvantitativnih in kvalitativnih raziskav s poudarkom na prehodih v družinsko življenje med mladimi odraslimi v Sloveniji. Kvantitativni podatki kažejo na velike želje mladih po družinskem življenju in otrocih.

Članek Mirjane Ule pa obravnava vprašanja mladih in družbenih sprememb. Avtorica izpostavlja, da obdobje mladosti ni več obdobje eksperimentiranja. Sodobna mladost je predvsem obdobje "bivanja" - biti študent, potrošnik, prijatelj. Za mlade v Sloveniji je oblikovanje vsakdanjega življenja in vrednostnih sistemov danes del njihovega vsakdanjega iskanja ravnotežja med osebnimi željami in pričakovanji na eni strani ter družbenimi zahtevami in priložnostmi na drugi.

Veliko novih spoznanj pri branju vam želim,

Urednica Alenka Kajzer

Državne pomoči za reševanje in prestrukturiranje podjetij v Sloveniji: obseg in rezultati

Povzetek

Državne pomoči za reševanje in prestrukturiranje so ena izmed oblik horizontalnih državnih pomoči, ki so v teoriji in praksi precej sporne, posebno pri pomočeh velikim podjetjem. Argumentov proti njihovi uporabi je veliko in večinoma se osredotočajo na to, da države z njimi podpirajo "stare industrije" in tako distorzno vplivajo na delovanje tržnih zakonitosti. Argumenti v prid podporam podjetjem v težavah se osredotočajo predvsem na odprav-

ljanje negativnih eksternalij za delavce, potrošnike in druge udeležence na trgu, do katerih pride ob uvedbi stečajev.

Empirične raziskave kažejo, da so pomoči za reševanje in prestrukturiranje v primerjavi z drugimi oblikami pomoči razmeroma manj učinkovite. V Evropski uniji kar 32 % podjetij, ki so prejela te pomoči, ne preživi. V Sloveniji pa ni preživelo 23 % podjetij, ki so jih dobile v obdobju 1998-2005. Na

videz je ta rezultat ugodnejši kakor v Evropski uniji, vendar so dodatne analize pokazale, da velik del slovenskih preživelih podjetij vsako leto redno prejme visoke subvencije, povezane s poslovanjem. To pomeni, da jih dobršen del brez teh subvencij ne bi preživelo. Posebna analiza alokacijske učinkovitosti državnih pomoči je pokazala tudi, da pomoči za reševanje in prestrukturiranje dosegajo visoko stopnjo distorznega vpliva na druge sektorje.

Ključne besede: državne pomoči, reševanje in prestrukturiranje

Summary

State aid for rescuing and restructuring is a type of horizontal state aid that is contentious in both theory and practice, particularly with regard to large firms. There are many arguments against its use, the main one being that countries which grant such aid support 'old industries' and thus distort the operation of the free market. Arguments in favour of state aid for firms in difficulty focus on the elimination of the negative externalities for workers,

consumers, and other market participants that occur when such firms go bankrupt.

Empirical research of state aid for rescuing and restructuring shows that this aid is relatively less effective than other types of aid. In the European Union, 32% of firms that receive aid for rescuing and restructuring do not survive. In Slovenia, the corresponding figure for 1998-2005 was 23%. It may appear at first sight that Slovenia's result is better than that

of the EU. However, additional analyses have shown that the majority of the firms that survive in Slovenia are receiving high annual subsidies for operation. This means that many of them would not survive without the subsidies. Furthermore, a separate analysis of the allocative efficiency of state aid has shown that state aid for rescuing and restructuring exhibits a high distortional impact on other sectors.

Key words: state aid, rescuing and restructuring

JEL: H25, H81, L52

1. Uvod

Čeprav neoliberalna teorija gradi na prepričanju, da je aktivno poseganje države v delovanje tržnih

subjektov škodljivo za delovanje tržnih zakonitosti, pa v praksi države, tudi tiste, ki so neoliberalno usmerjene, izvajajo aktivno industrijsko politiko. Za to obstajata dva temeljna razloga. Prvi izhaja

* Urad za makroekonomske analize in razvoj, Ljubljana

iz številnih tržnih nepravilnosti, zaradi katerih države z aktivno politiko posegajo v delovanje trga, da bi jih odpravile. Drugi razlog pa tiči predvsem v prizadevanju, da bi z ustreznimi ukrepi zagotovile svojim podjetjem tržno prednost pred konkurenti na domačem in svetovnem trgu.

Države nimajo v izobilju instrumentov za izvajanje aktivne industrijske politike. Poleg nefinančnih instrumentov (izboljševanje delovanja državne administracije, pravnega reda in razvoj poslovnega okolja za podjetništvo) se uporabljajo še finančni, ki se odražajo v javnofinančnih prihodkih, izdatkih, posojilih, dolgu in premoženju. Pri uporabi finančnih instrumentov se države soočajo z vse večjimi omejitvami. Prva izhaja iz javnofinančne politike, ki zahteva ustrezno ravnovesje med javnofinančnimi prihodki in odhodki ter med javnofinančnim primanjkljajem in dolgom. Druga omejitev pa izhaja iz sprejetih mednarodnih pravil Evropske unije in Svetovne trgovinske organizacije; obe instituciji omejujeta različne oblike poseganja države v delovanje tržnih zakonitosti.

Pravila Evropske unije so določena s pravnimi predpisi, katerih namen je ureditev delovanja enotnega notranjega trga, zato ne zajemajo vseh oblik subvencioniranja, ampak le tiste, ki vplivajo na konkurenco med podjetji znotraj meja Evropske unije. Oblike subvencioniranja, kontrolirane s strani Evropske unije, se imenujejo državne pomoči. Pogoji, pod katerimi se lahko dodeljujejo, so predpisani, nadzorujeta pa jih Evropska komisija in posebej za to pristojno sodišče. Pravila postavljajo nadnacionalne interese nad nacionalne, zakonitosti delovanja proste konkurence in trgovine pa pred načrtno pospeševanje podjetniške konkurenčnosti.

Reševanje velikih neuspešnih podjetij je po pravilih državnih pomoči dovoljeno pod posebnimi pogoji. Razlogi za dovoljeno pomoč izhajajo iz delujočih tržnih nepravilnosti, predvsem pa iz ublažitve socialnih problemov ter napetosti, do katerih pride ob stečajih in likvidaciji slabih podjetij. Težave, ki jih povzroči propad neuspelega velikega podjetja, pogosto odsevajo tudi na drugih podjetjih (posebno v nabavi in prodaji povezanih podjetij), v majhnem gospodarstvu pa tudi v delu ponudbe in povpraševanja.

Državne pomoči so v Sloveniji na splošno slabo raziskane. Praviloma se od leta 2000 (Zakon o državnih pomoči, Uradni list RS, št. 1/00) dodeljujejo skladno s pravili politike konkurence Evropske unije na vseh področjih, tudi za reševanje in prestrukturiranje. Maloštevilne raziskave (Murn, 2003, 2004 in 2005) prejemnikov pomoči kažejo, da so bile doslej predvsem instrument države za

podpiranje sanacije in prestrukturiranja slabih podjetij. Takšne usmeritve niso podpirale le namenske pomoči za reševanje in prestrukturiranje, ampak tudi drugi programi pomoči.

Cilj prispevka je ugotoviti učinkovitost državnih pomoči za reševanje in prestrukturiranje podjetij v Sloveniji. Z analizo, ki temelji na individualnih podatkih o prejetih pomočeh v obdobju 1998–2005 in na podatkih zaključnih računov podjetij, ugotavljamo, da je stopnja preživetja teh podjetij v Sloveniji višja kakor v Evropski uniji, vendar nekatera slovenska podjetja v velikem obsegu prejemajo še subvencije, ki so povezane s poslovanjem in jim pomagajo preživeti.

Prispevek je sestavljen iz šestih točk. Uvodu sledi predstavitev teoretičnih izhodišč sistema državnih pomoči, pravil državnih pomoči za reševanje in prestrukturiranje ter izsledki obstoječih analiz učinkovitosti saniranja velikih podjetij s tako pomočjo. V peti, najboljšežnejši točki prispevka navajamo kratko empirično analizo državnih pomoči, dodeljenih po pravilih za reševanje in prestrukturiranje v Sloveniji. Prikazujemo, koliko pomoči je bilo v obdobju 1998–2005 dodeljenih po teh pravilih in kaj se je dogajalo z učinkovitostjo podjetij, prejemnikov pomoči. Učinkovitost pomoči ugotavljamo po treh merilih: prvo je preživetje podjetja, drugo učinkovita stopnja intervencije, o kateri smo pisali v predhodni številki IB–revije (Murn, 2007, str. 80), tretje pa distorznost vpliva teh pomoči na druge sektorje. V šesti točki prispevka navajamo sklep.

2. Zasnova sistema državnih pomoči

Opredelitev državnih pomoči ne izhaja iz znanstvenih dognanj, temveč temelji na dolgoletni praksi. Zasnova sistema sloni na opredelitvi preprečevanja konkurence na notranjem trgu Evropske unije, temelji zanj pa so bili postavljeni že v začetku petdesetih let preteklega stoletja. Pravila o tem, komu se državne pomoči lahko namenijo, v kakšni obliki in v kakšni višini, so se oblikovala postopoma. Ustrezna ureditev državnih pomoči se je razvila šele v zadnjih dveh desetletjih (Sinnaeve, 1999, str. 13). Predvsem po letu 1980 je zanjo značilno, da upošteva industrijsko politiko in politiko konkurence, odgovornost zanjo pa je ekonomska, politična in institucionalna (Lavdas, Mendrinou, 1999, str. 19).

Dajatev je opredeljena kot državna pomoč, če zadošča naslednjim pogojem: (i) pomoč daje država iz državnih virov, ki so lahko neposredni ali posredni, (ii) gre za pomoč, ki v bistvu zmanjšuje normalne stroške poslovanja pre-

jemniku in mu na ta način daje konkurenčno prednost, (iii) pomoč je namenjena določenemu podjetju in tako izkrivlja konkurenco ali grozi z izkrivljanjem konkurence, (iv) pomoč vpliva na trgovino in konkurenco med državami članicami Evropske unije; če vpliva nanju le v državi članici, to ni državna pomoč. V postopku ocenjevanja združljivosti državne pomoči s skupnim trgom prvi pogoj določa, ali gre za državno pomoč ali ne, naslednja dva določata merila kvalifikacije o vrsti nezdržljivosti državne pomoči s skupnim trgom, zadnji pa podpira le določilo o enotnosti notranjega trga Evropske unije (Bogataj, 1999, str. 42-43). Ločevanje med ukrepi, ki niso državna pomoč, in ukrepi, ki to so, je težavno. Obstajajo tri splošna pravila za prepoznavo ukrepov, ki niso državna pomoč: (1) ukrepi niso usmerjeni v sektorje, regije ali posebne kategorije (npr. za majhna in srednje velika podjetja), (2) merilo primernosti temelji na ciljnih, brez diskrecijske moči dajalca pomoči, (3) ukrep praviloma ni omejen niti časovno niti z vnaprej določenim obsegom razpoložljivih sredstev (Simon, 1999, str. 46- 49).

Podrobnejša pravila o državnih pomočeh so se oblikovala desetletja. Danes so vsa veljavna pravila združena v več skupin. *Splošna pravila* predstavljajo pogoje, ki jih mora država upoštevati, da prepreči posredno dodeljevanje državnih pomoči. *Horizontalna pravila* razlagajo stališče Evropske komisije glede pomoči na posameznih področjih s posebnimi težavami. Pri tem so izključeni nekateri občutljivi sektorji, saj so zanje predvidena posebna pravila. Veljavnost pravil je časovno omejena, prilagoditve posameznih horizontalnih predpisov pa se spreminjajo glede na spremembe v ekonomskem razvoju Evropske unije. *Regionalna pravila* opredeljujejo dodeljevanje pomoči na podlagi regionalnih meril. Cilj teh pomoči je vplivati na geografsko razporeditev aktivnosti podjetij, obseg državne pomoči mora biti nujno omejen le na odpravo točno določenih regionalnih težav. Posebna *sektorska pravila* obravnavajo politiko Evropske unije pri razvoju izbranih sektorjev. Splošna merila dodeljevanja posebnih sektorskih pomoči določajo: (i) njihovo omejenost na posamezne, zaradi položaja sektorja upravičene primere; (ii) njihovo višino, ki omogoča zgolj povrnitev življenjske sposobnosti prejemnika; (iii) trajanje le za krajša obdobja, če pa so daljša, se morajo postopno zmanjševati; (iv) intenzivnost pomoči mora biti v sorazmerju s problemom, ki se rešuje, in (v) reševanje problemov v sektorju ene države ne sme negativno vplivati na razvoj v drugi državi članici.

Teoretični temelj sistema državnih pomoči je izhodišče, da so pomoči opravičljive, če resnično odpravljajo tržne nepravilnosti, pri čemer so tržne

nepravilnosti potreben, toda ne zadosten pogoj za dodeljevanje državnih pomoči, saj je najboljša rešitev še vedno delovanje trga in tržnih zakonitosti (Nicolaidis, Bilal, 1999, str. 30). Poglavitni vzrok takšne osnove sistema izhaja iz tega, da politike, posebno tiste, ki vplivajo na trgovanje s proizvodi in storitvami ali mobilnimi proizvodnimi faktorji, povzročajo učinke prelivanja (»spillovers«), ki so večinoma pozitivni. Lahko pa so tudi negativni, kar se kaže na gospodarstvu drugih držav in na celotnem notranjem trgu Evropske unije. Ker je navsezadnje sistem državnih pomoči opredeljen bolj politično kakor teoretično in daje pristojnost presoje Evropski komisiji in Evropskemu svetu, je dokaj nekonsistenten iz več razlogov.

Prvi razlog izhaja iz opredelitve tržnih nepravilnosti, ki jih Evropska komisija deli v več skupin. Oblikovana pravila državnih pomoči se prilagajajo in povezujejo s temi skupinami nepravilnosti, npr. ekonomija obsega s pomočmi za železnice in telekomunikacije, eksternalije s pomočmi za raziskave in razvoj ter varstvo okolja, nesimetrične informacije s pomočmi za majhna in srednje velika podjetja, institucionalna rigidnost s pomočmi za zaposlovanje, neustrezna factorska mobilnost s pomočmi za regionalni razvoj in subvencionirana proizvodnja drugih držav s povračilnimi subvencijami za zaščito domače proizvodnje (Meiklejohn, 1999, str. 25-31).

Drugi razlog je, da imajo strukturne pomoči Evropske unije tudi elemente državnih pomoči, vendar jih Evropska komisija ne preverja, kar vodi do precedensa v ciljih politike konkurence (Cini, McGowan, 1998, str. 149). Tako npr. se strukturne pomoči za regionalni razvoj pogosto dodeljujejo mimo pravil politike konkurence in državnih pomoči (Wishlade, 1998, str. 345-356). Še večji problem pa predstavljajo pomoči za železnico in kmetijstvo, nad katerimi Evropska komisija nima niti ustreznega pregleda.

Tretji razlog pa tiči v dejstvu, da je Evropsko sodišče postavilo smernice, ki določajo, na katera merila naj se opira Evropska komisija pri odločanju, ali naj odobri pomoč ali ne (Bogataj, 1999, str. 67). Ta merila so tri. Prvo je, da mora državna pomoč uresničevati ekonomske ali socialne cilje. Pri presoji mora Evropska komisija upoštevati območje celotnega notranjega trga, tako da ne more odobriti pomoči, če ta služi zgolj nacionalnim interesom posamezne države članice. Drugo merilo je, da mora biti državna pomoč nujno potrebna za dosego zelenega ekonomskega ali socialnega cilja. Tretje merilo določa značilnosti pomoči (intenzivnost, oblika, trajanje in obseg izkrivljanja konkurence). Pomoč mora biti v sorazmerju z zelenim ciljem in ne sme presegati

stopnje, ki je potrebna za njegovo dosego. Te smernice se upoštevajo po presoji, Evropska komisija namreč še ni oblikovala metodologije, po kateri bi ocenjevala različne učinke pomoči (Murn, 2006, str. 53–54).

3. Državne pomoči za reševanje in prestrukturiranje

Državne pomoči za reševanje in prestrukturiranje sodijo med horizontalne ukrepe, ki so namenjeni podjetjem, ki svojih problemov ne morejo rešiti sama. Prvotna pravila so bila oblikovana leta 1994, nova pa deset let pozneje. Nova pravila so zaostriła dodeljevanje pomoči in v ospredje postavila dejstvo, da je izstop neučinkovitih podjetij del delovanja trga, zato ni običajno, da država rešuje podjetje, ki zaide v težave. Po novih pravilih, ki določajo: (i) pojem »podjetja v težavah«, (ii) opredelitev »pomoči za reševanje in prestrukturiranje« in (iii) združljivost s skupnim trgom, je pomoč enkratna, kar pomeni tudi opustitev stare prakse uporabljanja državnih pomoči za umetno ohranjanje podjetij pri življenju.

Ker jasno postavljene teoretične definicije za »podjetje v težavah« ni, Evropska komisija meni, da je to podjetje brez zmožnosti z lastnimi sredstvi ali sredstvi, ki jih lahko pridobi od svojih lastnikov ali upnikov, preprečiti izgube, ki bi brez zunanjih posegov države kratkoročno ali srednjeročno skoraj gotovo ogrozile njegov obstoj. Stanje podjetja se ugotavlja po merilih, ki so: velika izguba osnovnega kapitala, naraščajoče izgube, upadanje prometa, kopičenje zalog, presežki prostih zmogljivosti, padanje denarnega toka, naraščajoči dolgovi ipd.

Opredelitev »pomoči za reševanje in prestrukturiranje« ločuje dve obliki pomoči. Pomoč za reševanje je po naravi začasna in povratna. Njen osnovni cilj je omogočiti, da podjetje v težavah ostane pri življenju v obdobju, ki je potrebno za izdelavo načrta za prestrukturiranje, vendar ne more biti daljše od šestih mesecev. Pomoč mora biti povratna likvidnostna pomoč v obliki poroštev za posojila ali posojil z obrestno mero, ki je vsaj primerljiva z obrestnimi merami posojil zdravim podjetjem. Pomoč za prestrukturiranje temelji na daljnosežnem načrtu za obnovo dolgoročne sposobnosti preživetja podjetja. Prestrukturiranje navadno vključuje fizično prestrukturiranje – reorganizacijo in racionalizacijo dejavnosti – podjetja ter finančno prestrukturiranje v obliki kapitalskih naložb ali drugih ukrepov, ki zmanjšujejo dolgove podjetja.

Združljivost pomoči za reševanje in prestrukturiranje s skupnim trgom je s strokovnega vidika nejasno opredeljena. Z vidika konkurence pa je pomoč problematična, saj lahko delež bremena strukturnih prilagoditev in spremljajočih socialnih in ekonomskih problemov prenese na druge proizvajalce, ki ne prejemajo pomoči, in na druge države. V smernicah se združljivost pri pomoči za reševanje in prestrukturiranje razlaga kot »pomoč za lajšanje razvoja nekaterih gospodarskih aktivnosti, če takšna pomoč ne škoduje pogojem poslovanja tako, da bi bilo to v nasprotju s skupnim interesom« (Smernice o državnih pomoči za reševanje in prestrukturiranje podjetij v težavah, 2004). Po takšni razlagi je pomoč skladna s skupnim trgom pri odpravljanju tržnih nepravilnosti ter zagotavljanju ekonomske in socialne kohezije.

Dodeljevanje pomoči za reševanje in prestrukturiranje z različnimi instrumenti vpliva na višino transferiranih sredstev države, ki jih le-ta usmerja v podjetje, in na višino koristi, ki jo podjetje s pomočjo dejansko prejme. Višina transferiranih sredstev države in višina koristi za prejemnika se namreč razlikujeta. Sistem državnih pomoči je zasnovan tako, da pri njihovem ugotavljanju ni na prvem mestu celotna transferirana vrednost, temveč korist, ki jo prejemnik konkretne oblike državne pomoči z njo dobi. Iz tega načela se je razvila metodologija ocenjevanja elementov pomoči, ki omogoča, da se državne pomoči razlikujejo od celotne transferirane vrednosti. Razlike so odvisne od tega, s katerim od instrumentov in po kakšnih načelih je pomoč dana, zato jo je treba ocenjevati po posameznih instrumentih in skupinah instrumentov: (i) instrumenti, pri katerih je celotna vrednost transakcije tudi državna pomoč (dotacije, subvencije obresti in odpis dolga poslujočih podjetij iz upniških razmerij, oprostitev in olajšave pri plačilu davkov in prispevkov za socialno varnost ter plačilo obveznosti podjetij, za katera nastopa država kot porok); (ii) instrumenti, pri katerih se vrednost pomoči ugotavlja s sedanjo vrednostjo bodočih koristi za prejemnika (odlog plačila davkov in prispevkov, ugodna posojila, posojila podjetjem v težavah in poroštva); (iii) drugi instrumenti pomoči (kapitalske naložbe, konverzija terjatev v kapitalske naložbe, ugodna prodaja državnega premoženja in nekatere posebne davčne ugodnosti). Pri nekaterih transakcijah, ki so zelo pogoste pri pomočeh za reševanje in prestrukturiranje, kot so: prisilna poravnava in stečaj, kapitalske naložbe, konverzija terjatev v kapitalske naložbe, prodaja državnega premoženja in udeležba države pri dobičku podjetja iz naslova lastniških razmerij, je zelo pomemben položaj države v primerjavi z drugimi institucijami na trgu.

Tako imenovano obnašanje države po tržnih načelih (»market investor principle«) nima državnih pomoči, če se država pri transakcijah s podjetji na trgu obnaša kakor drugi udeleženci. Če pa postavlja na trgu drugačne pogoje obnašanja, ki prinašajo podjetjem nekatere koristi, gre pri izvedenih transakcijah tudi za državne pomoči.

4. Teoretična in empirična dognanja o učinkovitosti državnih pomoči za reševanje in prestrukturiranje

Državne pomoči za reševanje in prestrukturiranje so povzročile enega od najspornejših primerov dovoljenih državnih pomoči, saj spadajo med najbolj izkrivljajoče oblike državnih intervencij v tržnem gospodarstvu. V teoriji, ki podpira sistem državnih pomoči, se njihova uporaba sklicuje na reševanje »frikcijskih problemov« kot oblike tržnih nepravilnosti. Frikcijski problemi nastopijo, ko veliko podjetje ali cel sektor iz različnih okoliščin zaide v resne težave, kar povzroči nepopolno mobilnost proizvodnih faktorjev. V teh primerih se poveča brezposelnost, saj se odvečna delovna sila ne more takoj zaposliti drugje, zato lahko državne pomoči premostijo prehod k novim ekonomskim aktivnostim (Meiklejohn, 2005, str. 25-31). Argumenti za te pomoči temeljijo tudi na eksternalijah za potrošnike in druge prizadete, ki jih pri zapiranju lastniki ne upoštevajo. Državne pomoči za reševanje in prestrukturiranje so dokaj priljubljena oblika pomoči iz treh razlogov. Prvič, veliko prejemnikov brez nje ne bi preživelo in nastale bi negativne socialne eksternalije. Drugič, stečaj podjetja bi na trgu lahko povečal tržno moč drugih podjetij, kar bi lahko prizadelo potrošnike. Tretjič, reševanje velikih podjetij je tudi politično mikavno (Nitsche, Heidhues, 2006, str. 21-24).

Učinkovitost državnih pomoči, tudi tistih za reševanje in prestrukturiranje, je odvisna od njihovega vpliva na položaj prejemnikov na trgu (Harbord, Yarrow, 1999, str. 92-102). To so vplivi na naložbe, cene, zaposlovanje in proizvodne odločitve. Kolikšni so ti vplivi, je odvisno od stroškovne strukture, pri kateri je treba ločevati med: (i) variabilnimi in fiksnimi stroški; pri čemer spremembe v slednjih nimajo vpliva na obnašanje podjetij; (ii) kratkoročnimi in dolgoročnimi stroški; (iii) pomenom nepovratnih (»sunk«) stroškov, opredeljenih kot fiksnosti stroški, ki se pri izstopu s trga ne povrnejo; (iv) izogibnimi in neizogibnimi stroški, pri čemer so izogibni fiksnosti stroški tisti, ki se z ravniho proizvodnje podjetja ne spreminjajo, vendar jih to odstrani pri izstopu iz trga; variabilni stroški pa so vedno izogibni. Državne pomoči lahko vplivajo na strukturo

stroškov na več načinov, kar ima vpliv tudi na njihovo učinkovitost: (1) pomoči, ki vplivajo na variabilne stroške (sprememba mejnih stroškov učinkuje na povečanje proizvodnje in cenovne odločitve); (2) pomoči, ki vplivajo na fiksne izogibne stroške (povečanje dobička, ekspanzija zmogljivosti ter zmanjšanje vstopov na trg in izstopov z njega), (3) pomoči, ki vplivajo na neizogibne (nepovratne) stroške (npr. plačilo preteklih dolgov, pokritje preteklih izgub - pomoči ne povečujejo dobička).

Podjetja izstopajo s trga, ko dobički ne pokrivajo več izogibnih stroškov. Če so stroški vstopa in izstopa visoki in če obstajajo tržne možnosti za povečanje dobičkonosnosti, je smiselno nadaljevati proizvodnjo, čeprav podjetje trenutno proizvaja z izgubo. Ta teorija se imenuje tudi teorija izbire naložb in pojasnjuje, zakaj investitorji podpirajo podjetja v neugodnih okoliščinah. Dixit in Pindyck (1994) in Hubbard (1994) so ugotovili, da: (i) mejne cene - stroški presegajo konkurenčne ravni dolgoročno (okoli 60 % časa) brez dolgoročno presežnih dobičkov ali zlorabe tržne moči; (ii) podjetja imajo v dolgem obdobju (okoli 30 % časa) lahko tekoče izgube s prodajo po cenah, ki so nižje od kratkoročnih variabilnih stroškov, brez dampinga ali drugačne oblike grabežljivega obnašanja. Iz teh razlogov so upravičljive tudi državne pomoči za reševanje in prestrukturiranje (v Harbord, Yarrow, 1999, str. 102-111).

Učinkovitost pomoči za reševanje in prestrukturiranje podjetij v težavah spremlja kar nekaj problemov, povezanih z vplivom na konkurenco. Višina pomoči je večinoma sorazmerna z izgubami v podjetjih, ki dobivajo pomoč, odvisna pa je tudi od intenzivnosti nazadovanja (Nitsche, Heidhues, 2006, str. 62-63). Temeljno vprašanje je, zakaj podjetja ne morejo dobiti finančnih sredstev na trgu. Pomoči so navadno neuspešne, če želimo z njimi ohraniti visoko zaposlenost in tako dolgotrajni »status quo« industrije, namesto da bi z ustreznimi ukrepi izboljšali konkurenčnost tudi z zapiranjem neustrezno izkoriščenih in zastarelih zmogljivosti (Ford, Suyker, 1989, str. 22).

Analiza pomoči za reševanje in prestrukturiranje v Evropski uniji je pokazala, da so bile množično dodeljene v letih 1994-1998 in 2001-2002, med posameznimi državami pa je bilo največ primerov v Nemčiji in Italiji, zelo veliko pa tudi v Avstriji, Franciji in Španiji. Od 71 analiziranih podjetij, ki so prejela državne pomoči, jih je 47 preživelo, 22 propadlo, za dve družbi pa ni podatkov (London Economics, 2004, str. 29 in 105-107). Podoben odstotek (32 %) propadlih podjetij, ki so dobila pomoči, navajata tudi Nitsche in Heidhues (2006, str. 167-168). Največ propadlih podjetij je prejelo

samo pomoči za reševanje (predvsem likvidnostnih težav), ne pa tudi za prestrukturiranje. Analiza je pokazala še, da imajo podjetja v težavah 30 % več možnosti za preživetje, če so težave nastopile zaradi upadanja trgov in slabega poslovanja kakor zaradi drugih vzrokov.

Dejstvo, da je bilo veliko pomoči za reševanje in prestrukturiranje konec prejšnjega stoletja dodeljenih v Nemčiji, je povezano s prehodom vzhodnonemškega socialističnega gospodarstva v tržno. Postsocialistično prestrukturiranje je povsem drugačno od klasičnega, ker je dolgotrajno, bistveno daljše od klasičnega. Zato je bila tudi oblika industrijske politike v tranzicijskih državah stalno v nasprotju s pravili državnih pomoči, predvsem pri reševanju in prestrukturiranju (Meiklejohn, 1999a, str. 18–19).

Da bi bile tudi državne pomoči za reševanje in prestrukturiranje učinkovitejše, strokovnjaki pri odločanju o smiselnosti njihove dodelitve nekemu podjetju predlagajo načrtni pristop. Ta način je zasnovan v štirih korakih (Nitsche, Heidhues, 2006, str. 167–177). Pri prvem je v ospredju vprašanje, ali je podjetje v težavah vredno rešiti. Argumente v prid reševanja lahko iščemo pri eksternalijah za delavce, potrošnike in upnike, ki nastopijo pri zapiranju podjetja, argumente proti pa pri zagotavljanju dinamične konkurence v panogi, ki jo državna pomoč podjetju omeji. Drugi korak je usmerjen k odpravi dileme, kakšna pomoč bi bila za podjetje primerna. Tu so v ospredju vprašanja o njeni količini in intenzivnosti ter o njenih instrumentih. Količina in intenzivnost pomoči morata biti povezani z racionalizacijo poslovanja podjetja za večjo konkurenčnost in z diverzifikacijo v nove aktivnosti. Prestrukturiranje je običajno povezano s kapitalskimi injekcijami, zniževanjem dolgov, posojili, odpisom davkov in poroštvi; pomoči pa pokrivajo tudi druge stroške podjetja (znižanje prispevkov za socialno zaščito, zgodnje upokojevanje, zniževanje zaposlenosti, dodatno usposabljanje, svetovanje). Med osnovne instrumente v praksi lahko uvrstimo dodatni kapital, odpis dolgov, posojila, alternativni instrumenti pa navadno izhajajo iz domače zakonodaje o stečajih. Tretji korak predstavlja opredelitev relevantnega trga in ugotavljanje, koliko pomoč nekemu podjetju izkrivlja konkurenco. Četrty korak predvideva izdelavo primerjalne analize med stroški in koristmi prestrukturiranja z državno pomočjo ter postopkom stečaja.

Pri pomočeh za reševanje in prestrukturiranje namreč koristi družbe zelo redko presegajo stroške pomoči, vendar jih države dodeljujejo tudi zaradi lobiranja. Namesto pomoči za prestrukturiranje bi bile velikokrat družbeno sprejemljivejše druge

oblike pomoči, npr. za zaposlovanje in regionalne pomoči. V praksi se to tudi dogaja, zato horizontalne in regionalne pomoči niso vedno usmerjene v pospeševanje konkurenčnosti vsaj povprečno uspešnih podjetij, temveč tudi v reševanje podjetij v težavah.

5. Obseg in rezultati državnih pomoči za reševanje in prestrukturiranje podjetij v Sloveniji

Reševanje in prestrukturiranje podjetij v težavah se je v Sloveniji pričelo že v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja, ko je država prevzela obveznosti za sanacijo stotih največjih podjetij, ki so prišla na tedanji Sklad za razvoj, in odobrila veliko sredstev za pomoč izvoznikom (Murn, 2002, str. 15–20). Kmalu zatem si je na svoja pleča naložila tudi saniranje posameznih podjetij (Slovenske železarne, TAM in AM Bus, Papirnica Radeče, Slovenske železnice, Splošna plovba Piran) in bančnega sektorja prek dveh največjih bank ter aktivno podprla razvoj podjetniškega sektorja. Posledice sprejetih ukrepov so se odrazile tudi na odhodkih javnega financiranja, državnem dolgu in državno zajamčenem dolgu. Po prvi fazi intenzivnega reševanja in prestrukturiranja podjetij v težavah, ki je trajala do leta 1995, so se ti procesi nadaljevali v bistveno manjšem obsegu, večinoma prek Slovenske razvojne družbe.

Podatkov o državnih pomočeh, ki so spremljale reševanje in prestrukturiranje podjetij, za prvo obdobje ni, ker je Slovenija šele leta 1998 oblikovala evidenco državnih pomoči. Naša analiza zajema pomoči, ki so bile po kategoriji reševanje in prestrukturiranje dodeljene v obdobju 1998–2005, to je že po koncu najbolj intenzivnih procesov reševanja in prestrukturiranja podjetij.

5.1 Obseg sredstev, dodeljenih za reševanje in prestrukturiranje podjetij v obdobju 1998–2005

Evidenca državnih pomoči (brez pomoči za kmetijstvo) kaže, da so se v obdobju 1998–2005 državne pomoči za reševanje in prestrukturiranje dodeljevale za dva namena: (i) za reševanje finančnih težav in (ii) za prestrukturiranje. Ker je Slovenija v obdobju 1998–2004, pred vstopom v Evropsko unijo, pravila državnih pomoči šele uvajala, evidenca ni najbolj natančna pri ločevanju med pomočmi za reševanje in za prestrukturiranje. Pri prvih (tabela 1) se to povsem očitno zrcali v množici instrumentov, ki so bili uporabljeni v obdobju 1998–2001, čeprav predvsem nova pravila dopuščajo le uporabo dveh instrumentov, to je

Tabela 1: Pomoči za reševanje finančnih težav podjetij v obdobju 1998–2005, v mio SIT (tekoče cene)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Državne pomoči	2.553	44	102	5.117	111	13		
- instrument 1	0							
- instrument 5				1.313				
- instrument 10	1.875							
- instrument 20				49				
- instrument 25				64				
- instrument 28				0				
- instrument 40	53							
- instrument 43				1.716				
- instrument 50	282		102	622	111	13		
- instrument 70	85	44		62				
- instrument 75	256			1.288				
Število prejemnikov*	23	8	11	171	4	1		
Povprečna velikost prejete državne pomoči na prejemnika	111	5	9	29	27	13		

Vir podatkov: Evidenca državnih pomoči 1998-2005.

* Nekateri prejemniki so prejeli pomoči po več instrumentih hkrati.

Legenda instrumentov: 1 - dotacije, 5 - odpis posojila, 10 - neposredne subvencije obresti, 20 - odlog pri odplačevanju davkov oziroma prispevkov, 25 - davčne opustitve, izjeme in olajšave, 28 - znižanje prispevkov za socialno varnost, 40 - kapitalske naložbe, 43 - konverzija dolga v lastniški delež, 50 - ugodna posojila, 70 - jamstva, 75 - plačila zapadlih jamstev

posojil in jamstev. Podobno veliko instrumentov je nanizanih pri pomočeh za prestrukturiranje (tabela 2), kar pa je zanje povsem običajno.

Za reševanje podjetij v težavah so bile državne pomoči izplačane v pomembnejših zneskih le v letih 1998 in 2001, ko so se zaključevali obsežni sanacijski procesi v podjetjih, v letih 2004 in 2005 pa teh pomoči ni bilo več. Za 7.940 mio SIT pomoči za reševanje je zaradi različnosti uporabljenih instrumentov država dejansko transferirala 33.549 mio SIT. Povsem mogoče je, da je konec z dajanjem pomoči za reševanje podjetij v težavah in da je bilo povezano predvsem s tranzicijskim procesom. Pri pomočeh za prestrukturiranje pa sta prav očitni dve obdobji, prvo v letih 1998-2001 in drugo v letih 2003-2005. Bistvena razlika med prvim in drugim obdobjem je, da je v drugem prejemale pomoči za prestrukturiranje bistveno manj podjetij, le da so bili prejeti zneski po podjetju neprimerno višji kakor v prvem obdobju.

Prvo obdobje reševanja in prestrukturiranja podjetij v težavah je povezano predvsem s sanacijo podjetij, ki so bila prenesena najprej na Sklad Republike Slovenije za razvoj, ustanovljen leta 1993 (Zakon o Skladu Republike Slovenije za

razvoj, Uradni list RS, št. 7/93), pozneje pa na Slovensko razvojno družbo (Zakon o Slovenski razvojni družbi in programu prestrukturiranja podjetij, Uradni list RS, št. 39/97). Obdobje 1998–2001 je zaključno obdobje reševanja in prestrukturiranja podjetij, ki so bila prenesena na Slovensko razvojno družbo. Ker je šlo v tem času prestrukturiranje podjetij že h koncu, saj so se pretežno le še privatizirala, so zneski pomoči na prejemnika razmeroma nizki (izjema je le leto 1998). Ob koncu obdobja je Slovenska razvojna družba prenehala obstajati. V tem obdobju je država za 18.827 mio SIT državnih pomoči transferirala 87.526 mio SIT, kar je posledica razmeroma nizkih pomoči, dodeljenih z dotacijo, in visokih pomoči, dodeljenih z drugimi instrumenti, pri katerih so ocenjeni elementi pomoči bistveno nižji od višine transferiranih sredstev.

Za reševanje in prestrukturiranje v drugem obdobju (2003–2005) je bil sprejet poseben Zakon o pomoči za reševanje in prestrukturiranje gospodarskih družb v težavah (Uradni list RS, št. 110/02), ki je med drugim določal tudi višino javnofinančnih sredstev iz državnega proračuna, namenjenih saniranju slabih podjetij. Na podlagi zakonskih določil je bilo prejemnikov pomoči

Tabela 2: Pomoči za prestrukturiranje podjetij v obdobju 1998–2005, v mio SIT (tekoče cene)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Državne pomoči	5.572	5.716	4.637	2.902	300	4.451	5.441	277
- instrument 1	281	633	1.121	241		1.443	3.177	259
- instrument 5		104	12	26				
- instrument 10	836	979	205					
- instrument 27	107							
- instrument 40	171	19	375	431				
- instrument 43	2.968	2.147	862	1.727		668	37	
- instrument 50	831	957	1.085	177	294	132	182	18
- instrument 70	375	869	925	42	6	2.206	2.045	
- instrument 75		5	49	255				
Število prejemnikov*	88	258	169	80	2	20	26	2
Povprečna velikost prejete državne pomoči na prejemnika	63	2	27	36	150	222	209	129

Vir podatkov: Evidenca državnih pomoči 1998-2005.

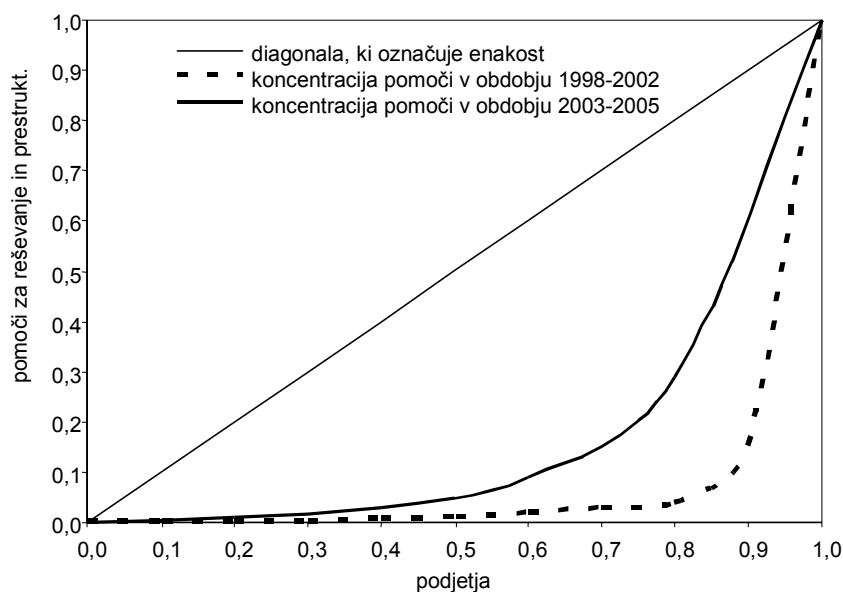
* Nekateri prejemniki prejeli pomoči po več instrumentih hkrati.

Legenda instrumentov: 1 - dotacije, 5 - odpis posojila, 10 - neposredne subvencije obresti, 20 - odlog pri odplačevanju davkov oziroma prispevkov, 27 - vsi drugi instrumenti, 28 - znižanje prispevkov za socialno varnost, 40 - kapitalske naložbe, 43 - konverzija dolga v lastniški delež, 50 - ugodna posojila, 70 - jamstva, 75 - plačila zapadlih jamstev

manj, zneski pomoči na prejemnika pa občutno višji kakor v prvem obdobju. V tem obdobju je za 10.169 mio SIT pomoči država transferirala bistveno manj sredstev (22.285 mio SIT) kakor v prvem obdobju, ker je večino pomoči dodelila z dotacijami in dosti manj z drugimi instrumenti. Zanimivo je tudi, da so pomoči prejela tudi

posamezna podjetja, ki so jih bila deležna že v prvem obdobju.

Lorenzova krivulja koncentracije državnih pomoči za oba namena – reševanje in prestrukturiranje (slika) – kaže za obe obdobji (1998–2002 in 2003–2005) visoko stopnjo koncentracije. V prvem

Slika: Lorenzova krivulja

Vir podatkov: Evidenca državnih pomoči 1998–2005.

obdobju (1998–2002) je 80 % prejemnikov prejelo le 9 % pomoči, zato se krivulja giblje ob obodu osi x in y, v drugem (2003–2005) pa se je koncentracija nekoliko znižala, vendar je še vedno visoka (80 % podjetij je prejelo 29 % pomoči), krivulja pa se je pomaknila navznoter.

V prvem obdobju so najvišje pomoči dobila podjetja iz dejavnosti promet (železniški), predelovalna industrija in poslovne storitve (podjetniško in poslovno svetovanje ter upravljanje holding družb). V drugem obdobju pa so pomoči poleg železnice najvišje v posameznih podjetjih predelovalnih dejavnosti (tekstilna, usnjarska in lesno-predelovalna industrija ter proizvodnja stekla).

5.2 Prejemniki pomoči za reševanje in prestrukturiranje

V obdobju 1998–2005 je pomoči za reševanje in prestrukturiranje prejelo 477 podjetij, od tega v povprečju vsako podjetje za 1,8 namena ali instrumenta. To pomeni, da jih je veliko prejelo pomoči samo za enega od namenov, za reševanje ali prestrukturiranje. Panožna razporeditev 365 podjetij, prejemnikov pomoči (112 podjetij ni več v poslovnem registru), po višini prejetih sredstev državnih pomoči (tabela 3) kaže, da so bila deležna reševanja in prestrukturiranja predvsem podjetja v predelovalnih dejavnostih.

Med dejavnostmi, ki ne sodijo med predelovalne, velja poudariti gostinstvo, promet in poslovne storitve. Gostinstvo je bilo deležno več pomoči za reševanje in prestrukturiranje v letih 1998 in 2001,

po letu 2001 pa ne več. Pri prometu se pomoči izkazujejo v večjih zneskih za več let, vendar moramo opozoriti tudi na nedoslednost evidence, ki pomoči za reševanje slovenskih železnic prikazuje različno - eno leto pod "reševanje in prestrukturiranje", drugo pa pod "promet", zato so dejanske državne pomoči, usmerjene v reševanje tega prometnega podjetja, dejansko precej večje kot so izkazane pod to kategorijo pomoči. Poslovne storitve so bile deležne pomoči za reševanje in prestrukturiranje le v okviru prestrukturiranja podjetij prek Slovenske razvojne družbe, podjetja pa so se uvrščala pretežno v dve skupini dejavnosti, in sicer v podjetniško in poslovno svetovanje ter upravljanje s holding družbami. Visoki zneski pomoči v panogi upravljanja holding družb so v glavnem predstavljali pomoči za reševanje "lupin" nekdanjih velikih socialističnih sistemov.

Pomoči predelovalnim dejavnostim predstavljajo dobro polovico vseh pomoči za reševanje in prestrukturiranje. V izkazanem obdobju so izrazito visoke leta 2001, ob koncu delovanja Slovenske razvojne družbe, najvišje pa leta 2004. Po višini prejetih pomoči v predelovalni dejavnosti (tabela 4) je opaznih šest dejavnosti, ki jih lahko združimo v tri skupine. V prvi sta tekstilna in oblačilna industrija ter usnjarska in obutvena industrija - ta podjetja so dobivala pomoči za reševanje in prestrukturiranje v celotnem izkazanem obdobju (razen leta 2005). Saniranje teh panog je potekalo po dveh posebnih programih (programa prilagajanja slovenske usnjarske in obutvene industrije ter tekstilne in oblačilne industrije pogojem notranjega trga Evropske unije),

Tabela 3: Pomoči za reševanje in prestrukturiranje podjetij po dejavnostih v obdobju 1998–2005, v mio SIT (tekoče cene)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Kmetijstvo, lov, gozdarstvo		21		6				
Pridobivanje rud in kamnin		30	6					
Predelovalne dejavnosti	3.488	4.136	3.406	5.358	412	1.904	6.950	18
Gradbeništvo	19	148	83	20				
Trgovina	0	47	42	16				
Gostinstvo	933	98		694				
Promet	325	71		106		1.911		259
Nepremičnine, poslovne storitve	2.345	152	831	991				
Javna uprava				36				
Izobraževanje	166	88	44	20				
Druge javne, skupne in osebne storitve	7	319	321	10		650		
RAZPOREJENO SKUPAJ	7.287	5.115	4.735	7.260	412	4.465	6.950	277

Vir podatkov: Evidenca državnih pomoči 1998-2005.

Tabela 4: Pomoči za reševanje in prestrukturiranje podjetij v predelovalnih dejavnostih, v mio SIT (tekoče cene)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Živilskopredelovalna industrija	10	270	45	2				
Proizvodnja tekstilij	168	164	212	481	78	194	85	
Proizvodnja oblačil	25	165	127	15		1.280	1.168	
Proizvodnja usnja	856	1.612	255	1.072	300	8	1.145	
Obdelava in predelava lesa	53	181	230	99			1.134	18
Proizvodnja vlaknin, papirja in kartona	354	12	247	379				
Založništvo, tiskarstvo			11					
Proizvodnja kemikalij	22	145	17					
Proizvodnja izdelkov iz gume in plastičnih mas		15	63					
Proizvodnja drugih nekovinskih izdelkov		58	11	1			2.144	
Proizvodnja kovin	1.080	165	45					
Proizvodnja kovinskih izdelkov	260	300	392	45		58		
Proizvodnja strojev in naprav	277	502	286	84		4		
Proizvodnja električnih strojev	65	50	188	73			775	
Proizvodnja radijskih, televizijskih aparatov		8	69					
Proizvodnja medicinskih instrumentov	42	228	151	464				
Proizvodnja motornih vozil	165	127	711	1.224				
Proizvodnja drugih vozil in plovil			57					
Proizvodnja pohištva	108	128	280	1.412	32	357	496	
PREDELOVALNE DEJAVNOSTI	3.488	4.136	3.406	5.358	412	1.904	6.950	18

Vir podatkov: Evidenca državnih pomoči 1998-2005.

ki ju je leta 2000 sprejela vlada. V drugo skupino lahko uvrstimo proizvodnjo kovin in proizvodnjo motornih vozil. V prvi panogi je izkazan visok znesek pomoči za leto 1998, nato pa do leta 2000 vsako leto občutno nižji. Pomoči so bile pretežno namenjene proizvodnji plemenitih in neželeznih kovin. Povsem drugače je v proizvodnji motornih vozil, v kateri so pomoči od leta 1998 naraščale vse do leta 2001, ko so bile največje, po tem letu pa jih ni bilo več. V tretjo skupino uvrščamo proizvodnjo pohištva, ki je bila deležna državnih pomoči vse do leta 2004 – največje so bile prav v letih 2003 in 2004. Po trendnih gibanjih podatkov in po ponovni novelaciji Zakona o pomoči za reševanje in prestrukturiranje gospodarskih družb v težavah (Uradni list RS, št. 91/05) lahko sklepamo, da se reševanje in prestrukturiranje v predelovalnih dejavnostih še ni ustavilo.

5.3 Učinkovitost pomoči za reševanje in prestrukturiranje podjetij

Učinkovitost pomoči za reševanje in prestrukturiranje podjetij ugotavljamo na tri načine. Prvi način je, koliko podjetij, prejemnikov pomoči, je propadlo, drugi, koliko preživelih podjetij še vedno prejema subvencije, povezane s poslovanjem, tretji

način pa predstavlja celovitejšo analizo učinkovitosti.

Po prvem načinu (tabela 5) ugotavljamo, da je v obdobju 1998–2005 državne pomoči za reševanje in prestrukturiranje prejelo 477 podjetij, od teh jih leta 2005 ni bilo več v poslovnem registru 112 ali 23,4 %. Odstotek je velik, vendar manjši od tistega, ki ga izkazujejo države, stare članice Evropske unije (32 % za obdobje 1995–2003). Vsa podjetja, ki ne delujejo več, so prejemale pomoči v obdobju 1998–2001, to je med prestrukturiranjem prek Slovenske razvojne družbe, in so bila v povprečju deležna bistveno manjših zneskov kakor podjetja, ki so preživela. Z njihovim zaprtjem je bilo izgubljenih le 7,5–11,2 % vseh pomoči za reševanje in prestrukturiranje, ki so bile dane v tem obdobju. Vsa podjetja, prejemniki pomoči v obdobju 2002–2005, naj bi še vedno delovala. To pa ne drži, saj so šla nekatera leta 2005 v stečaj, kar v poslovnem registru za leto 2005 še ni bilo evidentirano (Osma poročilo o državnih pomočeh, 2006, str. 43).

Po drugem načinu merjenja učinkovitosti pomoči ugotavljamo, koliko delujočih podjetij, ki so v preteklosti prejemale pomoči za reševanje in

Tabela 5: Uspešnost pomoči za reševanje in prestrukturiranje podjetij, v mio SIT (tekoče cene)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Znesek pomoči za reševanje in prestrukturiranje	7.882	5.760	5.305	7.971	412	4.465	6.950	277
Znesek prejete pomoči za podjetja, ki niso več v Poslovnem registru	594	645	569	710				
Odstotek izgubljenih sredstev državnih pomoči	7,5	11,2	10,7	8,9	0	0	0	0

Vir podatkov: Evidenca državnih pomoči 1998-2005.

prestrukturiranje, v zaključnih računih še vedno izkazuje prejetje subvencij. Pojem subvencije se razlikuje od pojma državnih pomoči, zato se veliko subvencij ne izkazuje med državnimi pomočmi. V letu 2005 je izkazovalo subvencije 29,3 % podjetij (107 podjetij), ki so prejela državne pomoči za reševanje in prestrukturiranje; 79 jih je prejelo subvencije, povezane s poslovanjem, in 28 subvencije, ki niso povezane s poslovanjem. Med podjetji, ki prejemajo subvencije iz poslovanja, je 52 takih (to je 14,2 % podjetij, ki so prejele državne pomoči za reševanje in prestrukturiranje), ki v analiziranem obdobju 2003-2005 vsako leto dobijo subvencije, večinoma zelo visoke (nad 100 mio SIT na leto). Preživetje je negotovo pri dobri polovici od njih, saj jih 15 že posluje z izgubami, ki so v povprečju višje od desetine povprečno doseženih dodanih vrednosti; 13 podjetij pa bi poslovalo z izgubami, če subvencij, povezanih s poslovanjem, ne bi prejelo. Le slaba polovica podjetij (24) prejema subvencije, ki jih z vidika uspešnosti poslovanja (dosežene dodane vrednosti in dobička) ne potrebujejo (tabela 6). Med tistimi, ki so bila prestrukturirana z državnimi pomočmi in prejemajo subvencije občasno, jih je poslovno leto 2005 zaključilo z izgubo še 15.

To pomeni, da na videz uspešno reševanje in prestrukturiranje podjetij v težavah le ni bilo tako

uspešno in se še nadaljuje, le da pomoči (in subvencije) niso dodeljene prek posebne kategorije »reševanje in prestrukturiranje«, temveč prek drugih – pretežno horizontalnih namenov.

Tretji način analize učinkovitosti državnih pomoči za prestrukturiranje ocenjuje njihov vpliv na medsektorsko alokacijo virov po statični in dinamični učinkovitosti (Schweiger, 2005, str. 33). Analiza, ki jo je Schweigerjeva (2005) izdelala po individualnih podatkih o državnih pomočeh za obdobje 1998–2003 in po Olley-Pakesovem modelu (Olley in Pakes, 1996), preučuje statično alokacijsko učinkovitost državnih pomoči, ki upošteva oboje, produktivnost ter alokacijo inputov in outputov skozi različne dejavnosti. Analiza je pokazala, da je alokacijska učinkovitost državnih pomoči za prestrukturiranje v Sloveniji na agregatni ravni negativna, distorzni vpliv na druge sektorje pa velik, saj so podjetja, prejemniki državnih pomoči, povečala tržne deleže bolj kakor uspešnejša podjetja, ki jih niso prejela.

6. Sklep

Teoretična izhodišča državnih pomoči za reševanje in prestrukturiranje podjetij so razmeroma šibka. To ne preseneča, saj večina ekonomistov zagovarja delovanje tržnih zakonitosti, posebno če trg sam

Tabela 6: Poslovni rezultati gospodarskih družb, ki so prejele državne pomoči za prestrukturiranje in vsako leto prejemajo subvencije, povezane s poslovanjem, za leto 2005, v mio SIT

Postavke	Podjetja, ki poslujejo z izgubo	Podjetja, ki bi brez subvencij (AOP 100) poslovala z izgubo	Podjetja, ki bi poslovala z dobičkom tudi brez subvencij (AOP 100)
Število podjetij	15	13	24
Subvencije, povezane s poslovanjem (AOP 100)	659	870	852
Subvencije, ki niso povezane s poslovanjem (AOP 155)	16	136	18
Dobiček (AOP 167)	0	201	14.256
Izguba (AOP 168)	6.613	0	0
Zaposleni	10.443	2.241	11.154
Dodana vrednost	51.392	8.968	77.878
Delež subvencij (AOP 100) v dodani vrednosti (v %)	1,28	9,71	1,09

Vir podatki: Zaključni računi gospodarskih družb za leto 2005.

po sebi izloča »stare in neučinkovite« proizvajalce in če na njihovo mesto stopi nova mlada industrija, ki je vsaj sprva potrebna določene stopnje zaščite, tudi z državnimi pomoči. Izhodišča, ki opravičujejo pomoči za reševanje in prestrukturiranje podjetij, izhajajo le iz tržnih nepravilnosti oziroma negativnih eksternalij za delavce, potrošnike in druge udeležence na trgu ob uvedbi stečajev podjetij v težavah. Teorija izbire naložb delno podpira tudi pomoči »stari industriji« zaradi ugotovljenih ciklov, v katerih se dolgo poslujoča podjetja lahko znajdejo, vendar pod pogojem, da so stroški vstopa na trg in izstopa z njega visoki ter da obstajajo tržne možnosti povečanja dobičkonosnosti.

Pomoči za reševanje in prestrukturiranje so praviloma manj učinkovite od drugih oblik pomoči. Raziskave med podjetji Evropske unije, ki so jih prejela, so pokazale, da jih 32 % kljub pomočem ni preživelo. Tista, ki niso preživela, so pretežno prejela le pomoči za reševanje, ni pa jim sledil program prestrukturiranja. Pokazala se je tudi razlika med prestrukturiranjem nekdanjih socialističnih podjetij (npr. iz nekdanje Vzhodne Nemčije) in tržnimi podjetji; prestrukturiranje slednjih je bistveno krajše in lažje.

Podobna raziskava za Slovenijo pa kaže, da 23 % podjetij, ki so dobila državne pomoči za reševanje in prestrukturiranje v obdobju 1998–2005, ni preživelo. Na videz je ta rezultat ugodnejši kakor v Evropski uniji, vendar so dodatne analize pokazale, da velik del preživelih podjetij vsako leto redno prejema visoke zneske subvencij, povezanih s proizvodnjo. Brez teh subvencij jih dobršen del ne bi preživel. Posebna analiza alokacijske učinkovitosti državnih pomoči za reševanje in prestrukturiranje je pokazala tudi, da imajo visoko stopnjo distorznega vpliva na druge sektorje.

Procesi reševanja in prestrukturiranja podjetij v Sloveniji še vedno niso zaključeni. Tranzicijska zgodba se je najbrž končala s pomoči za reševanje in prestrukturiranje leta 2002, sedanje prestrukturiranje pa je podobno procesom v drugih razvitih državah. Ti potekajo prek kategorije reševanje in prestrukturiranje ter prek drugih horizontalnih kategorij in namenov pomoči (ter ukrepov, ki niso državne pomoči), zahtevajo pa bistveno tehtnejšo analizo pri njihovi odobritvi. Zaradi majhnega slovenskega gospodarstva namreč njihov distorzni vpliv na druga podjetja v panogi in na druge sektorje lahko povzroči bistveno večjo škodo od pozitivnega učinka »rešenega« podjetja.

Literatura in viri

Bogataj, M. (1999): Nadzor nad državnimi pomoči v pravni ureditvi Evropske skupnosti. Prilaganje Slovenije. Magistrska naloga. Ljubljana: Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani.

Cini, M., McGowan, L. (1998): Competition Policy in the European Union. New York: St Martins Press.

Evidenca državnih pomoči (1998–2005). Ljubljana: Ministrstvo za finance.

Ford, R., Snyker, W. (1989): Industrial Subsidies in the OECD Economies. Paris: OECD.

Harbord, D., Yarrow, G. in collaboration with London Economics Ltd. (1999): State aids, Restructuring and Privatisation. State Aid and the Single Market. Brussels: European Commission.

Lavdas, K. A., Mendrinou, M. M. (1999): Politics, Subsidies and Competition. The New Politics of State Intervention in the European Union. Cheltenham: Edward Elgar.

London Economics (2004): Ex-post Evaluating of the Impact of Rescue Aid on the International Competitiveness of the Sector(s) Affected by Such Aid. Final Report to The European Commission – Enterprise Directorate-General. Bruxelles: European Communities.

Meiklejohn, R. (1999): The Economics of State Aid. European Economy. State Aid and the Single Market. Brussels: European Commission.

Meiklejohn, R. (1999a): Introduction and Synopsis. European Economy. State Aid and the Single Market. Brussels: European Commission.

Murn, A. (2007): Učinkovitost slovenske politike subvencij oziroma subvencioniranja gospodarskih družb. IB-revija. Ljubljana: Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, št. (XLI) 1.

Murn, A. (2006): Ugotavljanje učinkovitosti državnih pomoči. IB-revija. Ljubljana: Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, št. (XL) 4.

Murn, A. (2005): Značilnosti finančnih ukrepov industrijske politike v Sloveniji. Delovni zvezek. Ljubljana: Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, št. (XIV) 2.

Murn, A. (2002): Industrijska politika in državne pomoči v Evropski uniji in v Sloveniji. Delovni zvezek. Ljubljana: Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, št. (XI) 2.

Nicolaides, P., Bilal S. (1999): State Aid Rules : Do they Promote Efficiency? Bilal, S., Nicolaides, P. (eds.): Understanding State Aid Policy in the European Community. Perspectives on Rules and Practise. Hague: Kluwer Law International.

Nitsche, R., in Heidhues, P. (2006): Study on Methods to Analyse the Impact of State Aid on Competition. Brussels: European Community. DG Economic and Financial Affairs.

Osmo poročilo o državnih pomočeh v Sloveniji (za leta 2003, 2004 in 2005) (2006). Ljubljana: Ministrstvo za finance.

Simon, S. (1999): Recent Developments in State Aid Policy. State Aid and the Single Market. Brussels: European Commission.

Sinnaeve, A. (1999): State Aid Control: Objectives and Procedures. Bilal, S. and Nicolaides, P. (eds.): Understanding State Aid Policy in the European Community. Perspectives on Rules and Practise. European Institute of Public Administration. The Hague: Kluwer Law International.

Schweiger, H. (2005): The Impact of State Aid for Restructuring on the Allocation of Resources. University of Maryland.

Smernice o državni pomoči za reševanje in prestrukturiranje podjetij v težavah (2004). Uradni list Evropske unije, št. C 244/2.

Wishlade, F. G. (1998): Competition Policy or Cohesion Policy by the Back Door? The Commission Guidelines on National Regional Aid. London: Sweet & Maxwell Limited.

Zaključni računi gospodarskih družb za obdobje 2003-2005 (2004, 2005, 2006). Ljubljana: AJPES.

Zakon o nadzoru državnih pomoči, Uradni list RS, št. 1/00.

Zakon o Poslovnem registru Slovenije, Uradni list RS, št. 13/95, 49/06 in 33/07.

Zakon o Skladu Republike Slovenije za razvoj, Uradni list RS, št. 7/93 in 39/97.

Zakon o slovenski razvojni družbi in programu prestrukturiranja podjetij, Uradni list RS, št. 39/97, 68/97 in 50/04.

Zakon o pomoči za reševanje in prestrukturiranje gospodarskih družb v težavah, Uradni list RS, št. 110/02 in 91/05.

Davek na dobiček kot determinanta vhodnih neposrednih tujih investicij

Povzetek

Davki in davčna politika predstavljajo enega od elementov investicijske klime za neposredne tuje investicije (NTI). Kot taki so ena od determinant privlačnosti države kot lokacije za NTI. Nižja davčna stopnja spodbuja domače in tuje investicije ker več ustvarjenega pripade podjetju, kar pomeni višjo motivacijo in več sredstev za investiranje. Pomen davčne politike kot spodbude za NTI so potrdile številne empirične raziskave.

Oblikovala se je obsežna literatura, ki vzpostavlja močno negativno povezavo med višino davka na dobiček in tokovi NTI. Za podjetja so pomembni: nominalna in efektivna davčna stopnja, definicija davčne osnove in izogibanje dvojnemu obdavčenju. Nominalne davčne stopnje so se zaradi konkurence med državami po letu 2000 precej znižale. Ta konkurenca je opazna predvsem v državah EU; poleg Irske po nizkih

davčnih stopnjah izstopajo predvsem nekatere nove članice EU (Litva, Latvija, Romunija.). Z vidika davčne osnove države običajno uporabljajo različne kombinacije ukrepov: pospešeno amortizacijo, zniževanje davčne osnove za določen odstotek vrednosti investicije, oprostitev plačila davka na reinvestirane dobičke, davčne počitnice, posebne sektorske ali geografske spodbude in podobno.

Ključne besede: neposredne tuje investicije, lokacijski dejavniki, davki, davčna politika, Slovenija

Summary

Taxes and tax policy constitute an element of the investment climate for foreign direct investment (FDI). As such they are one of the factors determining the attractiveness of a country as a location for FDI. A lower tax rate stimulates domestic and foreign investors because a higher fraction of the value added remains within a firm, which means higher motivation and increased resources for investment. The relevance of tax policy as an incentive for FDI is confirmed by numerous empirical

analyses. A comprehensive body of literature has been created that establishes a strong negative relationship between the level of profit taxes and FDI flows. Nominal and effective tax rates, the definition of the tax base as well as avoidance of double taxation are factors important for firms. Due to competition among countries, nominal tax rates have considerably decreased since 2000. The competition is observable among the EU countries in particular; apart from

Ireland, low tax rates are characteristic especially of some new EU member states (Latvia, Lithuania, and Romania). As far as the tax base is concerned, countries usually use different combinations of measures: accelerated depreciation, lowering of the tax base by a certain percentage of the investment value, exemption from paying tax on reinvested profits, tax holidays, specific sectoral or geographical incentives, etc.

Key words: foreign direct investment, locational factors, taxes, tax policy, Slovenia

JEL: F210, H250

* Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani

** Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani

*** Urad za makroekonomske analize in razvoj, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

1. Uvod

Vpliv davkov in davčne politike na tokove neposrednih tujih investicij je v zadnjem času pritegnil široko pozornost akademske in strokovne literature. To zlasti velja znotraj EU, kjer smo pričevalno večjemu zakonskemu, institucionalnemu in ekonomsko-političnemu harmoniziranju držav članic. V takih pogojih ostajajo razlike med državami v davčnih stopnjah, davčnih osnovah in s tem povezanih davčnih izjemah oziroma olajšavah ter v administriranju davkov ena vse bolj redkih možnosti za vodenje specifične politike za spodbujanje domačih in tujih investicij.

Cilj prispevka je postaviti davke in davčno politiko v širši kontekst determinant privlačnosti investicijskih lokacij, analizirati elemente davčnih sistemov, pomembnih za NTI, in trende v teh elementih ter predstaviti rezultate empiričnih analiz o pomenu davkov in davčne politike za NTI. Kako pomembni so davki v širšem kontekstu lokacijsko specifičnih determinant NTI, kakšni so trendi v nacionalnih davčnih politikah z vidika pritegovanja NTI in kakšne učinke lahko država dejansko pričakuje, če se odloči, da poskuša pritegniti NTI tudi s pomočjo davkov? Pri tem se bomo osredotočili zlasti na davek na dobiček kot tisti vidik davčnega sistema, ki je zdaj v ospredju konkurenčne tekme med državami, čeprav je seveda z vidika NTI in krepitve investicijske dejavnosti v posamezni državi nasploh pomemben davčni sistem kot celota, četudi je davčni sistem kot tak zgolj eden od vidikov privlačnosti nekega poslovnega okolja. V analizi poskušamo ugotovitev prenesti na Slovenijo.

V nadaljevanju najprej obravnavamo pomen davkov kot determinante NTI, analiziramo trende v nominalnih in efektivnih davčnih stopnjah ter davčnih osnovah v EU in širše nato pa še rezultate empiričnih raziskav o pomenu davkov za NTI. Sklep povzema osnovne ugotovitve.

2. Davki kot determinanta NTI

Privlačnost neke države za NTI opredeljujejo lokacijsko specifični dejavniki, ki nam povedo, zakaj bo podjetje raje investiralo v tujini in ne doma, in katere države imajo prednosti kot lokacija za NTI (oziroma vzpostavitev dejavnosti) (podrobneje glej na primer v Dunning 1993). Lokacijsko specifične dejavnike lahko razdelimo na tržne dejavnike, ki dejansko predstavljajo osnovni vzrok/motiv tujega investitorja za investiranje v posamezni državi (trg konkretne države, razpoložljivost in cena proizvodnih

dejavnikov, možnost učinkovitejše proizvodnje itd.), ter na dejavnike investicijske klime, kamor spadata regulatorni in ekonomsko-politični okvir ter podpora podjetništvu. Investicijska klima predstavlja bolj ali manj ugoden okvir za realizacijo osnovnih motivov (glej sliko 1).

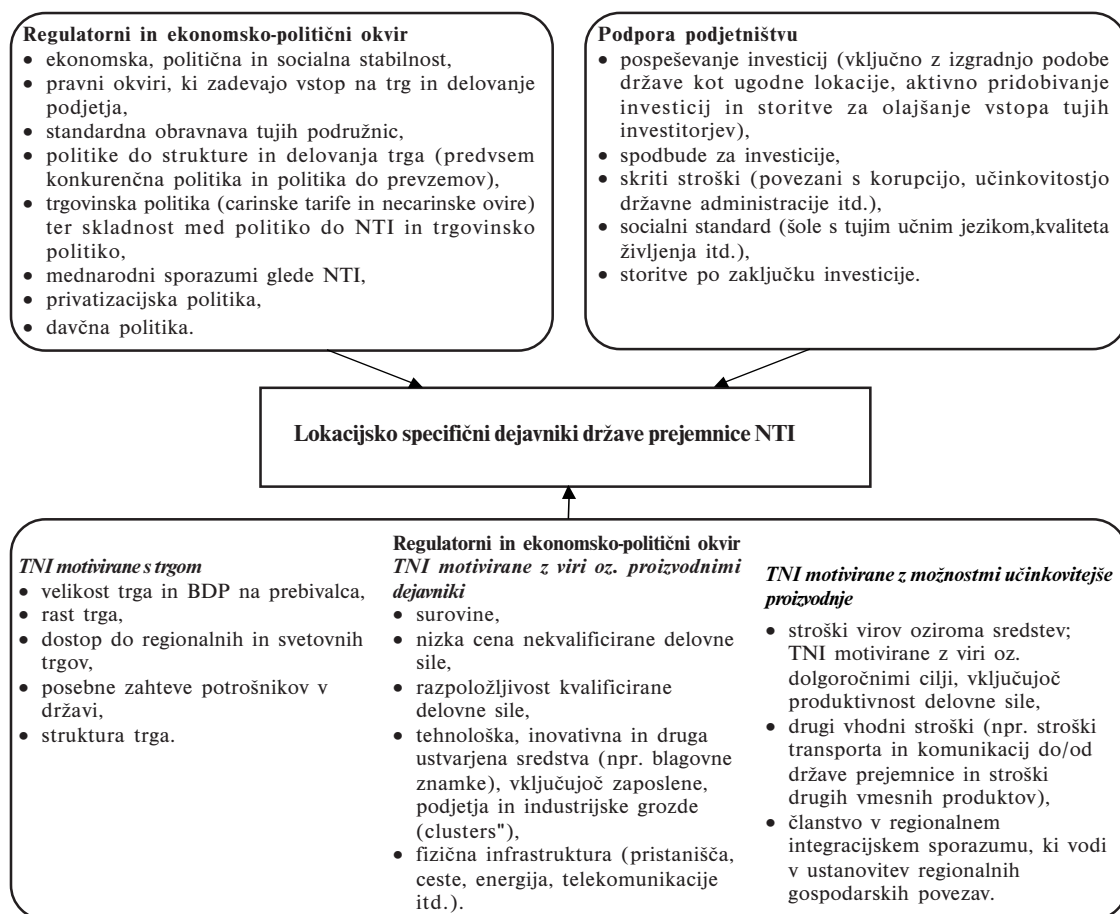
Najrazličnejše analize motivacije tujih investorjev in lokacijsko specifičnih dejavnikov NTI nedvoumno kažejo:

- a/ Da so primarnega pomena za privlačnost neke države kot lokacije za NTI dejavniki trga, kamor spadajo velikost trga, rast prebivalstva, rast in velikost BDP, dostop do/blizina izvoznih trgov (Brainard 1993, 1997, Lankes and Venables 1996) in stroškovni dejavniki, kamor spadajo stroški/kakovost dela, stroški/kakovost surovin, kakovost poslovne infrastrukture in repatriacija profitov (Barell, Pain 1996, World Investment Report 2006).
- b/ Šele potem pridejo dejavniki investicijske klime v najširšem smislu, kamor spadajo politična stabilnost, makroekonomska stabilnost, regulatorni okvir nasploh, davčne stopnje in struktura, regulativa in politika trga dela in proizvodnih trgov itd. (World Investment Report 2006).
- c/ Potem pa je tu še specifična politika do NTI, ki zajema zakonodajni okvir za NTI, trženje države kot lokacije za NTI in investicijske spodbude, in ki predstavlja le en element investicijske klime. Pri tem velja, da je formalna dikcija zakonov in postopkov lahko pri njihovem izvajanju bolj ali manj liberalno interpretirana, kar se najočitneje kaže pri obravnavanju tujih investorjev v različnih administrativnih postopkih. Ni torej pomemben le formalni zakonski okvir, temveč vsaj enako tudi njegovo praktično izvajanje (glej npr. Dunning 1993, UNCTAD 1998, Business International, Creditanstalt 1992, A. T. Kearney 1998, Meyer 1998 itd.).

Dejavniki investicijske klime so v nekem smislu sekundarni - če ni primarnega tržnega ali stroškovnega motiva, ne pridejo do izraza - vendar pa odločilno vplivajo na to, ali se bo tuji investitor odločil za realizacijo svojega primarnega motiva ali ne. Skratka, neustrezna investicijska klima lahko odvrne tujega investitorja, ki bi se sicer zaradi tržnih ali stroškovnih motivov odločil za investicijo.

Čeprav ima Slovenija nekatere očitne pomanjkljivosti, kar se tiče njene osnovne privlačnosti za NTI (majhen trg, relativno draga delovna sila), rezultati anketiranja podjetij s tujim kapitalom v Sloveniji opozarjajo še na nekaj

Slika 1: Klasifikacija lokacijsko specifičnih dejavnikov države prejemnice, ki vplivajo na prilive NTI

Vir: UNCTAD (1998).

Tabela 1: Najpomembnejše ovire za tuje investitorje v Sloveniji v letu 2005

Ovira	Pomen*
Visoki davki in prispevki	3,4
Zapleteni administrativni postopki	3,0
Visok davek na dobiček	2,9
Neučinkovit sodni sistem	2,9
Plačilna nedisciplina	2,8
Težave pri odpuščanju zaposlenih	2,7
Visoki stroški dela	2,6
Majhnost slovenskega trga	2,5

Vir: GfK Gral Iteo 2006; vzorec 122 podjetij s tujim kapitalom.

* 1 = ni ovir, 2 = ovire so majhne, 3 = ovire so velike, 4 = ovire so zelo velike

vidikov, ki so problematični v našem poslovnem okolju. Problem sta predvsem regulatorni in ekonomsko-politični okvir. Po mnenju podjetij, ki so že prisotna v Sloveniji, izstopajo visoki davki in prispevki, administrativne ovire, neučinkovit sodni sistem in rigidni trg delovne sile (glej tabelo 1, GfK Gral Iteo 2006), in ti seveda predstavljajo

potencialni problem tudi za podjetja, ki se za vstop šele odločajo.

V analizi pomena davkov in davčne politike za vhodne NTI gre najprej seveda za vprašanje davkov kot determinante investicij nasploh. Standardni (*supply-side*) ekonomski argumenti gredo v smeri

trditve, da bo nižja davčna stopnja spodbudila investicije predvsem prek dveh kanalov: (i) višje motivacije za investiranje, saj večji delež ustvarjene vrednosti pripade podjetju in je zato motivacija podjetij za dobro poslovanje in širjenje obsega dejavnosti toliko večja, in (ii) ker zaradi nižjih davčnih stopenj podjetju ostane tudi več ustvarjene vrednosti, je sredstev za investiranje na voljo več, zato lahko podjetja ob uporabi (večjih) internih virov in kombinaciji z zato lažje dostopnimi eksternimi viri investirajo več. Širše gledano pa gre pomen davkov in davčne politike za prilive NTI iskati v okviru zgoraj opisane konfiguracije lokacijsko specifičnih dejavnikov, ki vplivajo na to, kam se usmerjajo NTI. Davki vplivajo na investicijske odločitve kot eden od elementov investicijske klime (glej sliko 1). Morisset in Pirnia (2000) pokazuje, da davčne olajšave, ki jih države prejemnice ponujajo potencialnim investitorjem, ne morejo nadomestiti večjih pomanjkljivosti za investiranje v neki državi. Po drugi strani pa lahko med državami, ki so si v institucionalnem in infrastrukturnem okviru podobne, davčne obremenitve igrajo zelo pomembno vlogo, pri čemer je učinek odvisen od vrste uporabljenega davčnega instrumenta.

3. NTI in trendi v nominalnih in efektivnih davčnih stopnjah ter davčni osnovi

Moderen, konkurenčen, stabilen in pregleden davčni sistem je torej lahko pozitiven signal za domače in tuje investitorje. Pri ocenjevanju konkurenčnosti davčnega sistema pa ne gre pozabiti, da investitorjev ne odvraca le visoka (nominalna) davčna stopnja, pač pa tudi drugi stroški (ali olajšave), ki so povezani z davčnim sistemom nasploh, ne le z davkom na dobiček, ki postaja eden od pomembnih elementov tekme za tujim kapitalom. Kakor navaja OECD (2005), bo potencialni investitor ocenil tudi spekter olajšav, zakonsko strukturo na davčnem področju, predvidljivost davčnega sistema, preglednost zakonodaje in postopkov, diskrecijsko moč v rokah administracije, ki lahko povečuje negotovost, ter kompleksnost davčnega sistema.

Vendar pa za podjetja še zdaleč ni pomembna zgolj nominalna davčna stopnja. Primerjava med različnimi davčnimi sistemi je precej kompleksnejša. Dejansko plačani davki so namreč

odvisni od tega, kakšna davčna stopnja se prenese na davčno osnovo. Podjetja zato uporabljajo naslednje primerjave (Devereux, Griffith in Klemm 2002):

1. merila, ki temeljijo na davčni zakonodaji:
  - a/ nominalna (statutarna) davčna stopnja
  - b/ davčna osnova
  - c/ efektivna mejna davčna stopnja
  - d/ efektivna povprečna davčna stopnja
  - e/ izogibanje dvojnemu obdavčenju
2. merila, ki temeljijo na davčnih prihodkih države:
  - a/ davek na dobiček kot del BDP ali
  - b/ davek na dobiček kot del celotnih davčnih prihodkov države

Nominalna davčna stopnja davka na dobiček je najosnovnejše merilo davčne konkurenčnosti nekega gospodarstva. Kot merilo se pogosto uporablja, saj je precej enostavno pridobljiv podatek. Vandebussche (2005) ugotavlja, da investitorji zaradi enostavnosti pogosto pogledajo prav nominalne davčne stopnje, čeprav je taka primerjava lahko precej problematična¹. Analize kažejo, da države vedno bolj tekmujejo za pridobitev NTI ravno prek davčnega vidika, pri čemer je nominalna davčna stopnja eno ključnih orodij. V osemdesetih in devetdesetih letih je bil tako zabeležen jasen trend padanja nominalnih davčnih stopenj. Devereux, Griffith in Klemm (2002) poročajo, da so v EU in G7 v obdobju 1982–2001 zabeležili upad davčne stopnje z 48 % na 35 % (netehtano povprečje), davčna stopnja je padla v šestnajstih državah, povečala se je le v Italiji in Španiji. Irska je ohranila nespremenjeno davčno stopnjo (leta 1981 jo je s 45 % spustila na 10 %). Avstrija je na primer znižala stopnjo davka na dobiček s 34 % na 25 %, potem ko je sosednja Češka uveljavila 19 % stopnjo (Bloomberg.com).

Davčne stopnje so se zaradi konkurence med državami v obdobju po letu 2000 precej znižale. Ta konkurenca je opazna predvsem v državah Evropske unije (tabela 3). Tako imenovana tekma proti dnu (*race to the bottom*) očitno izhaja iz prepričanja vlad, da je treba spodbuditi investicije in pritegniti ali ohraniti kapital. V Sloveniji se stopnja davka na dobiček v opazovanem obdobju ni spremenila (ostaja pri 25 %) in zato ni sledila trendu razvitih držav, ki so, kakor je razvidno iz tabele 2, v povprečju davke znižale za slabih 15 %.

¹ Visoka nominalna davčna stopnja še ne pomeni nujno visokih plačanih davkov, saj je dejansko plačilo odvisno tudi od določitve davčne osnove. Kljub temu pa je nominalna davčna stopnja za investitorje lahko pomemben podatek, saj je to hkrati tudi mejna davčna stopnja, ki se aplicira na vse dodatne dohodke ob dani količini olajšav. Zato je lahko pomembna kot motivacija za podjetja, da se glede na velikost svoje dejavnosti odločijo za relokacijo.

Tabela 2: Znižanje davčnih stopenj davka na dobiček

Država	Davčna stopnja 2000*	Rang leta 2000	Davčna stopnja 2006	Rang 2006	Odstotno znižanje davčne stopnje
Japonska	40,9	3	39,5	1	- 3,3 %
ZDA*	39,4	6	39,3	2	- 0,3 %
Nemčija	52,0	1	38,9	3	- 25,2 %
Kanada	44,6	2	36,1	4	- 19,1 %
Francija	37,8	7	35,0	5	- 7,4 %
Španija	35,0	11	35,0	5	0,0 %
Belgija	40,2	4	34,0	7	- 15,4 %
Italija	37,0	9	33,0	8	- 10,8 %
Nova Zelandija	33,0	16	33,0	8	0,0 %
Grčija	40,0	5	32,0	10	- 20,0 %
Nizozemska	35,0	11	31,5	11	- 10,0 %
Luksemburg	37,5	8	30,4	12	- 18,9 %
Mehika	35,0	11	30,0	13	- 14,3 %
Avstralija	34,0	14	30,0	13	- 11,8 %
Turčija	33,0	16	30,0	13	- 9,1 %
Velika Britanija	30,0	21	30,0	13	0,0 %
Danska	32,0	18	28,0	17	- 12,5 %
Norveška	28,0	26	28,0	17	0,0 %
Švedska	28,0	26	28,0	17	0,0 %
Portugalska	35,2	10	27,5	20	- 21,9 %
Koreja	30,8	20	27,5	20	- 10,7 %
Češka	31,0	19	26,0	22	- 16,1 %
Finska	29,0	24	26,0	22	- 10,3 %
Avstrija	34,0	14	25,0	24	- 26,5 %
Švica	24,9	28	21,3	25	- 14,5 %
Poljska	30,0	21	19,0	26	- 36,7 %
Slovaška	29,0	24	19,0	26	- 34,5 %
Islandija	30,0	21	18,0	28	- 40,0 %
Madžarska	18,0	30	16,0	29	- 11,1 %
Irska	24,0	29	12,5	30	- 47,9 %
Povprečje OECD	33,6		28,7		- 14,9 %

Vir: <http://www.oecd.org/dataoecd/26/56/33717459.xls>, *<http://www.taxfoundation.org/news/show/1466.html>.

Tabela 3 podaja podatke o nominalnih davčnih stopnjah za različne države. Opaziti je mogoče predvsem nizke nominalne davčne stopnje v državah v razvoju, med drugim tudi v nekaterih tranzicijskih državah (Latvija, Litva, Madžarska, Slovaška, Bolgarija, Romunija, Srbija). Prav te tranzicijske države so na primer v zadnjih letih

tudi pomembne prejemnice NTI (npr. Romunija 8,4 in 6,7 % BDP v letih 2004 in 2005, Bolgarija 11,5 in 8,6 % BDP v istem obdobju, Srbija 4,1 in 6,1 % BDP (*EBRD Transition Report 2006*, str. 38))². Seveda davčna stopnja sama po sebi nikakor ni zadosten pogoj za pritegnitev tujega kapitala, vendar pa je lahko v tekmi institucionalno in

² Celotna količina pridobljenega kapitala seveda nikakor ni odvisna zgolj od davčnih stopenj, pač pa od različnih vidikov kakovosti poslovnega okolja. Estonija, ki je v letih 2004 in 2005 pridobila tuji kapital v višini 6,7 in 16,1 % BDP ne izstopa po nizki davčni stopnji, ima pa po podatkih IMD (22. mesto med 55 državami v letu 2007) in WEF (25. mesto med 125 državami v letu 2006) najbolj konkurenčno poslovno okolje med tranzicijskimi državami. (http://www.weforum.org/pdf/Global_Competitiveness_Reports/Reports/gcr_2006/gcr2006_rankings.pdf, <http://www.imd.ch/research/publications/wcy/upload/scoreboard.pdf>).

Tabela 3: Nominalne davčne stopnje davka na dobiček v letu 2006

Država	Davčna stopnja	Država	Davčna stopnja
Avstralija	30 %	Kitajska	33 %
Avstrija	25 %	Latvija	15 %
Belgija	33,99 %	Litva	15 %
Bolgarija	15 %	Madžarska	16 %
Češka	24 %	Nemčija	25 %
Ciper	10 %	Nizozemska	29,6 %
Danska	24 %	Poljska	19 %
Estonija	23 %	Portugalska	27,5 %
Finska	26 %	Romunija	16 %
Francija	33,33 %	Rusija	24 %
Grčija	22/29 %	Singapur	20 %
Hongkong	17,5 %	Slovaška	19 %
Indija	30-40 %	Slovenija	25 %
Indonezija	30 %	Srbija	10 %
Irska	12,5 %	Velika Britanija	30 %
Kanada	36,1 %	ZDA	35 %

Vir: <http://www.worldwide-tax.com/>.

ekonomsko primerljivih gospodarstev pomemben dejavnik. Balkanske tranzicijske države tako postajajo pomembnejše prejemnice šele po letu 2000, prej pa zaradi političnih in ekonomskih težav niso bile dovolj zanimive za tuje investitorje.

Davčna osnova je običajno zelo kompleksno določena, saj obsega kup zakonskih določil o amortizaciji, olajšave za nove investicije različnih vrst, prispevke za pokojninsko zavarovanje zaposlenih, vrednotenje kapitala in tako naprej. Zaradi kompleksnosti področja se v praksi za oceno davčne konkurenčnosti gospodarstva najpogosteje uporabljata dva kazalnika davčne osnove: (1) amortizacija in (2) investicijske olajšave.

Devereux, Griffith in Klemm (2002) trdijo, da so se investicijske olajšave v državah EU in G7 v zadnjih dveh desetletjih v povprečju znižale. Od šestnajstih držav, ki so jih proučili, je v obdobju 1982–2001 kar deset držav znižalo olajšave za investicije v opremo in objekte, kar pomeni, da se je davčna osnova povišala (ob tem isti avtorji poročajo, da so se davčne stopnje znižale). Najbolj očitno povišanje davčne osnove se je zgodilo v Veliki Britaniji in na Irskem, saj so se olajšave v povprečju znižale s 100 % na 73 % oziroma 71 %. V povprečju so olajšave padle za 10 odstotnih točk,

kar pomeni, da so v osemdesetih in devetdesetih letih davčne osnove narasle.

Amortizacija je drugi pomemben davčni dejavnik spodbujanja investicij. Običajno države pritegnejo tuje investitorje s pomočjo pospešenih amortizacij, kar znižuje davčno osnovo in s tem so seveda dobički po plačilu davkov pri istih davčnih stopnjah višji. Države navadno uporabljajo različne kombinacije ukrepov: pospešeno amortizacijo, zniževanje davčne osnove za določen odstotek vrednosti investicije (na primer Romunija 20 %³), posebne olajšave za razvojno pomembne projekte (npr. Madžarska daje za podjetja, ki razvijajo dolgoročne razvojne projekte, pomembne za celotno gospodarstvo, nad 10 milijonov forintov (znižanje davčne osnove med 35 % in 75 %)⁴), oprostitev plačila davka na reinvestirane dobičke, davčne počitnice (na primer Slovaška do deset let), posebne sektorske ali geografske spodbude (npr. Hrvaška omogoča za investicije na območju Vukovarja in regije I popolno oprostitev plačila davka na dobiček⁵) in podobno. Te olajšave seveda močno vplivajo na dejansko obdavčenost.

Navedeno kaže, da sta kot dejavnika za odločitev o investiciji v neko državo očitno pomembna davčna stopnja in davčna osnova. Standardna metoda za oceno učinkov obeh dejavnikov je prek

³ <http://www.arisinvest.ro>.

⁴ <http://www.itdh.hu/>.

⁵ <http://www.apiu.hr>.

efektivne mejne in ефективne povprečne davčne stopnje⁶. Devereux, Griffith in Klemm (2002) ugotavljajo, da v obdobju 1982–2001 gibanje mejnih ефективnih davčnih stopenj ni sledilo gibanju nominalnih davčnih stopenj, saj so bile prve pod močnim vplivom olajšav. Efektivna povprečna davčna stopnja je padla v vseh razen v treh proučevanih državah, in sicer ob predpostavki konstantne inflacije z 41 % na okoli 34 %, ob upoštevanju dejanskih inflacijskih stopenj pa z 42 % na 33 %.

Tabela 4 prikazuje povprečne narodnogospodarske ефективne davčne stopnje za velika in srednja podjetja. Opaziti je, da imajo nekatere države kljub precej višji nominalni stopnji zelo nizko effektivno davčno stopnjo (npr. Slovaška ima nominalno 19 %, Turčija 30 %, Singapur 20 % itd., glej tabelo 3), kar kaže na pomen različnih olajšav. Hkrati pa opozarja tudi na to, da nominalna davčna stopnja kot prvi signal »davčne prijaznosti« še zdaleč ni nujno tudi realni odraz dejanske obdavčenosti.

Nekoliko manj očiten je tudi pomen **sistemov za izogibanje dvojnega obdavčenja na NTI**. Hčerinska podjetja v tujini so namreč prisiljena plačati davek države, v kateri poslujejo, hkrati pa so dobički teh podjetij pogosto repatriirani v državo matičnega podjetja oziroma so prikazani tudi v bilancah matičnega podjetja. Kadar so omenjeni dobički podvrženi tudi davčnem sistemu v matični državi, lahko pride do dvojnega obdavčenja. Da bi se izognili dvojnemu obdavčevanju dobičkov, sta se v praksi oblikovala dva sistema: kreditni sistem (ZDA, Japonska, Grčija, Irska, Španija, Velika Britanija) in sistem izvzetja (*exemption system*), ki se uporablja drugod po Evropski uniji. Po sistemu izvzetja je dobiček, ki je pridobljen in obdavčen v tuji državi, izvzet iz davčne osnove v matični državi, po kreditnem sistemu pa davčne obveznosti hčerinskega podjetja v tuji državi predstavljajo davčni kredit v matični državi (davčno breme hčerinske družbe v tujini zniža obdavčljivo osnovo matičnega podjetja). Na podlagi razlik v omenjenih sistemih za preprečevanje dvojnega obdavčenja

Tabela 4: Primerjava povprečnih (povprečje po panogah) mejnih effektivnih stopenj davka (EDS) na dobiček* v izbranih državah za velika in srednja podjetja v letu 2005

Država	Povprečna effektivna stopnja davka na dobiček	Država	Povprečna effektivna stopnja davka na dobiček
Kitajska	45,8	Luksemburg	21,9
Kanada	39	VB	21,7
Brazilija	38,5	Belgija	21,4
ZDA	37,7	Poljska	20,2
Nemčija	36,9	Danska	19,8
Italija	36,2	Avstrija	19,4
Rusija	34,5	Madžarska	18,2
Japonska	33,6	Češka	17,7
Francija	33,3	Švica	17
Koreja	30,8	Mehika	16,7
Nova Zelandija	29,3	Irska	13,7
Grčija	29,3	Portugalska	13,5
Španija	27,3	Švedska	12,1
Norveška	25,1	Islandija	12,1
Nizozemska	25	Slovaška	9,1
Indija	24,3	Hongkong	8,1
Avstralija	24,1	Turčija	6,4
Finska	22,9	Singapur	6,2

Vir: Mintz et al., 2005, str. 6.

* Povprečna effektivna stopnja davka na dobiček prikazuje povprečno effektivno davčno stopnjo za gospodarstvo, ki je izračunana kot tehtano panožno povprečje (proizvodni in storitveni sektor). Več o metodologiji izračuna na http://www.cdhowe.org/pdf/commentary_216.pdf, str. 5 in 7.

⁶ Definicija effektivne mejne in effektivne povprečne davčne stopnje: (i) povprečna effektivna davčna stopnja je razmerje med celotnimi dejansko plačanimi davki in dohodki podjetja pred davki; (ii) mejna effektivna davčna stopnja pa pove dejansko obdavčenost mejnega projekta.

Tabela 5: Davčni prihodki glede na vrsto v državah OECD

	Celotni davčni prihodki kot % BDP	Struktura davčnih prihodkov kot % celotnih davčnih prihodkov					
		Dohodnina	Davek na dobiček	Socialno zavarovanje		Davki na potrošnjo	Drugi
				Zaposleni	Podjetja		
Avstralija	31,5	38,5	16,8	0,0	0,0	30,3	14,4
Avstrija	44,0	22,8	5,1	13,7	15,8	28,2	14,4
Belgija	46,4	31,7	7,6	9,9	19,0	24,6	7,1
Kanada	33,9	35,0	10,1	6,2	8,5	26,3	13,9
Češka	39,3	12,8	11,8	10,0	28,3	29,7	7,3
Danska	48,9	53,2	5,8	2,7	0,7	33,1	4,5
Finska	45,9	31,2	9,3	4,7	20,0	30,2	4,6
Francija	44,0	17,3	6,6	9,3	25,3	25,4	16,2
Nemčija	36,0	25,1	2,9	17,6	19,8	29,2	5,5
Grčija	35,9	14,0	10,4	12,7	15,5	37,3	10,1
Madžarska	38,3	20,3	6,2	6,2	23,8	37,4	6,1
Islandija	38,1	38,6	3,0	0,3	7,9	40,3	10,0
Irski	28,4	26,2	13,1	4,5	9,6	39,5	7,1
Italija	42,6	25,5	7,6	5,6	20,4	26,9	14,0
Japonska	25,8	18,4	12,2	16,3	17,6	20,1	15,4
Koreja	24,4	12,8	12,8	11,1	7,7	38,8	16,8
Luksemburg	41,8	16,2	20,5	11,3	12,4	27,9	11,6
Mehika	18,1	28,9	..	17,9	..	49,0	3,5
Nizozemska	39,2	18,3	8,8	16,6	11,7	30,8	13,8
Nova Zelandija	34,9	42,3	12,1	0,0	0,0	35,2	10,4
Norveška	43,5	24,8	18,9	7,7	13,7	31,2	3,7
Poljska	32,6	22,9	6,3	29,0	..	36,9	4,9
Portugalska	33,9	27,6	..	27,1	..	41,1	4,2
Slovaška	33,1	10,2	8,2	8,5	25,0	34,1	14,0
Španija	35,6	19,4	9,1	5,6	24,9	28,6	12,4
Švedska	50,2	30,4	4,8	5,8	24,3	26,4	8,3
Švica	30,3	34,4	8,8	12,0	11,8	22,6	10,4
Turčija	31,1	17,6	7,1	6,8	9,1	46,8	12,5
Velika Britanija	35,8	29,8	8,1	6,8	9,6	32,7	13,0
ZDA	26,4	37,7	6,7	11,7	13,0	17,6	13,2
Povprečje EU5	40,6	25,8	8,6	9,1	16,3	30,8	9,4
Povprečje OECD5	36,3	26,0	9,3	8,3	14,6	31,9	9,8

Vir: <http://ocde.p4.siteinternet.com/publications/doifiles/012005061T017.xls>.

de Mooij in Ederven (2003) ugotavljata, da bo v sistemu izvzeta večje davčno breme nedvoumno vplivalo na nižji obseg NTI, v kreditnem sistemu pa odgovor ni več enoznačen. Če matično (oziroma krovno) podjetje ne potrebuje davčnih olajšav iz hčerinskega podjetja, bodo tudi v kreditnem sistemu višje davčne obremenitve pomenile manjši pritok NTI, če pa matično podjetje lahko izkoristi »davčni kredit«, pa vpliv davčnega bremena države prejemnice na tokove NTI lahko postane bistveno manj izrazit. Omenjena avtorja omenjata tudi

možnost, da bi v tem primeru davki celo pozitivno vplivali na združitve in prevzeme, saj bi bilo visoko davčno breme spodbuda domačim podjetjem za prehod v tuje lastništvo (in izogibanje davkov).

Kot kazalnik prijaznosti davčnega okolja do podjetij lahko služi tudi delež davka na dobiček v BDP ali v celotnih davčnih prihodkih. Vendar pa so lahko take primerjave kljub ilustrativnosti precej problematične. Poleg višine davčnih stopenj je delež celotnih davkov na dobiček v BDP ali v

celotnih davčnih prihodkov rezultat tudi drugih dejavnikov. Med njimi sta najpomembnejša struktura gospodarstva in gibanje dohodkov poslovnega sektorja, kar pa znotraj gospodarskih ciklov precej niha. Devereux, Griffith in Klemm (2002) ugotavljajo, da je delež davčnih prihodkov iz naslova davka na dobiček v BDP ostal precej stabilen od leta 1965, gibal se je med 3 in 4 % BDP. Opaziti je mogoče tudi povečanje davčnih prihodkov v manjših državah, kjer so se deleži dvignili z 2,3 % na 3,4 %, v Luksemburgu celo na 7 %. Vendar pa avtorji prav tako ugotavljajo, da je delež davčnih prihodkov iz naslova davka na dobiček kot del celotnih davčnih prihodkov upadel v povprečju z okoli 14 na okoli 10 %.

4. Empirične analize vpliva davkov na NTI

Pomen davčnega sistema kot spodbude za NTI je potrdila vrsta empiričnih raziskav. Nastala je zelo obsežna literatura, ki vzpostavlja močno negativno povezavo med višino davka na dobiček in tokovi NTI. Že zelo zgodaj je Hartman (1984) pri svoji analizi poudaril, da je treba ločevati med investicijami, financiranimi iz zadržanih dobičkov, in tistimi, ki nastanejo na podlagi novega kapitala iz matičnega podjetja. Predvsem investicije na podlagi zadržanih dobičkov naj bi bile občutljive za veljavne davčne stopnje, medtem ko naj to ne bi veljalo za prilive novih sredstev zunaj podjetja. Tako Hartman po podatkih o ZDA (časovna vrsta med 1965 in 1979) kakor tudi Boskin in Gale (1987) (na nekoliko daljši časovni vrsti za ZDA od 1956 do 1984) ter Newlon (1987) in Murthy (1989) potrdijo omenjeno hipotezo. Po drugi strani pa Slemrod (1990) z nekoliko spremenjeno metodologijo navedenega ne potrdi, temveč pokaže na značilno negativno povezavo med davčnimi stopnjami in pritokom novega kapitala iz matičnega podjetja. Na podatkih o časovnih serijah tokov kapitala ugotovita negativno povezavo med NTI in davčnimi obremenitvami podjetij še Young (1988) in Cassou (1997). Ocenjene elastičnosti,⁷ pridobljene na podlagi analize časovnih vrst se gibljejo med - 0,42 (Newlon 1987) in - 7,46 (Cassou 1997), kar pomeni, da znižanje davčnih stopenj za odstotno točko poveča pritok NTI za najmanj 0,42 % (in največ 7,46 %).

Nekatere študije so vzporedno z navedenim pristopom analizirale predstavljeno problematiko tudi z uporabo presečnih podatkov (za večjo skupino držav). Rezultati teh analiz so se izkazali za zelo podobne tistim, ki temeljijo na časovnih vrstah, saj vse študije potrjujejo močan negativen

vpliv davčnih obremenitev na tokove NTI (Grubert in Mutti 1991, Hines in Rice 1994, Hines 1996, Grubert in Mutti 2000 ter Altshuler, Grubert in Newlon 2001). Stopnje elastičnosti, ki so jih ugotovili, se gibljejo med - 1,71 in - 12,37.

Tretja pomembnejša skupina raziskav uporablja analizo probit, s katero se ugotavlja verjetnost, da bo prišlo do neposredne tuje investicije ob določeni stopnji davka na dobiček. Tudi ta metodologija potrdi negativen vpliv davčne stopnje na pritok tujega kapitala (Bartlik 1985, Papke 1991, Hines 1996, Devereux in Griffith 1998a, 1998b, Grubert in Mutti 2000, Swenson 2001, Stówhase 2003 in Buettner in Ruf 2004). Dobljene (primerljive) elastičnosti so nekoliko nižje od prej prikazanih (gibljejo se med - 0,42 in - 7,36) in kažejo, da so davki pomemben dejavnik vpliva na odločitev o investiranju na določen trg in tudi na vrednost investicije, ki bo izvedena.

V zadnjem obdobju z večjo razpoložljivostjo podatkov prihajajo v ospredje metode za panelne oblike podatkov. Tudi pri tej metodologiji, ki kontrolira za specifične države in prejemnic, se izkaže, da je vpliv davčnih obremenitev na NTI zelo velik (Swenson 1994, Jun 1994, Devereux in Freeman 1995, Pain in Young 1996, Wei 1997, Billington 1994, Gorter in Parikh 2000, Benassy-Quere et al. 2001, 2003, Stówhase 2005, Bellak in Leibrecht 2006). Dobljene elastičnosti se gibljejo med - 0,1 in - 5,37, kar kaže, da je velik del vpliva na gibanje tokov NTI pojasnjen s specifičnimi lastnostmi držav prejemnic.

Do zanimivih ugotovitev predvsem v smislu relacije med davčnimi obremenitvami v državi investitorici in tujini so prišli Egger, Loretz, Pfaffermayr in Winner (2005), ki so z uporabo modela splošnega ravnotežja za analizo vpliva davkov na pritok NTI na vzorcu držav OECD ugotovili, da višji davki v državi investitorici pozitivno vplivajo na odliv NTI, medtem ko davki v državi prejemnici negativno vplivajo na kapitalne prilive. Na podobnem vzorcu sta Razin in Sadka (2006) ugotovila, da davčno breme v državi investitorici vpliva na proces izbire ciljnega trga, medtem ko je obseg investicij določen primarno z davki v državi prejemnici.

Kljub prevladujočim dokazom o negativnem vplivu davčne stopnje davka na dobiček na pritok NTI ostaja dejstvo, da velika večina obstoječih empiričnih raziskav o vplivu davčnih obremenitev (podjetniških davkov) na tokove NTI temelji na agregatnih podatkih na nivoju držav, kar seveda pomeni, da obstajajo določeni metodološki in

⁷ Oziroma natančneje semielastičnosti, saj gre za oceno vpliva znižanja davčne stopnje za 1 odstotno točko na procentualno povečanje pritoka NTI.

vsebinski dvomi o interpretaciji dobljenih rezultatov.⁸ Ob tem velja tudi omeniti, da nekateri avtorji niso ugotovili značilne povezave med spremenljivkama (Hines 1994, 1996, Devereux, Griffith in Klemm 2002, De Mooij in Erdeveen 2003).

5. Sklep

Davki in davčna politika predstavljajo enega od elementov investicijske klime za NTI. Kot taki so ena od determinant privlačnosti države kot lokacije za NTI. Nižja davčna stopnja spodbuja domače in tuje investicije zaradi (1) višje motivacije za investiranje, saj več ustvarjenega pripade podjetju, in (2) zaradi nižjih davčnih stopenj podjetju ostane tudi več ustvarjene vrednosti, zato je na voljo tudi več sredstev za investiranje. Pomen davčne politike kot spodbude za NTI je potrdila vrsta empiričnih raziskav. Oblikovala se je obsežna literatura, ki vzpostavlja močno negativno povezavo med višino davka na dobiček in tokovi NTI. Za podjetja so pomembni: nominalna in efektivna davčna stopnja, definicija davčne osnove in izogibanje dvojnemu obdavčenju. Nominalne davčne stopnje so se zaradi konkurence med državami po letu 2000 precej znižale. Ta konkurenca je opazna predvsem v državah EU, kjer poleg Irske po nizkih davčnih stopnjah izstopajo predvsem nekatere nove članice EU (Litva, Latvija, Romunija.). Tako imenovana tekma proti dnu (*race to the bottom*) v zniževanju davčnih stopenj očitno izhaja iz prepričanja vlad, da je treba spodbuditi investicije in pritegniti ali ohraniti kapital. Z vidika davčne osnove običajno države uporabljajo različne kombinacije ukrepov: pospešeno amortizacijo, zniževanje davčne osnove za določen odstotek vrednosti investicije, oprostitvev plačila davka na reinvestirane dobičke, davčne počitnice, posebne sektorske ali geografske spodbude in podobno.

Zniževanje davka na dobiček se ob izenačevanju preostalih pogojev gospodarjenja v EU (in širše) kaže kot pomemben element privlačnosti neke lokacije za investitorje. Pri tem ne gre le za pritegovanje tujih investitorjev, temveč tudi za ustvarjanje privlačnih pogojev za domače investitorje. Tudi ti se namreč potencialno vse pogosteje odločajo med investiranjem doma in v tujini. V izvedbi predvidene davčne reforme mora Slovenija slediti trendu v primerljivih državah, kar pomeni znižanje deklarirane (nominalne oziroma statutarne) stopnje davka na dobiček in hkratno

zmanjšanje tistih splošnih olajšav, ki ne spodbujajo investiranja v razvoj novih tehnologij in novih proizvodnih postopkov oziroma zaposlovanja. Pri tem morata priti do izraza nižja nominalna davčna stopnja in znatna poenostavitev sistema. Z znižanjem stopnje davka na dobiček pravnih oseb na 23 % leta 2007 in postopnim nadaljnjim zniževanjem na 20 % do leta 2010 (Uradni list RS, št. 117/2006), s spremembami pri določanju davčne osnove in nekaterimi administrativnimi poenostavitvami tudi Slovenija sledi trendu drugih držav v EU. Seveda pa je davek od dobička pravnih oseb le eden od elementov davčnega sistema.

Poleg davčnega vidika obstajajo tudi drugi vidiki poslovnega okolja, ki niso najbolj prijazni ne do tujih ne do domačih podjetij. Tuji investitorji, ki so pri nas že prisotni, omenjajo številne slabosti, (GFK & TIPO, 2005), izpostavljajo pa zlasti **visoke davke, administrativne ovire, neučinkovit sodni sistem in rigiden trg delovne sile**. Po mnenju anketiranih so največje slabosti slovenskega poslovnega okolja: plačilna nedisciplina (23 % anketiranih), višina davkov (18,9 %), nedorečena in neurejena zakonodaja (15,6 %), birokracija (13,1 %), slabo delovanje sodnega sistema (10,7 %), majhnost trga (9,8 %), višina prispevkov (9,8 %), previsoka cena delovne sile (9,0 %), vpletanje države in politike v gospodarstvo (6,6 %), zapletena in neurejena davčna zakonodaja (6,6 %). Slovenija ima tradicionalno tudi odklonilen odnos do tujih privatizacij, dolg postopek registracije v zvezi z lastništvom, izdajanjem gradbenih dovoljenj, številom in trajanjem postopkov za ustanovitev podjetja, težavnostjo odpuščanja. Aktivna politika pospeševanja tujih in stimuliranja domačih investicij se tako ne more osredotočati zgolj na davčni vidik, pač pa si mora prizadevati za izboljšanje številnih vidikov poslovnega okolja, zlasti tistih, ki jih investitorji navajajo kot najbolj problematične.

Literatura:

- Altshuler, R., H. Grubert and T. S. Newlon. 2001. Has US Investment Abroad become more Sensitive to Tax Rates?, in J. R. Hines, Jr. (ed.), International Taxation and Multinational Activity. Chicago: University of Chicago Press.*
- AT Kearney. 1998. FDI Confidence Index. Global Business Policy Council, Vol. 1, Issue 2 (December).*
- Bartik, T. J. 1985. Business Location Decisions in the United States: Estimates of the Effects of*

⁸ Težave agregatnih analiz se nanašajo predvsem na merjenje kapitalskih tokov (agregatni tokovi, kjer se ne posveča pozornosti podjetniški dinamiki lahko zakrijejo dejanske trende v neposrednih kapitalskih tokovih), na razlikovanje med novimi (greenfield) tujimi investicijami in prevzemi oziroma združitvami ter na merjenje agregatne (tehtane) davčne obremenitve posameznega gospodarstva (de Mooij 2005).

- Unionization, Taxes and Other Characteristics of States*, *Journal of Business and Economic Statistics*, 3: 14- 22.
- Barrell, R., N. Pain. 1996. *An Econometric Analysis of US Foreign Direct Investment*. *Review of Economics and Statistics*, Vol. 78, Issue 2.
- Bellak C. and M. Leibrecht. 2006. *Corporate Income Tax Competition and the Scope for National Tax Policy in the Enlarged Europe*. Forthcoming in: Oxelheim, L., K. Anderssen, and E. Eberhartinger (eds.), *National Tax Policy in the EU: To Be or Not to Be*.
- Benassy-Quéré, A., L. Fontagne and A. Lahreche-Revil. 2001. *Tax Competition and Foreign Direct Investment*. mimeo, CEPII, Paris.
- Benassy-Quéré, A., L. Fontagne and A. Lahreche-Revil. 2003. *Tax Competition and Foreign Direct Investment*. CEPII Working Paper No 2003-2017, CEPII, Paris.
- Billington, N. 1994. *The Location of Foreign Direct Investment: An Empirical Analysis*. *Applied economics*, 62: 1988-1997.
- Boskin, P. and W.G. Gale. 1987. *New Results on the Effects of Tax Policy on the International Location of Investment*, in: M. Feldstein (ed.), *The effects of taxation on Capital Accumulation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Brainard, S. L. 1993, *A simple theory of multinational corporations and trade with a trade-off between proximity and concentration*, *National Bureau of Economic Research, NBER Working Paper* 4269.
- Brainard, S. L. 1997 *An Empirical Assessment of the Proximity-Concentration Trade-off Between Multinational Sales and Trade*. *American Economic Review*, Vol. 87 Issue 4, str. 520-544.
- Buettner, T. and M. Ruf. 2004. *Tax Incentives and the Location of FDI: Evidence from a Panel of German Multinationals*. ZEW Discussion Paper no. 4-76.
- Business International, Creditanstalt*. 1992. 1992 East European Investment Survey. Vienna.
- Cassou, S. P. 1997. *The Link between Tax Rates and Foreign Direct Investment*. *Applied Economics*, 29: 1295- 1301.
- Devereux, M. P., R. Griffith, and A. Klemm. 2002. *Corporate Income Tax Reforms and International Tax Competition*. *Economic Policy*, 450- 495.
- Deveroux, M. P. and H. Freeman. 1995. *The Impact of Tax on Foreign Direct Investment: Empirical Evidence and the Implication for Tax Integration Schemes*. *International Tax and Public Finance*, 2: 85- 106.
- Deveroux, M. P. and R. Griffith. 1998a. *Taxation of discrete investment choices*, IFS Working Paper 98/ 16.
- Deveroux, M. P. and R. Griffith. 1998b. *Taxes and the Location of Production: Evidence from a Panel of US Multinationals*. *Journal of Public Economics*, 68: 335- 367.
- Dunning, J. H. 1993. *Multinational Enterprises and the Global Economy*. Wokingham: Addison-Wesley.
- EBRD. 2006. *Transition Report 2006*. London: European Bank for Reconstruction and Development.
- Egger P., S. Loretz, M. Pfaffermayr, and H. Winner. 2005. *Corporate Taxation and Multinational Activity*. Mimeo, Munich University, Munich.
- Gfk Gral Iteo. 2006. *Raziskava podjetij s tujim in mešanim kapitalom v letu 2005 - Poročilo*. Ljubljana. Mimeo.
- Gorter J., Ashok P. 2000. *How mobile is capital in the European Union? CPB Research Memorandum no. 172, The Hague*.
- Grubert, H. and Mutti, J. 1991. *Taxes, Tariffs and Transfer Pricing in Multinational Corporation Decision Making*. *Review of Economics and Statistics*. 73: 285- 293.
- Grubert H. and Mutti J. 2000. *Do Taxes Influence where US Corporations Invest? National Tax Journal*, 53: 825- 839.
- Hartman, D. G. 1984. *Tax Policy and Foreign Direct Investment in the United States*. *National Tax Journal*, 37: 475- 488.
- Hines, J. R. Jr. and Rice, E. M. 1994. *Fiscal Paradise: Foreign Tax Havens and American Business*. *Quarterly Journal of Economics*, 109: 149- 182.
- Hines, J. R. Jr. 1996. *Altered States: Taxes and the Location of Foreign Direct Investment in America*, *American Economic Review*, 86: 1076- 1094.
- Jun, J. 1994. *How Taxation Affects Foreign Direct Investment (Country-Specific Evidence)*. Policy Research Working Paper 1307. World Bank, Washington DC.
- Lankes, P., and A. Venables, 1996, *Foreign Direct Investment in Economic Transition: The Changing Pattern of Investments*. *Economics of Transition*, Vol. 4, str. 331-347.
- Meyer, K. 1998. *Direct Investment in Economies in Transition: Making Central European Industries Competitive*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Mintz J. M., D. Chen, Y. Guillemette and F. Poschmann. 2005. *CD Howe Institute Comentary: The 2005 Tax competitiveness report: Unleashing the Canadian tiger*, CD Howe Commentary No. 216, http://www.cdhowe.org/pdf/commentary_216.pdf
- Mooij, R. A. de, and S. Ederveen. 2003. *Taxation and Foreign Direct Investment: A Synthesis of Empirical Research*. *International Tax and Public Finance*, 10, 673- 693.
- Morriset, J. And N. Pirnia. 2000. *How tax policy and incentives affect foreign direct investment: a*

- review. Policy Research Working Paper, No. 2509, World Bank, Washington, DC.
- Murthy, N. R. V. 1989. *The Effects of Taxes and Rates of Return on Foreign Direct Investment in the United States: some econometric comments*. National Tax Journal, 42: 205- 207.
- Newlon, T.S. 1987. *Tax Policy and Multinational firm's Financial Policy and Investment Decisions*, Ph. D. dissertation. Princeton University.
- OECD. 2005. *A Policy Framework for Investment: Investment Promotion and Facilitation*. OECD Conference Investment for Development: Making it Happen, 25-27 October, Rio de Janeiro.
- Pain, N. and G. Young. 1996. *Tax competition and the pattern of European foreign direct investment*, mimeo, National Institute of Economic Research.
- Papke, L. E. 1991. *Interstate Business Tax Differentials and New Firm Location: Evidence from Panel Data*. Journal of Public Economics. 45: 47-68.
- Razin A. and E. Sadka. 2006. *Vying for Foreign Direct Investment: A EU-Type Model of Tax-Competition*. National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 11991, Cambridge, MA.
- Slemrod, J. 1990. *Tax Effects on Foreign Direct Investment in the US: Evidence from a Cross-country Comparison*, in: A. Razin and J. Slemrod (eds.), *Taxation in the Global Economy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Stöwhase, S. 2003. *Profit Shifting Opportunities, Multinationals, and the Determinants of FDI*. Working Paper, September 2003. Ludwig-Maximilians-Universität, Munich.
- Stöwhase, S. 2005. *Tax Rate Differentials and Sector Specific Foreign Direct Investment: Empirical Evidence from the EU*. Working Paper. Ludwig-Maximilians-Universität, Munich.
- Swenson, D. L. 1994. *The Impact of US Tax Reform on Foreign Direct Investment in the United States*. Journal of Public Economics, 54, 243- 266.
- Swenson, D. L. 2001. *Transaction Type and the Effect of Taxes on the Distribution of Foreign Direct Investment in the United States*, in J. R. Hines (ed.), *International Taxation and Multinational Activity*. Chicago: University of Chicago Press.
- UNCTAD. 1998. *World Investment Report 1998*. New York and Geneva: United Nations.
- Vandenbussche H. 2005. *Corporate Taxation in a European Perspective and the Position of Slovenia*. Mimeo, Catholic University of Leuven, Leuven.
- Wei, Shang-Jin 1997, *How Taxing is Corruption on International Investors?* NBER working paper no. 6030, Cambridge, MA.
- World Investment Report 2006, *FDI from Developing and Transitional economies: Implications for Development*, United Nations. New York, 366 pages.
- Young, K. H. 1988, *The effects of taxes and rates of return on foreign direct investment in the United States*, National Tax Journal 41: 109- 121.

Milenijski razvojni cilji in pogajanja v okviru Dohe

Povzetek

V članku analiziram potek pogajanj in zastoj v sedanjem krogu trgovinskih pogajanj, ki poskušajo biti razvojno naravnana, kakor to opredeljuje tudi ministrska deklaracija iz leta 2001. Podrobnejša analiza pokaže, da sedanja pogajanja bistveno ne izboljšujejo položaja mnogih držav v razvoju in najverjetneje tudi ne bi bistveno prispevala k uresničevanju milenijskih ciljev. V nasprotju z začetno namero bi po vseh scenarijih v okviru Dohe precej pridobile najrazvitejše in najbogatejše države, od držav v razvoju pa nekaj držav s srednje velikimi dohodki. Mnoge naj-

revnejše države sveta bi bile spet poraženke tega kroga pogajanj.

Za resnično razvojno naravnano krog pogajanj bi morali pogajalci izpostaviti vrsto vprašanj, ki jih trenutno ni na dnevnem redu. Vprašanja, kakor so carinska eskalacija, načelo recipročnosti, možnost usklajenega izvajanje razvojnih politik držav v razvoju, migracija delovne sile, bodo morala biti uvrščena na dnevni red, če želimo doseči resnično uravnotežen trgovinski dogovor, ki bo zadovoljil tako najrazvitejše države kakor tudi revne in najrevnejše države v razvoju. Kmetijstvo bosta morala najprej

obravnavati oba največja trgovinska bloka pri sebi doma. Ni razloga, da ne bi uspešnih praks kmetovanja, zlasti na področju varne prehrane in okolju prijaznega kmetovanja, oba največja bloka pomagala prenesti tudi v najrevnejše in v veliki meri od kmetijstva odvisne države sveta. To verjetno ne bi bilo le v interesu posameznih držav, temveč v svetovnem interesu. Sama razvojno naravnana pogajanja bodo morala bistveno širše obravnavati še številna druga razvojna vprašanja, ki trenutno niso na dnevnem redu.

Ključne besede: mednarodna trgovina, Doha, milenijski razvojni cilji, ekonomski in institucionalni razvoj

Summary

In the present article I analyse the current Doha round negotiations, which try to address the development issues as stated in the Ministerial Declaration of 2001, and their suspension. A more detailed analysis shows that the negotiations do not significantly improve the prospects of many developing countries and therefore would most likely not significantly help improve their efforts in achieving the Millennium Development Goals. According to various scenarios and contrary to the initial intent, the richest and most developed countries, as well as a few other middle income countries,

would gain significantly, whereas many of the poorest countries in the world would lose out again.

To run a truly developmental round, the negotiators should address a number of issues that are currently not on the table. Issues such as tariff escalation, the reciprocity principle, the possibility of the developing countries to run coordinated development policies, and migration of the work force, should be put on the table if a genuinely balanced agreement is to be reached that would serve the interests of both the developed and developing countries. The issue of agriculture should be

primarily addressed by the two leading trading blocs themselves. There is no reason for not transferring good practices in this area, especially in food safety and sustainable environmental-friendly farming to the poorest countries that are largely dependent on agriculture. This would probably be not only in the interest of individual countries, but also in the global interest. Proper development negotiations should be substantially extended and should address a number of other development issues that are not on the table at the moment.

Key words: international trade, Doha, Millennium Development Goals, economic and institutional development

JEL: K33, F13, O13, O14

1. Uvod

Trgovinska pogajanja v okviru Dohane so verjetno najzahtevnejša in najbolj zapletena doslej. Pri tem ne gre le za vrsto nerešenih in nakopičenih težav, ki izvirajo iz prejšnjih krogov pogajanj, temveč še za vrsto drugih zadev, ki bistveno otežujejo že tako zahtevna trgovinska pogajanja. Dodatna dejstva so:

- da gre za prvi krog dejansko večstranskih pogajanj, saj so doslej pravila svetovne trgovine oblikovale večinoma najrazvitejše države, medtem ko so države tretjega sveta postavljena pravila le sprejemala ali zgolj malenkostno spreminjala;
- da ima Svetovna trgovinska organizacija že 150 držav članic, ki so povsem različne po velikosti, socialnoekonomskih razmerah, podnebnih razmerah in vrsti drugih značilnosti;
- hiter proces globalizacije, ki po eni strani odpira vrsto priložnosti, po drugi strani pa povzroča vrsto negotovosti tako najbolj razvitih držav sveta kakor vrste držav tretjega sveta, ki ostajajo izključene iz teh procesov.

Temeljni namen novega kroga pogajanj je opredeljen v ministrski deklaraciji, sprejeti novembra 2001. Ta izhaja iz spoznanja, da lahko mednarodna trgovina pomembno prispeva k ekonomskemu razvoju in odpravi revščine. Ker se večina svetovnega prebivalstva nahaja v državah v razvoju, je ministrska deklaracija poudarila potrebo po povečanem dostopu do razvitih trgov, po uravnoteženih pravilih, dobro domišljeni in vzdržni finančni in tehnični pomoči ter programih. Kot zanimivost naj navedemo, da sta besedi razvoj in razvijajoči (»development« in »developing«) v deklaraciji, ki obsega deset strani in 52 odstavkov, uporabljeni 39- oziroma 24-krat, tako da je na načelni ravni močno poudarjena potreba po hitrejšem razvoju držav tretjega sveta. Seveda pa omenjena namera sama ne more razrešiti nakopičenih težav v svetovni trgovinski izmenjavi. Bolj ko od deklaracije preko delovnega programa potekajo dejanska pogajanja, bolj postaja jasno, kako zahtevno bo uravnotežiti pravila svetovne trgovine tako, da bodo tudi najrevnejše in revne države tretjega sveta dobile priložnost za uspešno vključitev v svetovno trgovinsko izmenjavo. Države v razvoju že dolgo niso več enotna skupina držav z enakimi interesi. Med njimi so velike države, ki dosegajo visoke stopnje rasti in v marsičem že sooblikujejo svetovne trgovinske, finančne in druge

tokove, kakor so Kitajska, Indija, Brazilija, v prihodnje se jim bo pridružila še Rusija kot nova članica Svetovne trgovinske organizacije. Prav tako so med njimi srednje velike države, ki dosegajo srednje velike dohodke in si prizadevajo za čim večji in čim lažji dostop do trgov najrazvitejših držav na najrazličnejših področjih. Med njimi so tudi najrevnejše države sveta, ki se spopadajo s kopico težav od revščine do lakote. Med državami v razvoju so države, ki so zelo produktivne na področju kmetijstva (Brazilija, Argentina, deloma Indija), pa tudi države z najrevnejšim kmečkim prebivalstvom na svetu.

Vso to raznolikost je treba upoštevati, če naj se v okviru »razvojne« agende sprejmejo tako dogovori in pravila, ki naj omogočijo resničen svetovni razvoj. Treba je upoštevati tudi celotni povojni gospodarski razvoj, od prvega - »bretton-woodskega« obdobja do obdobja globalizacije v zadnjih desetletjih po obeh naftnih šokih. Še vedno velja obdobje od 1950 do 1973 za »zlato obdobje« svetovne ekonomije z visokimi stopnjami rasti in postopno konvergenco tretjega sveta z doseženim razvojem prvega sveta. Po obeh naftnih šokih in kljub razmahu procesov globalizacije ostajajo stopnje rasti nižje tako v razvitih državah kakor v državah tretjega sveta.¹ Seveda v svetovnem merilu obstajajo pomembne izjeme, najbolj očitna je Kitajska, v določeni meri tudi Indija. Prav zaradi teh dosežkov so tudi podatki v okviru milenijskih ciljev precej boljši, kakor bi bili sicer. Slika v drugih regijah sveta je veliko bolj vprašljiva: od Latinske Amerike do subsaharske Afrike, Bližnjega vzhoda in mnogih predelov Azije. Tudi slika Kitajske ni tako enostavna, kakor se včasih zdi. Prof. Bardhan z berkeleyske univerze izpostavlja, da je na Kitajskem in v Indiji od skupno 2,3 milijarde še vedno skoraj 1,5 milijarde ljudi, ki zaslužijo manj kakor dva dolarja na dan. Neenakost v mestih in na podeželju se povečuje, ogromno prebivalstva zlasti v notranjosti države ostaja izključenega iz procesov modernizacije Kitajske. Avtoritarna ureditev postaja vse bolj omejitvev v razvoju. Hkrati postajajo razviti zahodni trgi vse bolj negotovi zaradi velikih trgovinskih primanjkljajev s Kitajsko, kar utegne voditi do novih protekcionističnih prizadevanj.²

Opisana slika kaže na zapleten položaj, v katerem potekajo trgovinska pogajanja. Po eni strani vsebujejo očitno velika pričakovanja, povezana s cilji ministrske deklaracije, po drugi strani pa vrsto

¹ William Easterly, 'The lost decades', J. ECON. GROWTH, 6, 2, 2001: "As for developing countries, the past two decades have been more unkind to them than, say, 1950-70. Their growth was more unstable than in 1950-70; they were much more prone to recessions. And their median growth per head fell from 2.4% in 1965-79 to approximately 0% in 1980-98.

² Pranab Bardhan, *China, India Superpower? Not so Fast!*, YaleGlobal, 25. okt. 2005.

negotovosti, ki izhajajo iz procesov globalizacije. K temu je potrebno dodati še raznolike interese, ki izhajajo iz zelo različnih dejanskih situacij posameznih držav v svetu. Interesi najrevnejših držav z zelo neučinkovito proizvodnjo hrane in ob odsotnosti zmožnosti proizvajati kar koli drugega so očitno drugačni kakor interesi srednje revne velike države s produktivnim kmetijskim, izvozno naravnanim sektorjem, kakršnega premore Brazilija.

Kakšen bi torej moral biti formalni trgovinski okvir, ki bi omogočal uravnotežen razvoj raznolikih držav, vključenih v svetovno trgovino? Gre seveda za vprašanje, ki je vsebovano v ministrski deklaraciji, deloma pa jo tudi presega. Osnovna ideja pogajanj v okviru Dohe je namreč sorazmerno preprosta: države razvitega sveta so pripravljene odpreti svoje trge za kmetijske pridelke držav tretjega sveta, dokončno ukiniti izvozne subvencije v kmetijstvu in postopoma zmanjšati vse druge subvencije v kmetijstvu, v zameno pa od držav tretjega sveta pričakujejo nadaljnje odpiranje trga na področju storitev in proizvodov. To osnovno idejo pogajanj v okviru Dohe je mogoče osvetliti z več zornih kotov. Najprej pomeni priznanje pomenu kmetijstva v tretjem svetu in dejstvu, da svetovna trgovina v preteklosti tega dejstva ni sprejemala in da so drugi trgi najbolj razvitih držav sveta z različnimi dovoljenimi in nedovoljenimi mehanizmi zaščiteni. Toda to je samo en vidik pogajanj. Drugo, enako ali morda še pomembnejše je vprašanje, če je liberalizacija svetovnega kmetijstva res tisti mehanizem, ki lahko odločilno vpliva na hitrejši razvoj revnih in najrevnejših držav tega sveta. O katerih mehanizmih in načelih bi se morale države članice Svetovne trgovinske organizacije še pogajati, če bi resnično želele doseči razvojni dogovor? Tem vprašanjem namenjam nadaljevanje sestavka.

Pri tem pogajanja v okviru Dohe obravnavam skozi prizmo Deklaracije o milenijskih ciljih, sprejete v OZN leta 2000.³ Deklaracija si je za cilj zastavila prepolovitev revščine in lakote v svetu do leta 2015, prav tako je postavila še vrsto drugih ciljev na področju zdravstva, higiene, izobraževanja, enakosti med spoloma... Ne da bi se spuščal v razpravo o formalnem pravnem statusu obeh deklaracij, tako milenijske kakor ministrske deklaracije iz Dohe,

razumem obe deklaraciji kot izjavo o nameri in zavezi, ki sicer ne ustvarja pravno izvršljive zaveze, predstavlja pa veliko težo v mednarodnih odnosih, še posebej, ker sta bili obe deklaraciji sprejeti soglasno.⁴ Šele obe deklaraciji skupaj predstavljata po mojem mnenju pravi okvir za pogajanja o tem, kako uravnotežiti svetovno trgovinsko izmenjavo in omogočiti državam tretjega sveta, da začnejo tudi same pridobivati v globalizacijskih procesih.

V nadaljevanju obravnavam kmetijsko politiko EU in ZDA v luči svetovne trgovine in pogajanj v okviru Dohe, nato oceno, kdo in na kakšen način bi pridobil ob morebitnem dogovoru v okviru Dohe, na koncu pa predstavljam nekaj dodatnih mehanizmov in načel, ki bi lahko učinkoviteje prispevali k resnični razvojni perspektivi držav tretjega sveta, pri čemer njihov hitrejši ekonomski in socialni razvoj ne bi v ničemer ogrožal razvoja najrazvitejših držav sveta.

2. Kmetijstvo in razvite države

Kmetijska politika dveh največjih in najbolj razvitih blokov, EU in ZDA, je področje, kjer oba trgovinska bloka bistveno odstopata od siceršnjih zavez in pripravljenosti na sodelovanje ter proces liberalizacije v okviru svetovne trgovine. Kljub napovedi, zapisani v ministrski deklaraciji, da si bodo vse države prizadevale za vzpostavitev poštenega in tržno naravnane sistema trgovine, da bi popravile in onemogočile omejitve in izkrivljanje svetovnih trgovinskih trgov, je praksa obeh blokov še naprej drugačna.

Tako so v ZDA v letu 2002 sprejeli nov Farm Bill, ki je prispeval k povečanju subvencij v kmetijstvu, pri čemer so postali največji prejemniki pridelovalci žita in bombaža. Zakon vključuje »proticiklične ukrepe«, ki so oblika cenovnih podpor, katerih posledica je vzpodbuda proizvodnje celo tedaj, kadar tržne cene padejo zaradi prevelike ponudbe. Tako je ta ukrep povečal kmetijske subvencije za 80 odstotkov.⁵

Podobno je bolj obsežne reformske ukrepe na področju skupne kmetijske politike (v nadaljevanju SKP) ustavil dogovor med Chiracom in Schroederjem v letu 2002, po katerem se bo znesek evropskih sredstev za skupno kmetijsko politiko

³ O težavah pri uresničevanju ciljev in odstopanju od vmesnih ciljev, ki bi morali biti doseženi, gl. THE MILLENNIUM DEVELOPMENT GOALS REPORT 2006.

⁴ James Thuo Gathii, *The Legal Status of the Doha Declaration on TRIPS and Public Health Under the Vienna Convention on the Law of Treaties*, 15 HARV. J. L. & TECH. 291, 315 (2002). Gl. tudi Matjaž Nahtigal, *International law, International legal rules and the Millennium Development Goals*, 100 ASIL PROCEED. 214 (2006).

⁵ Predstavitev učinkov novega kmetijskega zakona v ZDA v Julie Wolf, *THE FUTURE OF EUROPEAN AGRICULTURE*, Center for European Reform, London, 2002, str. 14-15.

do leta 2012 povečeval nominalno za 1 odstotek. To pomeni, da bi celoten obseg sredstev ob vztrajanju pri omenjenem dogovoru ostal praktično nespremenjen še celotno novo finančno perspektivo, šele nato bi se struktura in obseg sredstev, verjetno pa tudi večja pripravljenost za dogovor v okviru Dohe, začela povečevati. Tudi že dogovorjeno, da bo EU do leta 2012 odpravila vse izvozne subvencije v kmetijstvu, gre v tej smeri. Vprašanje pa je, če lahko evropske proračunske prednostne naloge, politike v okviru lizbonske strategije ter svetovna trgovinska pravila še naprej ostajajo bolj ali manj nespremenjena. Zlasti glede na dejstvo, da so ekonomske, pravne, socialne in druge posledice tovrstnega vztrajanja postale že povsem nedvoumne in jih v argumentirani razpravi praktično ni mogoče več resno zagovarjati.⁶

Zadnja reforma SKP je bila izvedena v letu 2003. Reforme SKP so bili sicer redno na dnevnem redu Evropske skupnosti v preteklih desetletjih, ki so po eni strani povečevale znesek v skupnem proračunu, po drugi strani pa vse do konca osemdesetih let prejšnjega stoletja pospeševala proizvodnjo hrane v Evropi, ustvarjala velike presežke, vplivala na okolje, hkrati pa niso uspela zadržati trenda opuščanja kmetij in kmetovanja ter staranja kmečkega prebivalstva v Evropi. Obstoj izvoznih subvencij zlasti na področju pšenice, sladkorja, govedine, mlečnih izdelkov in prehrabnih proizvodov iz mleka in sladkorja še naprej neposredno prizadeva množice kmetov v državah v razvoju.

Leta 1992 je MacSharryjeva reforma poskusila celovito upoštevati zgoraj opisane učinke SKP. Ta je nastala v veliki meri zaradi pritiskov med pogajanjimi znotraj uruguajskih pogajanj, katerih namen je bil zmanjšati protekcionistične ukrepe razvitih držav na področju kmetijstva. Osnovni cilj reforme je bil približati najvišje evropske cene svetovnim cenam. Da bi bila tovrstna reforma sprejemljiva za evropske kmete, je MacSharry,

takratni evropski komisar za kmetijstvo, zagotovil ustrezna nadomestila, ki so bila približno enaka znižanju najnižjih evropskih cen (te so ostale še naprej višje od svetovnih cen). Neposredna plačila kmetovalcem so ostala približno enaka, kakor so bila siceršnja znižanja, zato se skupna kmetijska politika v celoti ni znižala, spremenila pa se je vrsta plačil. Pred reformo je šla večina sredstev za nakup in razpolaganje s presežki, po reformi pa so večino denarja neposredno dobili kmetje, izoblikoval se je sistem neposrednih plačil, ki je začel razvezovati pridelavo in plačila.⁷ Tako se je znesek za SKP v letih od 1993 do 2002 v evropskem proračunu povečal od 34 mrd evrov na 44,5 mrd evrov.⁸

Z reformo iz junija 2003 se je nadaljevalo z razvezo med kmetijsko proizvodnjo in subvencijami. Novo enotno plačilo na kmetijo bo postopoma nadomestilo dosedanje subvencije do leta 2012. Začelo se je izplačevati februarja 2006, ko bo reforma končana, pa bodo kmetje prejeli enotno stopnjo subvencije na hektar. Cilj reforme naj bi bil, da bi na ta način zmanjšali vzpodbude za prekomerno proizvodnjo kmetijskih proizvodov v okviru SKP. Kmetje bodo potrebovali nekaj časa, da ugotovijo, kaj se jim bo po novi shemi plačil najbolj izplačalo proizvajati. V Angliji, denimo, se ocenjuje, da bodo najbolj proizvajali pšenico namesto ovsa in ječmena. Če bodo napačno ocenili svoj pridelek, se jim lahko zgodi, da ne bodo več prejeli zajamčenega prihodka. Tudi v Angliji se kmetje sicer pritožujejo nad zamudnostjo birokratskih opravil in nad tem, da morajo vloge izpolniti do maja, plačila pa bodo prejeli šele februarja prihodnje leto.⁹

Po mnenju nekaterih strokovnjakov omenjena reforma pomembno spreminja SKP, kakršno smo poznali doslej. Gre za postopen premik od subvencioniranja proizvodnje k neposrednim plačilom kmetom. Ta premik avtomatično ne pomeni prihranka pri subvencijah. Lahko se zgodi

⁶ Gl. npr. Richard Baldwin, Charles Wyplosz, *THE ECONOMICS OF EUROPEAN INTEGRATION: »The CAP remains highly problematic. It continues to consume about half the EU budget yet most farmers complain about the lack of support and many leave the farm sector altogether, often abandoning marginal farmland in the process. The CAP also causes Europe enormous problems in the world trading system since the CAP indirectly harms the livelihoods of some of the world's poorest citizens - small farmers in poor nations - while simultaneously infuriating some of the EU's most powerful trade partners.«* McGraw Hill 2006 (druga izdaja), str. 220.

»SKP ostaja zelo problematična. Še naprej porabi približno polovico proračuna EU, kljub temu pa se večina kmetov pritožuje nad tem, da nimajo podpore in mnogi zapuščajo kmetijski sektor, pri čemer v tem procesu pogosto opuščajo obrobne kmetijske površine. Prav tako SKP Evropi povzroča velike težave v sistemu svetovne trgovine, ker SKP posredno škoduje preživljanju nekaterih najbolj revnih prebivalcev sveta - majhnih kmetov v revnih državah - medtem ko hkrati razburja nekatere najmočnejše trgovinske partnerje EU.« (avtorjev prevod).

Za celovit pregled pravil in značilnosti SKP gl. tudi Franci Avsec, Emil Erjavec, *EVROPSKO KMETIJSKO PRAVO*, GV založba 2005.

⁷ Richard Baldwin, Charles Wyplosz, *supra* 6, str. 218-219.

⁸ Jule Wolf, *supra* 5, str. 11.

⁹ Fiona Harvey, *Farmer's problems could be worsened by CAP reforms*, Financial Times, 29. avgust 2005.

celo nasprotno, ker so potrošniki tisti, ki deloma vzdržujejo umetno visoke cene kmetijskih proizvodov. Lahko se zgodi, da bo SKP v prihodnje postala celo dražja kakor doslej, zaradi česar finančni ministri dvomijo o tej reformi. Po drugi strani so zadržani tudi kmetje, saj se s sistemom neposrednih plačil povečuje preglednost subvencij, kar bo olajševalo prihodnje reformske korake.

Poleg jasno dokumentiranih negativnih učinkov tovrstnih praks najbolj razvitih držav sveta, zlasti seveda obeh največjih trgovinskih blokov, ima razprava o nadaljnjih reformskih korakih SKP tudi pomembno evropsko razsežnost. Ti se nanašajo na regionalne učinke SKP, na redistribucijske učinke SKP, na varno pridelavo hrane in na okoljevarstvene učinke SKP. Nič od tega ni enostavno, celotno področje je v resnici izredno zapleteno. Kljub temu vrsta strokovnjakov poudarja, da dosedanje reforme niso uspele upoštevati razmerja med bogatimi in revnimi evropskimi regijami in zato predlagajo različne spremembe, ki bi lahko zagotovile doseganje ciljev evropske kohezije. Nedavna obsežna empirična študija pod vodstvom prof. Marka Shucksmitha je pokazala, da reforme iz l. 2003 niso bile zadostne in da vzdržujejo ali celo povečujejo neenakost med bogatimi in revnimi regijami v EU, namesto da bi jo zmanjševale. Trenutno se SKP financira iz dveh stebrov, prvi steber v obliki neposrednih plačil kmetom in v obliki »vzdrževanih tržnih cen«, ki jih plačujejo potrošniki v obliki višjih cen za kmetijske proizvode, kar skupno znaša 90 mrd evrov (45 mrd evrov v obliki neposrednih plačil in naslednjih 45 mrd evrov v obliki vzdrževanih tržnih cen, kakor se po metodologiji OECD ocenjuje vrednost celotne SKP). To pa nesorazmerno favorizira najbolj uspešne, jedrne evropske regije z velikimi kmetijami, ki pridelujejo pšenico, mleko in govedino, namesto revnih obrobni regij z majhnimi kmetijami in proizvodi, kakor so olivno olje ali vino.¹⁰ Drugi, veliko manjši steber, pokriva področje razvoja podeželja.

Študija dokazuje, da tudi po zadnji reformi SKP bogate regije v Nemčiji, Veliki Britaniji, Franciji in na Nizozemskem dobijo precej več sredstev iz naslova SKP kakor revnejše regije v vzhodni in južni Evropi. Okrog 80 odstotkov kmetijskih subvencij, ki jih EU namenja za SKP, je

namenjenih podpori pridelovalcem žita, govedine in mlečnih izdelkov, ki so glavne dejavnosti kmetov iz severnejših držav.¹¹

Še presenetljivejše je dejstvo, da novi in bistveno manjši ukrepi iz drugega stebra SKP, vrednega 4,6 mrd evrov letno, ki zagotavlja podporo ekološkemu kmetovanju na območjih z omejenimi dejavniki (*less favoured areas*), kakor so hribi in gore, prav tako gredo v največji meri najbolj bogatim državam EU. To pa zato, ker tudi nove ukrepe najbolj uporabljajo najbogatije države severne zahodne Evrope, ki so tudi najbolj sposobne izvajati sprejeto zakonodajo.¹²

Predlog prof. Shucksmitha in njegove ekipe je, da bi denar postopoma, toda hitreje kakor je trenutno načrtovano, preusmerili iz prvega v drugi steber. To bi vodilo v zmanjševanje neposrednih subvencij kmetom, sčasoma zmanjšalo tržno zaščito in povečalo denar za okolju prijazno kmetovanje in na splošno za ukrepe za razvoj podeželja. Zagovarjajo tudi spremembo meril v drugem stebru, tako da bi revnejše države pridobile večji delež denarja za razvoj svojih kmetijskih ekonomij. Končno poziva, da bi morali biti za uporabo evropskih sredstev uporabljeni drugačni argumenti, ne le kmetijski, in da bi morali govoriti o širših družbenih implikacijah uporabe evropskih sredstev. Tako bi morali nasloviti širše probleme po EU, ki bi se nanašali na vzpodbude na jugu in vzhodu razširjene EU glede problemov razvoja kmetijstva in podeželja v njihovih regijah.¹³

Vendar pa so ozemeljski učinki prav tako le en vidik SKP. Presenetljivi so tudi redistribucijski učinki SKP. Neposredna plačila namreč ne gredo kmetom, temveč lastnikom zemlje. Zato gre največji transfer SKP v roke največjim in najbolj premožnim posestnikom v Evropi, medtem ko majhni kmetje dobivajo zgolj majhna sredstva SKP. Richard Baldwin prav v tem dejstvu vidi enega od razlogov, zakaj so Francozi glasovali proti ustavni pogodbi. Postopoma namreč na podlagi večje preglednosti prodirajo spoznanja o neučinkoviti porazdelitvi sredstev SKP, ki se ne sklada s splošnim dojemanjem in izvorno idejo SKP, po kateri bi morala iti sredstva SKP v roke delovnim in prizadevnim kmetom, ki se nahajajo v stalnih težavah in stiski.¹⁴ V praksi Baldwin ugotavlja, da je SKP ustvarjena za kanaliziranje denarja elitnim

¹⁰ Mark Shucksmith, K.J. Thomson in D. Roberts, *THE CAP AND THE REGIONS - THE TERRITORIAL IMPACT OF THE CAP*, CABI publishing 2005, str. 190 in naslednje. Gl. tudi povzetek študije *CAP AND THE REGIONS*, University of Aberdeen, avgust 2005.

¹¹ *Id.*

¹² *Id.*

¹³ *Id.*

¹⁴ Richard Baldwin, *The 'Non' was also against the CAP*, CEPS working paper, junij 2005.

pridelovalcem in premožnim posestnikom, kar dokazujejo naslednja dejstva: 5 odstotkov največjih kmetov v Franciji prejme 25 odstotkov vseh sredstev SKP, medtem ko dve petini najmanjših francoskih kmetov dobi skupaj le 5 odstotkov sredstev SKP.¹⁵ Na tej podlagi Baldwin zatrjuje, da bi lahko denimo v Franciji neboleče zmanjšali sredstva SKP za četrtno, ne da bi to kakor koli prizadelo 95 odstotkov francoskih kmetov, pa tudi 5 odstotkov najbogatejših in najbolj konkurenčnih kmetov bi lahko uspešno delovalo naprej.¹⁶ Podobna razmerja financiranja obstajajo tudi v drugih članicah EU-15.

Kako se torej izvit iz SKP, ki je draga, neučinkovita in problematična glede več vprašanj, da bi zagotovili pozitivne strani kmetovanja in zmanjševali negativne strani? Poleg nekaterih gornjih predlogov, ki jih je podala skupina strokovnjakov pod vodstvom prof. Shucksmitha, jih je mogoče povzeti v naslednje ukrepe¹⁷:

- pripeljati kmetijstvo bližje trgu;
- povečevati kakovost in varnost hrane;
- varovati in izboljševati naravo;
- vzpodbujati razvoj podeželja in podeželskih skupnosti (širše kakor samo kmetijstvo, torej tudi boljša infrastruktura, izobraževanje, IT...);
- predstavljati javnosti kmetijsko trgovanje z razvijajočimi se državami in jim posredovati okoljsko vzdržne metode kmetovanja.¹⁸

Pred največjima trgovinskima blokoma, ZDA in EU, ostajajo torej izjemno celoviti izzivi na področju kmetijstva, v veliki meri zaradi lastnih izzivov in v učinkov na države tretjega sveta. Zgolj natančne in celovite analize, premišljeni reformski ukrepi, odkrita in pregledna javna razprava lahko prispevajo k spremembam v kmetijski politiki. Te bodo deloma nastajale zaradi mednarodnih pritiskov, deloma zaradi vse bolj očitnih potreb po spremembah, deloma gotovo tudi zaradi podnebnih sprememb, ki bodo narekovalle nove pristope, drugačne oblike kmetovanja in varovanja okolja, drugačno upravljanje z vodo in vodnimi bogastvi ter z naravnimi

dobrinami nasploh. Vprašanje pa je, če bodo voditelji najrazvitejših držav sveta v resnici kos tako velikim izzivom in zahtevam ter pritiskom najrazličnejših interesnih skupin, lobijev itd., pri čemer se zdi, da so zahteve in pričakovanje nekaterih med njimi upravičene in legitimne, nekatere druge pa bistveno manj. Le potrpežljivo odstiranje vseh teh dejavnikov bi lahko pripeljalo do učinkovitejših reform, ki ne bodo imele posledic le za kmetijstvo, temveč za prebivalstvo nasploh.

3. Kmetijstvo in države v razvoju

V prejšnjem razdelku smo prikazali zapletenost kmetijske politike v razvitih državah. Enako velja tudi za države tretjega sveta. Pri tem je kmetijstvo za večino držav tretjega sveta še bistveno in neprimerno pomembnejša dejavnost. Kakor izpostavlja Stiglitz, kmetijstvo predstavlja okrog 40 odstotkov BDP, 35 odstotkov izvoza in 70 odstotkov zaposlitev v državah v razvoju.¹⁹

Toda če po eni strani razumemo razsežnost in pomen kmetijstva za tretji svet, to še ne pomeni, da problematika ni *mutatis mutandis* enako zapletena kakor v razvitem svetu. Mnoge najrevnejše države sveta so namreč na področju kmetijstva izredno neučinkovite in nekatere delno, druge pa skoraj v celoti odvisne od uvoza iz tujine. Po drugi strani pa so države, ki spadajo med srednje razvite države in imajo izredno učinkovito in izvozno naravnano kmetijstvo, kakor sta Brazilija in Argentina. Zato enostavne rešitve, ki bi bile enako dobre za vse države v razvijajočem se svetu, niso možne. Tudi njihov interes ni povsem enak, kar bi avtomatično okrepilo njihovo pogajalsko moč v okviru Dohe.²⁰

Prav na ta dejstva je opozoril v mislih Dani Rodrik s soavtorji, ko je zapisal, da bo morebitna liberalizacija svetovne trgovine koristila predvsem potrošnikom in davkoplačevalcem razvitega sveta. Ugotavlja namreč, da sistem subvencij v kmetijstvu služi predvsem kot mehanizem za transfer sredstev od potrošnikov in davkoplačevalcev h kmetom

¹⁵ *Id.*

¹⁶ *Id.*

¹⁷ *Id.*, str. 49.

¹⁸ Podobno celovito podaja predloge za nadaljnje reformske korake v smeri multifunkcionalnosti kmetijstva nedavna študija Eleni Kaditi, Johan Swinnen, TRADE AGREEMENTS, MULTIFUNCTIONALITY AND EU AGRICULTURE, CEPS Publication, December 2006. Gl. priporočila in ugotovitve na str. 312–315.

¹⁹ Joseph Stiglitz, Andrew Carlton, FAIR TRADE FOR ALL, Oxford University Press 2005, str. 120.

²⁰ Prvič doslej se je pri večstranskih pogajanjih zgodilo, da so se države v razvoju kljub vsej svoji raznolikosti in različnim stopnjam razvoja poenotile in predstavile pred vrhom v Hong Kongu skupen nastop, ki bi moral iti v smeri rezultata, skladnega z razvojnimi cilji, opredeljenimi v ministrski deklaraciji. Ključne zahteve so usmerjene k subvencijam in uvoznim carinam v kmetijstvu ter načinu znižanja carin industrijskih proizvodov, ki ne bi škodoval prizadevanjem za industrijski razvoj držav v razvoju. Gl. *Poor Nations Unite at Trade Talks*, BBC News, 16. december 2005. Gl. tudi *id.*, *Key Issues in Trade Talks*.

znotraj posameznih držav, medtem ko so druge države prizadete toliko, kolikor to prispeva k dvigu svetovnih cen hrane. Dejansko bi bistveno pridobile ob obsežni liberalizaciji v kmetijstvu neto izvoznice kmetijskih proizvodov, torej bogate države, kakor so ZDA, in srednje bogate države, kakor so Argentina, Brazilija in Tajska.²¹

Mnoge revne in najrevnejše države sveta so, kakor rečeno, neto uvoznice hrane, tako da imajo koristi od nizkih svetovnih cen hrane. Dvig cene hrane bi tako koristil revnemu prebivalstvu na podeželju, ki prodaja kmetijske proizvode, vendar bi hkrati prizadel revne sloje prebivalstva v mestih. Skupna raven revščine bi sicer lahko bila zmanjšana, v kakšnem obsegu in na kakšen način, pa je odvisno od mnogih dejavnikov, kakor je po eni strani dvig svetovnih cen riža, sladkorja ali pšenice, po drugi strani pa od morebitnih izboljšav pogojev kmetovanja v revnih predelih sveta, pa tudi od tega, kolikor bi pozitivni učinki dejansko prišli do samih revnih kmetovalcev in pridelovalcev hrane in se ne bi ustavili pri različnih posrednikih.²²

Ko so se trgovinska pogajanja v okviru Dohe dejansko pričela, so bila začetna pričakovanja in ocene izjemno visoki. Še leta 2003 je Svetovna banka razglašala, da bi dosežen dogovor v okviru Dohe predstavljal celotni svetovni pozitivni učinek preko 800 milijard dolarjev, pri čemer bi državam v razvoju pripadlo kar preko 500 milijard dolarjev in tako pomagalo rešiti revščine 144 milijonom ljudi v različnih državah v razvoju. To so bili tudi široko navajani podatki in projekcije, medtem ko so bile pred vrhom v Hong Kongu decembra 2005 projekcije že bistveno nižje, tako da je bila ocena skupnega učinka že manj kakor 300 milijard dolarjev, od katerih bi le še manj kakor 100 milijard dobile države v razvoju. Spomladanske projekcije v letu 2006 so postale še dodatno previdnejše in bolj realistične, tako da bi imel dogovor pozitiven učinek le še na majhen delček tistih, ki živijo pod pragom absolutne revščine.²³ Izrazito negativno je spomladanske predloge v letu 2006 ocenila tudi nevladna organizacija Oxfam, znana sicer po svojih visoko kvalificiranih ter zmernih stališčih, sicer pa močna zagovornica potrebe po uspešnem in uravnoteženem dogovoru v okviru Dohe.²⁴

Po začetnih splošnih ocenah in projekcijah tako prihajajo v ospredje bistveno natančnejši modeli, analize in scenariji, povezanimi s pogajanjem v okviru Dohe. Te so pomembne zato, ker šele realne analize in ocene omogočajo tudi dosego realnih kompromisov, ki naj v resnici omogočijo hitrejši razvoj revnih in najbolj revnih držav sveta, pri čemer tak razvoj ne bi bil kakor koli v škodo najbolj razvitim državam sveta. Vendar je pot do tako uravnoteženega dogovora še dolga, ohraniti velja realističen pogled. Zaenkrat velja, da bi na splošno na svetovni ravni kateri koli od verjetnih scenarijev ustvaril zgolj skromno povečanje svetovnega dohodka med 40 do 60 mrd USD, oziroma 0,2 odstotka svetovnega BDP, kar bistveno odstopa od siceršnjega splošnega prepričanja o pomenu dogovora v okviru Dohe.²⁵ Hkrati so velikokrat zanemarjeni in podcenjeni stroški, ki jih spremembe v svetovni trgovini zahtevajo od posameznih držav. Te vključujejo izgubo prihodkov zaradi nižjih carin, ki so za revne države običajno pomemben javnofinančni vir, stroške zaradi prilagoditev institucij in novih pravil. Revne države s šibkimi institucijami imajo tudi na tem področju običajno večje težave, morebitni pozitivni učinki so zato še toliko manjši. V tem dejstvu se skriva tudi del odgovora, zakaj učinki dogovorov na svetovni ravni tako težko prodrejo in imajo kakršen koli pozitiven učinek na najbolj revne predele in države sveta. Tudi to bi morali upoštevati v nadaljevanju pogajanj v okviru Dohe.

Zaenkrat velja, da bi bili učinki morebitne liberalizacije svetovnega kmetijstva bistveno ugodnejši za najbogatejše države sveta. Glede razvijajočih se držav velja, kakor že omenjeno, da bi pridobilo zgolj nekaj kmetijsko najbolj produktivnih držav (Brazilija, Argentina in Tajska), toda večina bi jih bila zaradi liberalizacije kmetijstva prizadeta. Med njimi bi bili zlasti Bangladeš, države Vzhodne Afrike, države subsaharske Afrike, bližnji Vzhod, Severna Afrika, Vietnam, Mehika in tudi Kitajska.²⁶ Razlogi za takšen učinek, ki je v nasprotju z začetnimi pričakovanji, so prevladujoča nekonkurenčnost, nizka produktivnost, usmerjena v preživetje, značilnosti kmetovanja v državah tretjega sveta, ki ne omogočajo hitrejšega razvoja.

²¹ Nancy Birdsall, Dani Rodrik in Arwind Subramian, *How to help poor countries?*, FOREIGN AFFAIRS, št. 84, julij/avgust 2005, str. 140.

²² *Id.*

²³ Sandra Polaski, *Winners and Losers: The Impact of the Doha Round on Developing Countries*, tabela na str. 34, Carnegie Endowment 2006; www.carnegieendowment.org/trade.

²⁴ Oxfam Briefing Paper 87, *A recipe for disaster: will the Doha Round fail to deliver for development?*, april 2006; http://www.oxfam.org/en/policy/briefingpapers/bp87_recipefordisaster_060427.

²⁵ Sandra Polaski, *supra* 23, str. vii.

²⁶ Gl. Sandra Polaski, *supra* 23, str. viii in tabela 3.4 na str. 42.

Vse te ugotovitve nujno ne pomenijo, da ne bi bilo možno zagotoviti pozitivnih učinkov tudi za kmetovanje v teh državah, toda pod bistveno bolj kvalificiranimi pogoji. Mednje sodijo zlasti naslednji možni ukrepi: poudarek v pogajanjih bi moral biti na tistih kmetijskih proizvodih, ki imajo največji pozitivni učinek na proizvajalce in najmanjši negativni učinek na potrošnje.²⁷ Selektiven in postopen pristop k liberalizaciji svetovnega kmetijstva je nujen, sicer utegne imeti splošna, neselektivna liberalizacija najbolj negativne učinke prav na najrevnejše in najbolj neučinkovite države sveta. Tako bi morali znižati carine in kvote najprej glede tistih kmetijskih proizvodov, ki se največ pridelujejo v državah tretjega sveta, in tistih, ki se največ trošijo v razvitih državah. Stiglitz ocenjuje, da bi odprava kvot in carin, denimo za sladkor ali tropske proizvode v EU in ZDA, dvignila cene, ki bi jih prejeli proizvajalci v državah v razvoju, vendar bi imeli zgolj majhen vpliv na cene na drobno v teh državah.²⁸

Po drugi strani bi morali državam v razvoju dovoliti dolga prehodna obdobja in jim zagotoviti ustrezno razvojno pomoč za potrebne prilagoditve in izboljšave v kmetijstvu glede vrste drugih proizvodov, kjer države v razvoju niso dovolj konkurenčne. Eden od možnih ukrepov bi bila uvedba izravnalnih carin za uvoz subvencioniranih proizvodov, ki bi imel pozitivne učinke na proizvajalce v državah v razvoju in na javne prihodke. Večje javne prihodke bi usmerjali v izboljšavo pogojev za kmetovanje in v zmanjševanje negativnih učinkov za revne v mestih.²⁹ Dodatno bi morale bogate države bolj organizirano in sistematično pomagati zlasti državam subsaharske Afrike pri razvoju kmetijstva. Pomoč pri uporabi izboljšanih in odpornejših vrst semen, uporabi gnojil in boljšem upravljanju z vodo, kakor so namakanja na majhnih površinah, bi lahko pomembno izboljšali učinkovitost kmetijstva v subsaharski Afriki.³⁰ Tako Sachs ocenjuje, da bi lahko s praktično pomočjo bogatih držav namesto s pomočjo v obliki hrane iz ZDA omogočili, da države subsaharske Afrike podvojijo ali celo potrojijo dosedanja raven proizvodnje hrane.³¹

Podobno ugotavljajo tudi v nekaterih evropskih raziskovalnih institucijah. Sama morebitna liberalizacija kmetijstva ne more zagotoviti vključitve najrevnejših držav v svetovno trgovinsko izmenjavo. Nasprotno, slabo premišljena in slabo umerjena liberalizacija svetovnega kmetijstva lahko njihovo položaj še poslabša. Ena od značilnosti držav v razvoju je namreč tudi ta, da je za področje kmetijstva in podeželja namenjenih premalo sredstev, kar se kaže tako v nerazviti infrastrukturi, skromni izobrazbi in znanju kmetov, pomanjkanju tehnologij za predelavo hrane, neučinkovitem trženju in nezadostnem ter neuskkljenem izvajanju vladnih politik na tem področju.³² Težava je v tem, da so mnoge države v razvoju, ki z največjo težavo poskušajo uresničevati milenijske cilje, hkrati pod strogim nadzorom mednarodnih finančnih institucij in njihovimi zahtevami po makro-ekonomski stabilnosti, kar gre v veliki meri tudi na račun zmanjšanja ali odsotnosti investicij v boljšo infrastrukturo na podeželju.

Kakor sta zapleteni kmetijska in podeželska problematika najrazvitejših držav, obravnavani v prejšnjem razdelku, je ta problematika enako zapletena tudi v državah v razvoju, le da prizadeva še bistveno večji delež prebivalstva. Zdi se, da je do resnično razvojno naravnane dogovora, ki bi bistveno izboljšal perspektive najrevnejših držav sveta, ne da bi to nujno škodilo najrazvitejšim državam, še daleč. Dosedanja pogajanja očitno potekajo pod močnimi vplivi interesnih skupin, pogajalci in vodilne države pa jih zaenkrat niso sposobne preseči. Po drugi strani bodo morale tudi države v razvoju najti možnosti za še močnejšo natančno opredelitev svojih interesov in pričakovanj. Ker pri trgovinskih pogajanjih vsak dogovor ustvarja zmagovalce in poražence, bi morali takemu dogovoru dodati izravnalne mehanizme, ki bi pozitivne učinke uravnotežili in bi bili nesorazmerno močno porazdeljeni v korist revnih in najrevnejših držav. Treba bi bilo izdelati mehanizme za izvedbo transferjev za pomoč tem državam glede trgovinskih prilagoditev.³³

Za dokončni kompromis, ki bi bil Pareto učinkovit, bodo morali pogajalci pokazati visoko stopnjo ustvarjalnosti in inovativnosti, morali bodo znati

²⁷ Stiglitz in Carlton, *supra* 19, str. 121.

²⁸ *Id.*, str. 123.

²⁹ *Id.*, str. 121, op. 13.

³⁰ Gl. Jeffrey Sachs, *Salvable Africa*, Project Syndicate, junij 2005.

³¹ *Id.*

³² Andreas Schneider, David Kernohan, *The Effects of Trade Liberalisation on Agriculture in Smaller Developing Countries*, CEPS working document, št. 244, junij 2006, str. 12.

³³ Sandra Polaski, *supra* 23, str. 73.

presegati svoje regionalne okvire in gledati na celovite učinke. Dodati bodo morali ukrepe za podporo razvoju držav v tretjem svetu in mehanizme, ki v tem trenutku še niso predvideni. Po drugi strani je legitimno, da na dnevni red uvrstijo še dodatne izzive, s katerimi se sooča kmetijstvo in podeželje, predvsem varovanje okolja, varno prehrano in podnebne spremembe. Vendar morajo države tretjega sveta dobiti tudi možnost, da razvijajo kmetijstvo v svojem lokalnem okolju, najprej in predvsem za svoje lokalne trge in nato za svoj razvoj. Bilo bi nesmiselno, če bi se pogajanja o razvoju končala z nasprotnimi in še dodatno negativnimi učinki na množico prebivalstva iz držav tretjega sveta.³⁴

4. Liberalizacija industrijskih izdelkov in storitev

Morebitna liberalizacija kmetijstva v okviru Dohe je le en del enačbe v tem okviru. Drugi del enačbe je liberalizacija industrijskih izdelkov in storitev, in sicer po naslednjem načelu, ki v enostavni obliki izgleda takole: razvite države so pripravljene odpreti svoje trge za uvoz kmetijskih pridelkov iz držav v razvoju, države v razvoju pa so v zameno pripravljene znižati svoje carine in še dodatno olajšati dostop do svojih trgov. Toda videli smo že, kako doslej potekajo pogajanja na področju kmetijstva in kako bi v različnih scenarijih izgledal delni dogovor na področju kmetijstva.

Tudi v tem delu pogajanj obstaja vrsta pasti in neznank. Ena od pasti se skriva v tem, da bi utegnila pre zgodnja in prehitra liberalizacija trgovine vrsto držav v razvoju za dolgo potisniti v vlogo dobavitelja surovin in kmetijskih izdelkov, medtem ko se do industrijskih proizvodov z višjo dodano vrednostjo, ki bi pripeljali tudi do večjih dohodkov zaposlenih v državah v razvoju, ne bi mogli povzpeti, za razliko od danes najbolj razvitih držav, ki so se na pot industrializacije v preteklosti podale v okviru visokih carinskih zaščit. Glede prehitre in pre zgodnje liberalizacije velja, da bo najverjetneje uničila nastajajoče podjetništvo in nastajajočo industrijo, ne pa vzpodbudila njen razvoj. V eni svojih analiz z naslovom »*Trade Policy Reform as Institutional Reform*« je Dani Rodrik zatrdil, da se sicer nobena država ni uspešno razvila tako, da je obrnila hrbet mednarodni trgovini, toda nobena država se prav tako ni razvila tako, da je

enostavno liberalizirala svojo trgovino. Azijski tigri, ki so se v svetovno gospodarsko uspeli vključiti v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, so svoj vzpon izpeljali v precej drugačnih okoliščinah. Po eni strani niso obstajala tako stroga in obsežna pravila svetovne trgovine kakršna veljajo danes, liberalizacija kapitalskih tokov še ni obstajala, pa tudi države, kakor sta Južna Koreja in Tajvan, so ortodoksne politike povezave svetovne trgovine kombinirale z vrsto bolj neortodoksnih politik, kakor so npr. določanje in podpora izbranim panogam in skupinam podjetij, izvozne subvencije, neupoštevanje in kršitve pravil intelektualne lastnine. Liberalizacija je potekala postopoma, po vnaprej premišljenih korakih in potem, ko je bilo domače gospodarstvo pripravljeno na soočenje s tujo konkurenco. To po Rodrikovem mnenju ne pomeni, da je rešitev v protekcionizmu, vendar tudi ne, da bi bila liberalizacija trgovine tista odločilna politika, na katero bi morale staviti države v razvoju za doseg višjih stopenj rasti. Pomembnejša kakor »globoka trgovinska povezava« se mu zdi usmeritev, po kateri bodo države v razvoju sposobne doma vzpostaviti visoko kakovostne institucije in okolje, ki bo omogočalo in vzpodbujalo celovit razvoj teh družb in gospodarstev.³⁵

Pogajanja v okviru Dohe so se močno oddaljila od platforme za razvite države, kakor so jo predstavili Rodrik in številni drugi avtorji. Danes je težava držav v razvoju ta, da je njihov prostor za izvajanje razvojnih politik močno zožen. Vsaka nova pravila še dodatno omejujejo njihov prostor, vsaka sprememba za države v razvoju predstavlja dodatne ovire. Tako na primer povprečno državo v razvoju stane vključitev v Svetovno trgovinsko organizacijo 150 milijonov USD, kar vključuje postopke carinskih vrednotenj, izvedbo sanitarnih in fitosanitarnih ukrepov, zaščito intelektualne lastnine ipd. Ta znesek pomeni celoten razvojni proračun mnogih držav v razvoju, zato nekateri avtorji menijo, da bi ga bilo boljše nameniti za njihove razvojne potrebe, kakor je npr. šolanje otrok. Ti avtorji zato opozarjajo, da institucije Svetovne trgovinske organizacije nimajo veliko razumevanja za resnične razvojne težave držav tretjega sveta.³⁶

Eden od paradoksov je v tem, da oba največja trgovinska bloka zahtevata koncesije držav v razvoju za pripravljenost glede odpiranja svojih kmetijskih trgov in odprave izvoznih subvencij,

³⁴ Opozorila o tem možnem scenariju je podal Oxfam v svojem pomladanskem poročilu l. 2006 nekaj mesecev pred zastojem pogajanj. Gl. *supra* 24.

³⁵ Dani Rodrik, *Trade Policy Reform as Institutional Reform* v Bernard Hoekman, Aadity Mattoo, and Philip English, DEVELOPMENT, TRADE AND THE WTO - A Handbook, World Bank 2002, str. 8-10.

³⁶ *Id.*, str. 8.

saj gre za neuresničeno zavezo iz prejšnjih krogov pogajanj. Kakor kaže potek pogajanj, za relativno skromne koncesije na področju kmetijstva oba največja trgovinska bloka od držav v razvoju zahtevata nova in dodatna znižanja carin. Doslej smo že videli, da ob morebitnem dogovoru o liberalizaciji v kmetijstvu pridobijo predvsem najbogatejše države. Pri morebitni liberalizaciji v industriji in storitvah je položaj nekoliko drugačen. V tem primeru pridobijo največ Kitajska in druga azijske države, manj pa države Latinske Amerike in subsaharske Afrike. Čeprav so pogajanja v okviru Dohe namenjena državam v razvoju, spet pridobijo bogate države obeh trgovinskih blokov. Podobno se v tem primeru poveča povpraševanje po nizko kvalificirani delovni sili, vendar zaradi ogromnih rezerv v državah tretjega sveta povečano povpraševanje ne vodi tudi do večjih dohodkov. Za Kitajsko, kjer bi bil porast povpraševanja največji, gre za 1-odstotno povečanje povpraševanja.³⁷

Kakor je bilo že izpostavljeno, celoten učinek morebitnega dogovora predstavlja zgolj malenkostno povečanje v svetovni trgovinski izmenjavi. To je že prvi odstop od namere na začetku pogajanj. Naslednji odstop je v tem, da mnoge države v razvoju ob morebitnem dogovoru pridobijo zgolj malenkostno, mnoge države v razvoju pa celo izgubijo, za razliko od bogatih držav, ki prav tako v nasprotju z začetno namero pogajanj ponovno pridobijo. Od ambiciozno zastavljenega »razvojnega« kroga pogajanj do njegovega zastoja se je morebitni distribucijski učinek dogovora najprej močno skrčil in v veliki meri tudi preusmeril nazaj k najbolj bogatim državam. Poleg tega distribucijski učinek ne vključuje tudi stroškov prilagoditve novega dogovora, ki so tradicionalno večji v državah v razvoju.

Stiglitz je zato že dovolj zgodaj med pogajanci poudaril, da bi morala pogajanja potekati bistveno drugače, če bi resnično hoteli doseči razvojni učinek teh pogajanj. Predvsem bi morala pogajanja bistveno preseči vprašanje kmetijstva in na dnevni red uvrstiti vrsto drugih pomembnih vprašanj, kakor so struktura industrijskih carin, problematika necarinskih omejitev dostopa na razvite trge, storitve nekvalificirane delovne sile, pa tudi vprašanje migracij.³⁸ Dodatno k temu Robert Wade izpostavlja še problem načela recipročnosti in zagovarja vrnitev na načelo posebne in diferen-

cirane obravnave, ki naj bi uspešneje upoštevala razvojno problematiko posameznih držav tretjega sveta.³⁹

Najrazvitejši trgovinski bloki so izdelali vrsto različnih nominalno nevtralnih metod, ki pa za številne države v razvoju predstavljajo nepremostljive ovire. Mednje sodi npr. carinska eskalacija, po kateri so proizvodi z nizkimi stopnjami dodane vrednosti nizko carinjeni, medtem ko imajo proizvodi z višjimi stopnjami dodane vrednosti višje carinske stopnje. Praktična posledica je, da države v razvoju težje preidejo na proizvodnjo z višjimi stopnjami dodane vrednosti in da ostajajo pri tistih z nižjimi stopnjami, posledično tudi z nižjimi dohodki in zaostalim razvojem. Podobno je denimo s posameznimi visokimi carinami. Medtem ko je povprečje carinskih stopenj lahko zelo nizko, se med njimi znajdejo tudi visoke carinske stopnje, ki so lahko uvedene npr. prav za posamezne proizvode iz držav v razvoju, ki so za te države posebej velikega pomena.

Vprašanje nadaljnje liberalizacije svetovne trgovine je torej vprašljivo iz dveh razlogov: prvič, ker svetovna trgovina raste in se uspešno razvija, in drugič, ker so že dosedanje carinske stopnje zelo nizke.

5. Zaključek

Zgornja analiza kaže, da je sprejemanje deklaracij na najvišjih mednarodnih ravneh eno, njihovo uresničevanje v zapletenem mednarodnem okolju pa nekaj drugega. Načeloma sicer velja, da bližje ko bi bil morebitni končni dogovor osnovni nameri in deklaraciji, večji bi bil razvojni učinek takega dogovora. Ob trenutnem zastoj in nejasni prihodnosti pogajanj v okviru Dohe so se pogajalci znašli v nezavidljivem položaju, iz katerega bodo težko našli pot naprej. Možno je, da bodo poskusili dokončni dogovor še dodatno razvodniti, da ne bo prinesel nobenih večjih pretresov za nikogar in na ta način zaključiti ta krog pogajanj. Manj verjetno se zdi, da bi se ta krog ponovno usmeril v ambiciozno razvojno smer. Težave obeh največjih trgovinskih blokov, EU in ZDA se trenutno zdijo takšne, da ni prav verjetno, da bi kdor koli prevzel resnejšo pobudo. Pred tem se bosta oba trgovinska bloka morala spopasti z vrsto svojih strukturnih težav, od velikega zunanjetrgovinskega primanj-

³⁷ Ugotovitve na podlagi izvedenih simulacij in izračunov gl. Sandra Polaski, *supra* 23, str. viii - x.

³⁸ Stiglitz, *supra* 19, str. 132.

³⁹ Robert Hunter Wade, *What Strategies are Viable For Developing Countries Today? The World Trade Organization and the Shrinking of 'Development Space'*, DESTIN, LSE, 2003, str. 13-14.

kljaja v ZDA do velikanskih subvencij v kmetijstvu v obeh blokkih.

Kljub temu kaže upoštevati dejstvo, da so carinske stopnje danes na najnižji točki v zgodovini, da npr. ZDA že desetletje neprekinjeno uvažajo za več sto milijard dolarjev več kakor izvozijo, ameriški potrošniki kupijo več uvoženega blaga kakor drugi, in da odprtost trgov ne v razvitih ne v državah v razvoju ni več posebno načelno vprašanje. Svetovna trgovinska menjava, kakor rečeno, raste z visokimi stopnjami (lani 8 %), prihaja do novih tekmovalj med samimi državami v razvoju. Kitajska, denimo, tako pritegne največji del vseh neposrednih tujih investicij v države v razvoju, njenemu uspehu pri izvozu izdelkov, kakor je tekstil in drugo proizvedeno blago, druge države v razvoju ne morejo slediti.

Kakšen bi torej moral biti resnično razvojno naravnani krog pogajanj? Očitno bi moral znati bolj upoštevati razvojne težave mnogih držav v razvoju, ki ostajajo izključene iz dobrot svetovne trgovinske menjave in procesov globalizacije. Med njimi so tudi takšne, ki nimajo česa izvažati. Doseganje milenjskih ciljev bi moralo biti nekaj, kar bi morali pogajalci upoštevati tudi pri najbolj zahtevnih trgovinskih pogajanjih. Številni dodatni instrumenti bi morali biti vključeni v pogajanja, ki bi bila resnično razvojno naravnana. Mednje sodijo carinske eskalacije, visoke carinske stopnje za posamezne proizvode, na širši strukturni ravni pa še migracije delovne sile in instrumenti razvojnih politik za države v razvoju. Dani Rodrik opozarja, da če bi izjemno uspešne nekdanje države v razvoju, kakor so Južna Koreja, Tajvan in v zadnjih treh desetletjih Kitajska, morale delovati v okviru sedaj veljavnih pravil in omejitev Svetovne trgovinske organizacije, ne bi imele nobenih možnosti za uspešno povezavo s svetovnim gospodarstvom.⁴⁰

Pravi cilj ni zunanja povezava sama po sebi, temveč je treba hkrati izvesti tudi notranjo povezavo nacionalnih gospodarstev, za to pa so potrebni dodatni instrumenti in možnost usklajevanja nacionalnih razvojnih politik, česar vse sedanji krog pogajanj ne predvideva. Tako bo verjetno treba še precej krogov pogajanj, ki bodo uspešneje uravnotežili interese razvitih in držav v razvoju, hkrati pa odpravili vrsto nerešenih konceptualnih in praktičnih težav, nastalih v preteklih desetletjih. Verjetno bo mogoče šele v tem kontekstu tudi uspešneje pristopiti k uresničevanju milenjskih ciljev.

---

⁴⁰Dani Rodrik, *Let the Doha Round Fail*, Project Syndicate, november 2005.

Globalizacija, individualizacija in socialna izključenost mladih

Povzetek

V članku so opredeljena temeljna globalna tveganja, ki zadevajo mlade ljudi na ravni njihovih vsakdanjih življenjskih izkušenj in praks. V devetdesetih se je dogodil tektonski premik v vrednostnih usmeritvah mladih, ki jim zasebnost (družina, prijateljstvo, partnerstvo) pomeni najvišjo vrednoto. Mladi iščejo zasebne, biografske rešitve za strukturne probleme. Prisiljeni so v zgodnje in informirane odločitve o lastnih življenjskih poteh, hkrati pa so daljše obdobje odvisni ali polodvisni od izvornih družin. V obdobju "nove individualizacije" poteka proces dekonstrukcije mladine kot družbene skupine v množico individuov, ki se globoko v zasebnosti trudijo za čim boljši življenjski prostor in se izogibajo skupnemu delovanju, s tem pa tudi možnosti, da bi bili politično pomembni.

Ključne besede: mladi, globalizacija, individualizacija, socialna izključenost, zasebnost, družina

Summary

The article discusses the basic global risks which concern youth in their everyday life and experiences. A tectonic shift in life orientations of youth occurred in the 1990s: private life (family, friendship, partnership) became the most important value. Young people are searching for private, biographical answers to structural problems. They are being forced to make early and well informed decisions about their life course, and the period of dependence or semi-dependence on their families of origin is being prolonged. In an era of "new individualism" youth is deconstructing itself into a crowd of individuals who privately seek the best possible life position while avoiding any collective action and thus missing the chance to become politically relevant.

Key words: youth, globalisation, individualisation, social exclusion, privacy, family

JEL: Z 13

1. Uvod

Prelom tisočletja je v pojmih družbenih ved označen kot obdobje visoke moderne, ki na

vsakdanje življenje ljudi deluje na dva bistvena načina, na splošni in svetovni ravni kot globalizacija ter na osebni ravni kot intenzivna individualizacija življenjskih potekov.¹

* Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

¹ Globalizacija in individualizacija sta dve strani istega procesa in ju ni mogoče obravnavati ločeno. Globalizacija je pojem, ki se zadnje desetletje prosto sprehaja po naših življenjih. Bolj ko je pojem vseprisoten, manj se zdijo jasni njegovi pomeni. Zato ga kar opredelimo: globalizacijo razumem kot planetarno raztegovanje svetovnega sistema liberalnega kapitalizma, ki ga v zadnjih desetletjih pospešuje razvoj transportnih in komunikacijskih tehnologij. Poglavitni kulturnopolitični orodji svetovnega sistema sta interpelacija v "civiliziranost" (se pravi, prepoznavati se v vrednotah in življenjskih slogih zahodnega sveta) in agresivna ponudba domnevno večvredne zahodne parlamentarne demokracije.

Individualizacijo sodobni socialno-psihološki učbeniki večinoma opredeljujejo kot posamezničino/-kovo težnjo po individualnem življenjskem slogu, po tem, da odloča o svoji izobrazbi, poklicu, delovnem mestu, kraju in načinu življenja ipd. Individualizacija naj bi omogočala razvijanje pluralnih in decentriranih oblik subjektivnih struktur, kar naj bi "nove, individualizirane ljudi" zbrkljanih identitet razlikovalo od stabilnih, trdnih jazov tradicionalnega subjekta industrijske moderne družbe. Sama individualizacijo razumem bolj kot učinek samoprevar, h katerim je veliko prispevalo tudi družboslovje zadnjih desetletij; v visoko stratificiranih sodobnih družbah so "svobodne izbire" (o čemer koli že, sploh pa o življenjsko pomembnih rečeh) lahko lečasne in zato prej ko ne iluzorne. A iluzije učinkujejo politično: več ko je obsesivnega ukvarjanja s samim seboj, bolj ko so biografski projekti življenjske politike vse večjega števila ljudi, manjše so možnosti prepoznavanja strukturnih prisil (in individualizacija gotovo je strukturna prisila!), manj je sodelovanja in solidarnosti.

Precejšen del življenja ljudi v visoki moderni se odvija na podlagi nepoznavanja delovanja stvari, na katerih temelji vsakdanje življenje (koliko običajnih ljudi pa ve, kako v resnici delujejo prevozniki sistemi, finančni trgi, računalniška medmrežja, telekomunikacije, mednarodne korporacije ipd.) in je zato abstraktno zaupanje v strokovne sisteme postalo prisilna sestavina vsakdanjega življenja. A ne brez tveganj in groženj, ki se v zadnjem času tako nazorno kažejo kot slabosti strokovnih sistemov in kot sistemske nezmožnosti nadzorovanja: (nepotrebna) panika ob tisočletnem hrošču, strah pred boleznijo "norih krav", ekološka tveganja ipd. Prav v devetdesetih se je zgodil eksistenčni rez, ki nas je tako rekoč na mah prestavil v samo jedro sodobnih turbulenc. Ekološka tveganja, kot so jedrske elektrarne, gensko spremenjena hrana, segrevanje ozračja zaradi ozonskih lukenj ali okužba z virusom HIV ..., so še nedavno lahko delovale povsem abstraktno, kot nekaj, kar se dogaja "drugim" in "drugje", medtem ko smo sami še "kar na varnem". Vsakdanji računalniški virusi, ko gre za banalno majhne, a hkrati globalne sistemske nezgode, ali BSE in nova Kreutzer-Jacobsova bolezen pri človeku, ko gre za usodnejša dogajanja, pa je abstraktna tveganja pripeljala naravnost na domače zaslone in vsakdanje krožnike. Septembrski napad na samo jedro svetovnega sistema, po katerem "svet ne bo več, kar je bil", je ontološko varnost tudi najbolj privilegirane dela sveta dokončno prestavil v svet iluzij ali vsaj postavil v oklepaje. Drugače rečeno, temeljna globalna tveganja niso več zgolj abstraktna, življenjska tveganja, niso več zgolj stvar "sveta tam daleč", od katerega se je moč odmakniti s preprostim pritiskom na daljinec, temveč so premaknjena dobesedno v vsakdanjost ...²

2. Mladi v devetdesetih

Raziskovalke in raziskovalci mladine v Evropi že od sedemdesetih let naprej ugotavljajo, da se je v temeljnih vrednotnih usmeritvah mladih dogodil tektonski premik; mladi so se eksplicitno odmikali od velikih tem, velike zgodovine in ideologij k malim zgodbam zasebnosti vsakdanjosti, prijateljstvu, partnerstvu in družini. To smo v raziskavah našega centra odkrivali tudi v devetdesetih letih v Sloveniji³: mladi so vztrajno

govorili o obrnjenosti vase, negovanju zasebnih socialnih mrež kratkega dosega in zavračanju javnosti, predvsem politične javnosti. Toda ta polarizirana podoba lahko zavaja: kljub izraženemu individualizmu mladi niso egoistično zartzi zgolj vase in v svoje interese, prav nasprotno. Mladi so ves čas izražali visoko raven socialne občutljivosti in tudi pripravljenost na prostovoljne dejavnosti kot alternativno socialno javnost. To, kar so zavračali, ni bila javnost nasploh, ampak politična javnost kot avtoritarna prevlada moči.

V enakem času, od sedemdesetih let dalje, se je na makrosistemski ravni prav tako dogajal tektonski premik; po mnenju večine analitikov globalizacije so se začeli temeljni globalizacijski procesi v obeh ključnih smereh, ki ju je podpiral predvsem razvoj informacijsko-komunikacijskih tehnologij: raztegovanje svetovnega sistema kapitalizma v ekonomskem in političnem smislu (svet kot "globalna vas") in svetovno razširjanje njegovih ideoloških (kulturnih) mehanizmov ("mcdonaldizacija sveta"). Na makroravni se razkrajala suverenost nacionalnih držav (in zveze, kot je EU, niso nikakršna izjema), ki pomenijo eno zadnjih ovir multinacionalnim korporacijam in nadteritorialnemu finančnemu kapitalu, zaradi česar se politične državljanke in državljani spreminjajo v zasebne potrošnice in potrošnike, na mikro-individualni ravni pa se drobijo mehanizmi in institucije socialne varnosti ter krepijo osebni občutki ogroženosti in tveganj. Odzivi (mladih) ljudi zato niso tako presenetljivi: obrat v zasebnost, vase, v lastno telo kot tako rekoč zadnje prizorišče, na katerem je še mogoče "javno" delovati na eni strani, in odpor do velikih tem, politike, ekonomije, zgodovine, ki so nepregledne in delujejo kot naravne ujme, ki se jim dozdevno ni moč in ni smiselno upreti, na drugi strani. Zato postaja danes problem "ontološke varnosti" dobesedno problem preživetja.

Pri tem je osrednjega pomena občutek, da se lahko zanesemo vsaj na ljudi in stvari v neposrednem življenjskem okolju. Družbeni čas "pridobivanja" ontološke varnosti sta otroštvo in mladost in njeno družbeno okolje so družine. Zato nas podatki o tem, komu anketiranci v naših raziskavah najbolj zaupajo, niso presenetili (tabela 1).

² Doživljanje tveganj - podobno kot doživljanje globalizacije - obvladuje sindrom TINA (There Is No Alternative). Oboje se skuša prikazovati kot vremenski pojav zunaj dosega človeške dejavnosti; sintagma TINA je v osemdesetih pogosto uporabljala britanska železna lady, v Sloveniji smo se je naposlušali ob vstopu v Nato in EU.

³ V Centru za socialno psihologijo/studije mladine na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani smo v devetdesetih letih opravili štiri empirične raziskave mladine na velikih vzorcih: v letu 1993 smo raziskovali dijake, v letu 1995 študente, leta 1998 smo raziskovali socialno ranljivost mladih, v letu 2000 smo opravili reprezentativno raziskavo mladine v Sloveniji.

Tabela 1: V kolikšni meri zaupaš naštetim? Nič, malo, srednje, precej ali popolnoma (v vsaki vrstici obkroži eno številko).

	Nič 1	Malo 2	Srednje 3	Precej 4	Popolnoma 5
staršem	0,9	3,9	16,2	45,3	33,7
bratom in sestram	5,6	6,3	19,3	42,5	26,2
profesorjem	15,0	30,0	42,6	11,7	0,7
šolam, izobraževalnim ustanovam	9,1	21,8	45,6	22,2	1,3
ekološkim gibanjem	9,8	23,2	50,2	15,5	1,3
predsedniku države	17,0	23,5	40,1	16,4	2,9
političnim strankam	32,2	47,6	18,6	1,6	0,0
vodilnim politikom	29,6	44,8	22,2	3,2	0,1
bogu	30,6	22,1	23,5	14,1	9,8
medijem (časopisom, televiziji)	7,8	30,6	45,9	14,9	0,9
prijateljem	0,3	1,6	12,5	57,7	27,8
duhovnikom in cerkvi	36,1	26,2	25,3	10,4	2,1
sodiščem	8,2	21,5	45,8	21,7	2,8
slovenski vojski	10,7	23,3	43,5	19,3	3,2
Evropski uniji	14,0	27,5	44,7	12,9	0,8
Nato paktu	15,4	26,2	42,9	13,3	2,1

Vir: Miheľjak, V. (ur.): Mladina 2000, (2002: 81).

Kar 59,9 odstotka anketirancev torej popolnoma zaupa ožji družini, staršem ter bratom in sestram, kar – če se nekoliko pošalimo – govori o izraziti potrebi po ontološki varnosti med mladimi v Sloveniji. A ta ni prav nič drugačna od tiste, ki jo v ožjo družino ter sorodstvo vlagajo ljudje v Sloveniji nasploh. Po podatkih raziskav SJM v devetdesetih letih družini in sorodnikom v celoti ali precej zaupa 86,9 odstotka ljudi v letu 1996 in 92 odstotkov ljudi v letu 1999. Zaupanje v družino je v Sloveniji izrazito in se ne razlikuje po starosti in izobrazbi anketirancev. Tako visoke in enoznačne stopnje zaupanja kot družina nima nobena druga sistemska institucija (Kurdija, v: Hanžek, Gregorčič, ur., 2001: 56).

Življenjske izkušnje mladih ljudi v sodobnih industrializiranih družbah so se v devetdesetih letih temeljito spremenile; spremenila so se družinska in prijateljska razmerja, drugačne so izkušnje v izobraževalnem sistemu, zaposlitvi in načinih zaposlovanja, v prostem času in pri oblikovanju življenjskih stilov. Del sprememb se gotovo nanaša na razmere, ki presegajo državne okvire, kot je npr. prestrukturiranje trga delovne sile z naraščajočimi zahtevami po novi, zelo usposobljeni, prožni in izobraženi delovni sili. Podobne učinke imajo ukrepi socialnih politik, ki domala povsod raztezajo obdobje odvisnosti mladih od njihovih družin, del sprememb pa še posebej zadeva države v prehodu, ki so opravile hitre prehode v tržno ekonomijo in parlamentarni demokratizem. Mladi ljudje najprej in najbolj

občutijo posledice teh sprememb, srečujejo se s tveganji, ki jih generacija njihovih staršev tako rekoč ni poznala. Večina sprememb se je dogodila v relativno kratkem času, zaradi česar postajajo območja, ki so nekdaj zagotavljala kolikor toliko zanesljive in napovedljive prehode v odraslost, negotova in zamegljena. Naraščajoča negotovost prehoda v odraslost, čemur nekateri avtorji pravijo kar "ontološka praznina" ali tudi "prazna prihodnost", je danes skupni imenovalac mladih ljudi po vsej Evropi. Omenjene spremembe, predvsem dramatična oznaka ontološke praznine, ki da preži na večino mlade generacije, seveda odmevajo v družboslovnih refleksijah sodobnosti. Zastavlja se predvsem vprašanje, ali te spremembe napovedujejo prehod v novo obdobje, katerega pomen naj ne bi bil nič manjši od pomena prehoda iz srednjega v novi vek, ali pa so le posledice modernizacije. Postmodernisti, kot sta Lyotard (1984) ali Baudrillard (1988), menijo, da vstopamo v novo, postmoderno obdobje, v katerem analiza družbene strukture izgublja svoj smisel. Vzorci socialnega vedenja in individualizirane življenjske poti naj bi postajali nepredvidljivi, velike družbene teorije in klasični sociološki dejavniki (spol, starost, razred, rasa, narodnost ...) pa neustrezni pri pojasnjevanju spremenljivosti individualiziranih življenjskih potekov in stilov. Drugi avtorji so skeptični do postmodernističnih premišljanj in odklanjajo tudi pojem postmoderne ter raje govorijo o pozni ali visoki moderni (Giddens, 1991) ali

“refleksivni modernizaciji” (Lasch, 1992). Pluralnost in diferenciacija življenjskih svetov, slabljenje skupnostnih ureditev in občutki negotovosti so značilnosti modernizacije, s katerimi se je ukvarjala že vsa klasična sociologija. Ali se v sodobnosti res dogaja kaj tako novega, da stari družboslovni koncepti družbenih sprememb ne ustrezajo več? Nagibamo se k mnenju, da epistemološke zmede ne povzročajo nove prvine, ampak zamegljevanje učinkov klasičnih socioloških dejavnikov. Povedano drugače, socialni in ekonomski statusi ljudi še naprej bistveno določajo življenjske poteke posameznikov in posameznikov, a je njihovo učinkovanje manj vidno, zamegljeno in manj neposredno, ker slabijo vsakršne kolektivne tradicije in naraščajo pritiski individualističnih vrednot. Zato ljudje v primežu induciranih izolacij in družbene amnezije vidijo družbeni svet kot nepregleden in nepredvidljiv, poln tveganj, s katerimi se je treba spopasti kot posameznik ali posameznica, kot bi ne bilo drugih, ki živijo v enakih okoliščinah in se srečujejo z enakimi tveganji. **Za mlade ljudi v osemdesetih in devetdesetih letih je bilo značilno, da so iskali biografske rešitve za strukturne probleme in tako uspešno padali v past discipliniranja in privatizacije.** Prav zato je treba “protiglobalizacijske” dogodke v Seattlu, Goeteborgu, Pragi, Genovi, katerih jedro so nedvomno sestavljali mladi ljudje, brati kot prve množične oblike odpora na območju “zahodnega sveta” proti svetovnemu sistemu po revolucionarnem letu 68, kar je gotovo pomembno v simbolnem smislu, vendar še bolj v pomenu prepoznavanja “skupnih tem” delovanja, menjave vednosti, veččin, informacij in solidarnostne naravnosti, ne glede na to, da ne obstajajo nikakršna tradicionalna politična “skupna izhodišča” ali skupne ideologije⁴.

3. Socialna izključenost mladih

Globalizacija, v Sloveniji okrepljena z dodatnimi sunki tranzicijskih sprememb, vpliva na mlade ljudi skozi temeljne institucije, od katerih so odvisni v vsakdanjem življenju, skozi družinsko/

zasebno okolje, šolo in prosti čas. Sodobni kapitalizem od mladih zahteva sposobnosti hitrega prilagajanja spremenljivim razmeram, a ne učinkuje na vsakega mladega človeka enako. Čeprav bo gotovo veliko mladih ljudi našlo lastno pot v odraslo življenje, se zdi, da globalizacijska dogajanja sodobnosti uveljavljajo dve kontrastni skupini mladih: zmagovalce in poražence. Zmagovalci imajo družbene ter osebne vire, s katerimi izkoriščajo priložnosti, ki jih ponuja svetovno razširjanje neoliberalnega kapitalizma. Mladi ljudje, ki se ne zmorejo ali nočejo prilagajati globalizacijskim zahtevam, ker so osebno in družbeno nanje manj ali sploh nepripravljeni, tvegajo vstop med poražence. Oboji, zmagovalci in poraženci, imajo svojo usodo le delno v lastnih rokah, toda zmagovalci vedo, kaj z njo početi in kako jo usmerjati, da bodo od tega imeli korist. Dinamika visoke moderne je posebna v tem, da izjemno razširja krog tveganj mladih; mladi ljudje zaradi tveganj še zdaleč ne prihajajo več samo iz klasičnih deprivilegiranih družbenih okolij, iz nižjih razredov in družbenih manjšin, čeprav je seveda res, da je med “poraženci” še vedno več takih, ki živijo v neugodnih socialnih razmerah. Pomen klasičnih strukturnih prisil (razrednih, etničnih, rasnih, spolnih) se v sodobnosti sicer zmanjšuje ali vsaj nima več tako prevladujočega vpliva na življenjski potek posameznikov in posameznikov. Hkrati se krepijo silnice družbene neenakosti, ki delujejo v temeljnih institucijah ali organizacijah svetovne družbe, ki povzročajo klasično razredno strukturiranost družbe: v družini, izobraževalnem sistemu, zaposlovanju in prostem času. Mladi ljudje, ki pripadajo različnim družbenim razredom, se sicer med seboj razlikujejo v količini in vrstah virov, možnosti in priložnosti, a so konkretni izteki njihovih poti v odraslost bolj kot kdaj koli odvisni od umestitev in podpor na navedenih področjih. Dosedanji koncepti družbene ranljivosti mladih, ki so izhajali iz dveh teoretsko empiričnih podmen,

1. da so družbeno ranljivi predvsem mladi ljudje iz nižjih družbenih razredov, medtem ko so drugi bistveno bolj zavarovani, in

⁴ Posameznice in posamezniki ter skupine, ki se borijo “za drugačno globalizacijo” (katero? opeko lahko obračamo tako ali drugače, pa bo še vedno opeka), postanejo vidni ob demonstracijah na srečanjih G 8, Svetovne banke ali Mednarodnega denarnega sklada ...Ustavimo se za hip in si postavimo preprosto in naivno vprašanje: zakaj so sploh potrebna srečanja G 8 in drugih podobnih ustanov? Zakaj se osem voditeljev gospodarsko najmočnejših držav ne dogovarja na videokonferencah ali se tajno ne sreča na kakšni samotni kmetiji v Vermontu? Zakaj se raje postavljajo v izločbo in tako mesta, v katerih se srečujejo, prisiljujejo v militarizacijo in obsedna stanja? Odgovor je najbrž preprost: ker niso tam, da bi se kar koli dogovorili, ampak so tam, da bi se kazali. Njihova vloga je izključno spektakelska. So oglas globalizacije. Tam so, da bi jih videl bavarski podjetnik, ki se pravkar plašno odloča, ali naj vlaga na ruskem trgu. Tam so, da planetu sporočajo, kako so si simpatični in so torej investicije (ter dobički) majhnega podjetnika in velikih multinacionalk varni. Izžarevajo optimizem, zaupanje v prihodnost in enotnost namer; ponujajo lubrikante, brez katerih bi globalizacijska mašinerija škripala. Protiglobalisti seveda ne ustavljajo globalizacije. Prekinjajo zgolj njeno oglaševalsko sporočilo, vendar s tem ciljajo natanko v tarčo. Demonstrirati v Genovi kot središču spektakla je bolj praktično kot demonstrirati pred indonezijsko tovarno športne obutve, kjer “najkice” izdelujejo otroci, predvsem pa je mnogo bolj učinkovito: globalizacijo udarijo tam, kjer je najšibkejša, se pravi v trenutku, ko se prodaja, ko dela samo sebe. Več o globalizaciji kot fantazmi je najti v: A. Baricco: Next. Piccolo libro sulla globalizzazione e sul mondo che verterà.

2. da je koncept tveganja in ranljivosti treba vezati predvsem na mlade, ki so žrtve različnih oblik nasilja in zanemarjanja,

so videti enostranski in neprepričljivi (du Bois-Reymond, 1996).

Podobno kot drugod v Evropi se tudi mladi ljudje v Sloveniji srečujejo z novimi izzivi: odraščajo v državi, ki je med vzhodnimi srednjeevropskimi državami videti še relativno uspešna in stabilna in v kateri se intenzivno uveljavlja individualizirano družbeno kulturno ozračje, ki odpira nove možnosti in z njimi povezana tveganja. Naslanjanje na pretekle vire varnosti in zaupanja (vrednote, referenčna območja, sisteme socialne varnosti) ni več mogoče. Mladi ljudje in njihovi starši so prisiljeni v zgodnejše in bolj informirane izbire (o načinih in vrstah šolanja, prostočasnih dejavnostih, zgodnjem načrtovanju življenjskih poti ipd.), kar predpostavlja premik odgovornosti za lastna življenja tako rekoč v obdobje otroštva. Sodobne evropske in tudi slovenska družba zahtevajo zgodnja mentalna in vedenjska prilagajanja ob hkratno nasprotujočih razmerah zanje: podaljšano izobraževanje in podaljšano obdobje ekonomske odvisnosti sta v ostrem nasprotju z zahtevami po zgodnjih izbirah in prevzemanjem odgovornosti zanje. Podobno nasprotujoči so izzivi, ki prihajajo iz "zunanjega sveta": informacijske tehnologije in mediji ponujajo multikulturnost in globalni internacionalizem ter mlade obveščajo o novih kulturah in življenjskih stilih, kar po eni strani razširja njihova obzorja in jih "modernizira" (osvobaja tradicionalnih nacionalnih ujetosti), po drugi pa zlahka povzroča nove stiske in negotovosti.

V devetdesetih letih so se v študijah mladine razvili različni koncepti socialne ranljivosti. Britanski raziskovalec Bob Coles označuje kot socialno ranljive tiste skupine mladih ljudi, za katere se prehodi v odraslost kažejo kot posebej težavni in te skupine tudi natančneje določi: mladi ljudje s posebnimi potrebami, mladi ljudje, ki živijo v skrbništvu in/ali v javnih institucijah, ter mladi ljudje, ki živijo "alternativne" kariere in so vpleteni v razna prestopništva in tudi že resnejše kriminalne dejavnosti (Coles, 1997: 69). Zanimiva je tudi Schuytova (Schuyt, 1995: 8) opredelitev ranljivosti; posebej družbeno ranljivi so tisti mladi, ki so v medsebojni odvisnosti od socialnih institucij deležni več sankcij in družbenega nadzora kot podpore in koristi.

Prepričani smo, da bodo družbena ranljivost in življenjska tveganja prenehala biti lastnost omejenega, manjšinskega dela mladih ljudi, nasprotno, postajajo prevladujoče, večinsko

kulturnosocialno okolje kohorte sodobnih mladostnikov in mladostnic.

Družbe visoke moderne sistematično proizvajajo tveganja in v tem se slovenska družba prav nič ne razlikuje od drugih razvitih evropskih družb. Prav tako ni nikakršno odkritje, da so socialna tveganja neenakomerno porazdeljena, ali kot pravi Beck:

"Podobno kot bogastvo se tudi tveganja prilegajo razrednemu vzorcu, le da gre tu za obratno sorazmerje: bogastvo se vselej zgošča na vrhu, tveganja na dnu družbene hierarhije. V tem smislu tudi nova tveganja visoke moderne krepijo razrednost družbe in je ne odpravljajo. Revščina priteguje nesrečno obilje tveganj in nasprotno, bogastvo v dohodku, moči in izobrazbi lahko zagotavlja varnost in brani pred tveganji" (Beck, 1992: 35).

Kljub tej temeljni ugotovitvi je mogoče reči, pravi Beck, da razredne vezi (vsaj na ravni subjektivnih občutkov pripadnosti) slabijo, zaradi česar ni več mogoče predvidevati življenjskih stilov in političnih prepričanj zgolj na podlagi informacij o poklicu, izobrazbi ali družinskem okolju. Novo obdobje Beck imenuje "kapitalizem brez razredov" (1992: 88). V individualiziranih življenjskih potekih so ljudje prisiljeni postavljati sebe v središče lastnih življenjskih načrtov in reflektivno konstruirajo svojo biografijo. Zaposlitev in delovno mesto že dolgo nista več arena močnih družbenih konfliktov, nanju se veže predvsem strah pred nezaposlenostjo, ki ponika po starostni lestvici navzdol, tako rekoč v obdobje otroštva, kar kažejo tudi naši podatki iz raziskave o osnovnošolski mladini (tabela 2).

Nikakršne empirične evidence ni, da bi se v sodobnosti razporeditev družbenega bogastva in moči kakor koli bistveno spremenila, Beck celo ugotavlja, da kaže slika družbene neenakosti v zahodni Evropi "osupljivo stabilnost" (1992: 91). V podobno smer kažejo podatki o družbenem razslojevanju v Sloveniji: medtem ko je "objektivno" podoba slojevitosti slovenske družbe mogoče prikazati v klasični piramidni obliki, se subjektivne presoje ljudi o lastnem položaju v slojevski strukturi (slojevska samouvrstitev) izražajo v obliki "čebule". Ne glede na lastni dejanski slojevski položaj se večina ljudi v Sloveniji vidi v slojevski sredini (Hafner Fink, 1999). V marksističnem izrazoslovju bi rekli, da družbeni razredi obstajajo le še "po sebi" in ne tudi "zase", da so torej ljudje izgubili oziroma ne razvijajo zavesti razredne pripadnosti. Ali je torej mogoče govoriti o "epistemološki samoprevari" visoke moderne, ki se izraža kot naraščajoča razlika med empiričnimi socialno-ekonomskimi položaji ljudi in subjektivnimi percepcijami, ki jim je dovoljeno

Tabela 2: Spodaj je naštetih nekaj mogočih problemov in težav mladih danes. Ob vsakem posebej označi, kako velik problem je to zate osebno.

	zelo velik %	srednje velik %	sploh ne %
Bojim se, da se ne bom mogel/-la zaposliti.	27,3	49,6	23,1
Osamljenost.	22,3	33,8	34,9
Bojim, da bi bil/a odvisen od drog.	30,2	14,9	54,8
Pomanjkanje prostega časa.	21,6	54,0	24,4
Strah me je neuspehov v šoli.	38,5	45,7	15,7
Starši preveč pričakujejo od mene.	14,4	34,8	41,9
Večkrat pomislim na samomor.	15,9	12,5	71,6
Spolnost.	10,7	37,1	52,2
Učitelji mi delajo krivico.	18,2	39,9	42,9
Pomanjkanje denarja.	18,1	43,9	38,0
Bolezen, invalidnost.	38,8	16,9	44,2

N = 1687 učencev in učenk 8. razredov osnovnih šol

Vir: Ule, Renner, Čeplak, Tivadar: Socialna ranljivost mladih, (2000: 97).

sanjariti in bloditi? Življenjske možnosti ljudi torej ostajajo visoko razredno in kolektivno določene, a jih ljudje dojemajo individualno in iščejo rešitve na zasebne in izolirane načine. Prav tako se tveganja dojemajo individualno kot posamične krize in primanjkljaji in ne kot učinki procesov, ki so zunaj osebnih dometov. Izguba zaposlitve je tako videti kot osebna smola, neuspeh v šoli kot pomanjkanje truda in sposobnosti, mladinska odklonskost kot pomanjkanje družinske vzgoje in trdnih vrednot in podobno. Ne trdimo, seveda, da nič od tega ne drži, trdimo le, da se polovične zgodbe prodajajo kot cela (vsa) zgodba. Individualizacija tveganja pomeni, da se situacije, ki bi nekoč klicale po kolektivni in politični akciji, zdaj razlagajo kot nesrečne zgodbe tega ali onega, ki jih lahko reši le ta ali oni na individualni ravni z osebnim delovanjem.

Mladi ljudje so videti izredno dojemljivi za "tveganjske diskurze", kar nedvomno vpliva na njihove življenjske izkušnje, načrte in življenjske stile. Če pogledamo, česa in kako močno se bojijo štirinajstletniki in štirinajstletnice v Sloveniji, bi lahko rekli, da so preplašeni bolj, kot bi bilo dobro in potrebno. Še v šestdesetih in sedemdesetih letih je mladino obdajal ovoj "moralne panike", ki jo je vztrajno gojila odrasla etabrirana družba v strahu pred novo samozavestjo, odločnostjo in radikalnimi zahtevami mladih tistega časa. Danes bi lahko rekli, da se je panika preselila na drugo stran, le da ni več moralna panika odraslih, temveč eksistenčna panika otrok. **V političnih pojmih si hujšega poraza mladih tako rekoč ni mogoče predstavljati.** Kako neki je odrasli etabrirani družbi uspelo mlade tako zelo in tako zgodaj prestrašiti, da v nekaj letih preskočijo od strašnega volka in hudobne čarovnice na strah pred aidsom in nezaposlenostjo?

Percepcije tveganj in nevarnosti so kulturno konstruirane, so učinki medijske izpostavljenosti, lastnih izkušenj in norm ter strahov ljudi, s katerimi so mladi v vsakdanjem stiku. Vpis na ugledno srednjo šolo zelo verjetno dojema kot tvegano dejanje odličnjak, ki je zrasel v družini nižjega delavstva v primerjavi z enako usposobljenim vrstnikom iz premožnejše družine, ki enako dejanje dojema kot gladek in logičen korak na načrtovani življenjski poti.

Individualizacija tveganja gre z roko v roki z individualizacijo odgovornosti in dosežkov; obe sta vrednoti, ki ju nenehno utrjujejo mediji, izobraževalni sistem, industrija zabave in skrbni starši. Kombinacija pritiskov k individualni odgovornosti (ki je sredstvo discipliniranja) na eni strani in izkušnje dejanske nemoči in ranljivosti na drugi proizvajajo močne občutke vseprisotnosti tveganj in nevarnosti. Negotovost in dvom pronicata v vse razsežnosti življenja mladih, samoidentitete postajajo spremenljive in odvisne od nenehnih različnih razlag.

V obdobju ene generacije je prišlo do radikalnih sprememb v življenjskih izkušnjah mladih v Sloveniji; šolske izkušnje in izobraževalni sistem današnjih osnovnošolk in osnovnošolcev se zelo razlikujejo od tipskih izkušenj njihovih staršev; današnjega trga delovne sile prejšnja generacija ne bi prepoznala. Ne glede na socialni izvor velikanska večina mladih (v Sloveniji je takih 98 odstotkov) nadaljuje šolanje po končani osemletki, izobraževanje na visokih in višjih ravneh ni več zgolj izkušnja elitne manjšine. Izobraževanje postaja potrošno blago, ki je interno hierarhizirano kot vsaka druga potrošna dobrina: bolj ko je dostopno večini, hujše so notranje (formalne in

neformalne) razlike, kar razlikuje tudi izobraževalne želje otrok in njihovih staršev. Boji za vstop v ugledne šole postajajo vsakdanje porabniško pravilo.

Sočasno s podaljševanjem šolanja se razteza obdobje odvisnosti ali polodvisnosti mladih od izvornih družin. Podaljšana odvisnost od staršev, ki nikakor ni le materialne narave, je proces, ki je opazen povsod po Evropi, le da so regionalne razlike velike. Za Slovenijo velja, da je ta proces posebej izrazit (Rener, 1996). Nekateri avtorji (Furlong, Cartmel, 1997: 9) menijo, da socialne in čustvene vezi med otroki in starši kljub podaljšani ekonomski odvisnosti v resnici slabijo, medtem ko se krepi vpliv vrstnikov in množičnih medijev. Raziskovanja, ki smo jih opravili v Sloveniji na različnih skupinah mladih, takega vtisa ne potrjujejo, prej nasprotno. Še posebej, ko je govor o socialni ranljivosti mladih, je videti, da je prav pomanjkanje družinske podpore odločilen dejavnik ranljivosti in tveganj, kar bi z vidika individualizacijskih teorij ne smelo biti presenetljivo. Če so vplivi klasičnih socioloških determinant manj jasni in bolj posredni in so v odsotnosti kolektivnih tradicij in kolektivnih socialnih identitet tveganja in odgovornosti individualizirani, potem nedvomno narašča pomen neposrednih vsakdanjih okolij, v katerih se gibljejo mladi.

A ključni problem "nove individualizacije" mladih vidimo drugje, prav v omenjeni epistemološki prevari visoke moderne, v kateri poteka dekonstrukcija mladine v množico individuov, ki se vsak zase, globoko v zasebnosti potegujejo za čim boljši življenjski prostor in ne vidijo, da kolektivne in politične probleme drobijo v pesek samodiscipliniranega delovanja.

4. Scenariji ...

Med družboslovnimi analitiki sodobnih zahodnih družb v devetdesetih letih obstaja soglasje, da globalizacijski procesi ob koncu tisočletja ne vodijo k višjim stopnjam družbene enakosti, temveč prej k posebni "okamenitvi" družbene strukture razvitih industrijskih družb. Posebni so zato, ker gre za na videz nasprotujoč proces vse večje individualizacije, ki se postopoma osvobajajo vplivov klasičnih strukturnih prisil ob hkratnem drugačnem, premeščenem učinkovanju klasičnega sistema družbene neenakosti. Britanski raziskovalci so v tem smislu skovali sintagmo "strukturne

individualizacije" (Nagel in Wallace, 1997). V poskusu razumevanja tega pojava sta nemška avtorja Berger in Sopp (1995) zapisala, da se klasični dejavniki družbenega razlikovanja in neenakosti danes vpeljujejo oziroma prevajajo v naraščajočo zahtevo "po individualnih izbirah", kar najbolj (pri)zadeva prav mlade ljudi. Posledice takih razmer kažeta dva mogoča scenarija:

a) V prvem scenariju se za del mladih socialna mobilnost povečuje, pa tudi individualizacija njihovih življenjskih potekov. Del mladih torej uspešno izrablja razlike življenjskih svetov, uporablja nove možnosti udeležbe in se uspešno identificira s kulturno hegemonističnimi družbenimi skupinami. Ta skupina mladih je javno in medijsko izpostavljena ter ustvarja vtis o odprti in pluralni moderni družbi. Sestavljajo jo pripadniki/-ce različnih izvornih (družinskih) socioekonomskih statusov, različnih nacionalnosti in ras, zato je videti, da je njihova vključenost dejansko odvisna od (pravih in pravočasnih) individualnih izbir. Družba kot celota je videti strpna, multikulturna, koherentna in integrirana.⁵

b) Drugi scenarij osvetljuje položaj drugega dela mladih ljudi. Tu se zahteva po individualnih izbirah sprevača v tveganja, prihaja do socialne mobilnosti navzdol, saj so hkrati izostali tradicionalni viri gotovosti in varnosti. V tem scenariju so mladi posamezniki in posameznice dezorientirani, trpijo zaradi statusnih neskladij in pritiskov po samorefleksivnosti, ki jih ne zdržijo, zato so individualni zlomi pogosti. Družba kot celota je videti dezorientirana in dezintegrirana, zaradi česar so različni (politični in duhovno-religiozni) ideološki fundamentalizmi, ki se ponujajo kot poenostavljene, črno-bele "rešitve", privlačni za široke dele mladih.

To, kar oba scenarija povezuje, je nasprotujoče videnje globalizacijskih procesov. Družbene spremembe potekajo v eroziji tradicionalnih oblik vednosti in znanja ter tradicionalnih oblik komunikacij, te postopoma nadomešča visoko specializirana izvedenska vednost. Mladi in njihova neposredna življenjska okolja (starši, šolski sistem) se torej nenehno srečujejo z drobljenjem tradicionalnih oblik vsakdanjega življenja in so pahnjeni v izvedenski tip samorefleksivnosti, na katerega se naj naslanjajo, čeprav je nepregleden in slabo ali sploh neobvladljiv. Zanesljive usmeritve in področja sklicevanja, ki so bila še nedavno nujna za identitetno oblikovanje, se nadomeščajo s samorefleksijo, ki temelji zgolj na časovno

⁵ Značilen primer spodbujanja takega scenarija je rasno etnična ikonografija MTV-ja; enako ideologijo ponujajo oglasi velikih blagovnih znamk; pravkar lahko rasno pestro mizansceno opazujemo ob javnih nastopih predsedniških kandidatov v ZDA.

omejeni, prehodni, hitro spreminjajoči se vednosti. Zato postajata negotovost in ambivalenca osrednja značilnost mladostnih izkušenj. Zygmunt Baumann (1992) je življenje v znamenju ambivalence označil kot izjemno zahtevno in izčrpavajoče. To, kar se od posameznikov in posebej mladih ljudi zahteva, je nenehno spreminjanje osebnih projektov, nenehne spremembe v samointerpretacijah in biografskih konstrukcijah. Giddens temu pravi nenehno potekajoča življenjska politika, Beck pa samoinvencija. Nič čudnega torej ni, da so mladi kronično utrujeni od težaškega dela »samonastajanja«.

A vrnimo se k scenarijema. Ali je mogoče omenjena scenarija natančneje oceniti oziroma kolikšne dele mladih ljudi zajemata? V zadnjih letih se v družboslovju pojavljajo tudi številčne ocene; najmočnejši odmev je imela teza o t. i. "dvetretjinski družbi", ki se je pojavila v Nemčiji sredi osemdesetih let, imela sprva zelo političen podton, a so jo prevzeli tudi številni raziskovalci/-ke mladine. Teza govori o tem, da je treba opustiti naivne ideološke predstave o progresivnem loku družbenega razvoja sodobnih in predvsem prihodnjih družb in ga nadomestiti z realnejšo predstavo o dvetretjinski delitvi družbenega bogastva in blaginje, kar pomeni posebej izražati grobo dejstvo, da bo ne glede na gospodarsko rast, produktivne stroške in produktivnost dela tretjinski del vsake generacije socialno izključen oziroma prisiljen živeti na družbenem obrobju (Nagel in Wallace, 1997).

Teza je seveda sprožila številne polemike, toda ob koncu devetdesetih so jo zlasti nemške strokovne diskusije zaostriale do te meje, da napovedujejo razmerje 20 : 80, kar pomeni, da bo 20 odstotkov prihodnjih generacij mladih živelo v blaginji, medtem ko se bo drugih 80 odstotkov gibalo v bližini meje revščine. Makroargumenti v prid (zaostrene) teze o večinski družbeni marginalizaciji mladih so naraščajoči notranji dolgovi najrazvitejših evropskih držav, strukturna brezposelnost in dekonstrukcija socialne/blaginjske države. Slednje bo najbolj prizadelo mlade generacije; mladi so še zmeraj socializirani v delovno etiko in možnosti individualnih dosežkov, koder naj bi trud in prizadevanja prinašala uspeh, a so hkrati vse bolj izključeni iz zaposlitve in drugih oblik formalne udeležbe, ko naj bi se taka etika sploh še lahko uveljavljala. To naj bi bil poglobitni razlog, zaradi katerega več in vse mlajši mladi izbirajo alternativne, deviantne in kriminogene poti v odraslost. Coles tako na podlagi statističnih podatkov o storilcih kaznivih dejanj v Veliki Britaniji ocenjuje, da bo tretjina današnjih adolescentov do svojega tridesetega leta obtožena

vsaj enega kaznivega dejanja (Coles, 1997: 76). Britanske empirične raziskave o mladoletnih kršilcih in kršilkah kazenskopравnih norm so pokazale, da večina mladih kršilcev/-k prav dobro ve, da kršijo norme družbeno sprejemljivega ravnanja in svojega početja ne odobravajo kot moralno sprejemljivega. Nasprotno, lastne načine prilaganja razmeram, v katerih živijo, bi prav radi menjali za "pravo službo" (fantje), kot si tudi dekleta želijo "zaposlitev in urejeno partnersko razmerje", ne pa "odvisnosti od socialnih podpor in samohranilskega starševstva" (MacDonald v Allatt, 1997: 94).

V zadnjem času se pojavljajo obrisi tretjega scenarija, ki vključuje sestavine prvega in drugega, a poudarja predvsem dvoje: pomen t. i. sivih področij trga delovne sile in "nove arene politične kulture" (Habermas, 1987). Gibanje v sivem področju trga delovne sile pomeni pridobivanje dohodka zunaj stalne zaposlitve in tudi zunaj območja državnih socialnih podpor, v območju samozaposlitev, zaposlitev znotraj lokalnih polformalnih mrež in podobno. Gibanje v sivi coni dela ne pomeni niti deviantnosti niti kriminogenosti in zahteva - podobno kot v prvem scenariju - izjemno prožnost in prilagajanje. Gibanje v sivi coni dela predpostavlja spremembe politične kulture v smeri večje intrageneracijske solidarnosti, pripravljenosti na osebna in skupinska tveganja in večjo potrošno zdržnost. Prožnost v tretjem scenariju se razlikuje od prožnosti v prvem po tem, da sta v prvem scenariju prožnost in prilagajanje posledica prisil, ki izvirajo iz tržnih nestabilnosti in diskontinuitete zaposlitvenih vzorcev, prožnost tretjega scenarija pa je bolj posledica osebne odločitve, izbire življenjskega stila, v katerem sta negotovost in tveganje samoumevna do te meje, da sta že modus nove kakovosti življenja. Tretji scenarij pomeni tako rekoč disidentski odgovor mladih na grožnje o večinskem izrivanju generacij in inteligentno samonaloženo oblikovanje, samodoziranje in intencionalno potrošno "skromnost" ter s tem večje možnosti za individualno avtonomijo, kakor jih ponujata prvi ali drugi scenarij.

5. Nazaj k izključenosti: o čem govorimo?

Najbolj družbeno ranljivi del mlade populacije se v analitskem instrumentariju družbenih ved v devetdesetih običajno razlaga s konceptom socialne izključenosti. Pojem družbene izključenosti (social exclusion, l'exclusion sociale) je v evropsko socialno politično govorico vpeljala Evropska komisija leta 1989, naslanjajoč se na francoski

pojem iz leta 1974, ter z njim najprej označevala "skupine ljudi, ki jih ne pokriva socialno zavarovanje" (Chisholm, 1997: 106). V devetdesetih sta se pojem in njegova uporaba kot požar razširila v politično korektno govorico evropskih institucij in v strokovne, predvsem sociološke in socialno politične diskurze, ne da bi bil koncept sam kdaj zares predmet natančne analize.

Raziskave Evrobarometra, ki so ta nejasni koncept izdatno uporabljale, so pokazale, da so anketiranci sami bolje opredelili koncept kot evropska politična in strokovna mašinerija. Socialno izključenost so razumeli ne toliko kot "objektivno" stanje stvari (npr. nizki dohodki, revščina, nezaposlenost, odvisnost od socialnih podpor), ampak kot občutek nepomembnosti, odvečnosti, zavrženosti in občutek nemoči, da bi lahko spremenili lastne razmere. Taki občutki so statistično značilni za tiste, ki nimajo lastnih virov dohodkov, so nezaposleni, imajo izkušnjo dezorganizacije družine in nimajo kakovostnih socialnih mrež. Na tej podlagi je Jill Jones razvila tezo, da so mladi ljudje *per se* marginalizirana skupina, ki je skoraj izključena iz državljanstva. Mladi ljudje, ki so posebej ranljivi in se gibljejo v "conah nevarnosti", so le vrh ledene gore (Jones v Chisholm, 1997: 109).

Ustavimo se za hip pri tej tezi. Koncept državljanstva je dvojen koncept pravic in dolžnosti in uteleša predstave o individualni emancipaciji in socialni integraciji, kar naj bi bil temelj družbenega reda sodobnih držav. Znano je, da desne politične ideologije, stranke in gibanja vselej poudarjajo pomen državljskih dolžnosti, državljskim pravicam pa namenljajo precej manj pozornosti. Raziskovalke/-ci mladine v Evropi v devetdesetih dokazujejo, da je brez državljskih pravic (političnih, civilnih in socialnih) od mladih ljudi nemogoče pričakovati, da bodo razvili občutke odgovornosti.

"Če naj mladi razvijajo občutke državljske odgovornosti, jih je treba obravnavati kot državljske in jim zagotoviti državljske pravice," sta jasni Jones in Wallace (1992: 154).

Če je mladim kot družbeni skupini – kljub vsej njihovi heterogenosti – sploh kaj skupnega, je to otežen ali prepovedan dostop do vseh treh razsežnosti državljanstva, iz političnega državljanstva so do 18. leta celo zakonsko izključeni. Drugače rečeno, kar konstituira mlade kot družbeno skupino, je natanko njihov socialni položaj na obrobju. V razmerah, ko je socialna izključenost mladih strukturna in ne naključna, ko je izobraževalni sistem nujnost za vse vsaj do

14. leta, a hkrati natančno nadzira, izbira in izloča, ko se načini legalne in ilegalne pacifikacije mladih ponujajo za šolskimi vogali in v bližnjih bifejih, ko se otrokom in njihovim staršem institucionalno nalagajo odgovornosti za socialno vključenost/izključenost v obdobje otroštva, pomeni oteževanje dostopa ali izključenost iz državljskih pravic ošabno in cinično držo do mladih, ki morajo biti hkrati "zreli" za življenjsko pomembne odločitve pri dvanajstih, a so "nezreli" v pravicah globoko v trideseta leta. Prestavitev političnega državljanstva (aktivna in pasivna volilna pravica) v zgodnejša leta seveda ne bi pomenila radikalnejših premikov v položaju mladih ljudi, bi pa v partitokratskih parlamentarnih demokracijah nemara prispevala k boljši vidnosti (problemov) mladih, za katerih glasove bi se bile stranke prisiljene vsaj truditi.

Vrnimo se še zadnjič h konceptu in lastni govorici. Govor in uporaba pojmov nista nevtralni dejanji. Rekli smo že, da je koncept socialne izključenosti, ki je najbolj v uporabi v govoru o družbeni ranljivosti mladih, pomensko vprašljiv. Tu skušamo opozoriti na eno od razsežnosti. Koncept je vprašljiv, če se predstavlja kot nepolitično, nevtralno strokovno raziskovalno orodje, ki naj prepozna in pojasnjuje družbeni položaj ranljivih skupin. Brž ko mu odvzamemo politični naboj, režemo vezi, ki koncept vežejo na ekonomske in politične izvore, ki ravno proizvajajo procese, katerih učinek je realnost, ki jo koncept skuša zajeti. Koncept socialne izključenosti, kot ga danes večinsko uporabljamo, ne vsebuje razlagalnih izzivov svetovnim strukturam moči in porazdelitve družbenega bogastva. Razmerja gospostva in novi baronski razredi tako ostajajo nevidni. Nujnosti globalizacije svetovnega (liberalnega) kapitalizma in strukturne marginalizacije, ki jih nujno sprožajo, so videti kot vremenske napovedi, kot nekaj, kar je zunaj dosega človeškega poseganja. Koncept socialne izključenosti s seboj nosi pomen neizbežnosti in nemoči in deluje ideološko, ker odkriva učinke, ne da bi imel dovolj moči in poguma, da bi se spraševal po vzrokih. Zato je tudi družboslovna refleksija socialne izključenosti, in to toliko bolj, kolikor je odvisna od zahtev po praktičnosti in učinkovitosti, tudi sama ideološka, ko meri izključenost in predlaga načine njenega lajšanja. Individualna tveganja in izključenosti so natanko enako kot individualne pravice in svoboščine lahko le posledica kolektivnih zahtev in kolektivnega dela. Danes se gibljemo k privatizaciji tveganj in virov, še več, celo socialne utopije so videti kot stvar zasebnih sanjačev. Umetnost prevajanja zasebnih težav v javne zadeve in v politično silo je v nevarnosti, da bo zabrisana in pozabljena.

Ni naš namen hrupno nasprotovati konceptu socialne izključenosti, opozarjamo le na omejitve koncepta, ki je na zmagovitem pohodu v slovarje družbenih ved in v politične institucije Evropske unije.

Naš namen je bolj spomniti, da so prevodi iz zasebnega v skupno in javno mogoči, pa naj bodo danes videti še tako težavni.

Literatura

Allatt, P. (1997): *Conceptualising youth: transitions, youth and the public and the private*. V: Bynner, Chisholm, Furlong (ur.): *Youth, Citizenship and Social Change*, Ashgate.

Baudrillard, J. (1988): *Selected Writings*, Oxford University Press.

Baricco, A. (2002): *Next. Piccolo libro sulla globalizzazione e sul mondo che verra'*. Feltrinelli, Milano.

Bauman, Z. (2001): *Community. Seeking Safety in an Insecure World*. Polity Press, Oxford.

Beck, U. (1992): *Risk Society. Towards the New modernity*. Sage, London.

Berger, R., Sopp, P. (1995): *Social Structure and the Life Course*. Opladin.

Bynner, Chisholm, L., Furlong, A. (ur.) (1997): *Youth, Citizenship and Social Change*, Ashgate.

Chisholm, L. (1997): *Sensibility and occlusions*. V: Bynner, Chisholm, Furlong (ur.), navedeno delo.

Coles, B. (1997): *Youth and Social Policy*. University College London.

Du Bois - Reymond, M. (1996): *Youth in the Netherlands. Research Report*, Rijswijk.

Furlong, A., Cartmel, F. (1997): *Young People and Social Change*. Open University Press.

Giddens, A. (1991): *Modernity and Self Identity, Self and Society in Late Modern Age*. Polity, Oxford.

Habermas, J. (1987): *The Philosophical Discourse of Modernity*. MIT Press, Cambridge.

Hafner Fink, M. (1999): *Družbena slojevitost in tranzicija v Sloveniji. Plenarno predavanje, Bogata in revna Slovenija, Slovensko sociološko srečanje, Portorož, 16. april 1999*.

Hanžek, M., Gregorčič, M. (ur.) (2001): *Poročilo o človekovem razvoju, Slovenija 2000-2001. Urad R Slovenije za makroekonomske analize in razvoj, Ljubljana*.

Jones, J. (1995): *Leaving Home*. Open University Press.

Jones, J., Wallace, C. (1994): *Youth, Family and Citizenship*. Open University Press.

Lasch, S. (1992): *Modernity and Identity*. Blackwell, Oxford.

Miheljak, V. (ur.), (2002): *Mladina 2000. Aristej, Maribor*.

Nagel, U., Wallace, C. (1997): *Participation and identifications in risk societies: European perspectives*. V: Bynner, Chisholm, Furlong, navedeno delo.

Reher, T. (1996): *Mladina in družina. V: Ule in drugi: Predah za študentsko mladino, Urad za mladino, Zavod za šolstvo, Ljubljana*.

Schuyt, C. (1995): *Vulnerable Youth and their future, Ministry of Health, Welfare and Sport - Directorate of Youth Policy, Amsterdam*.

Ule, M., in druge (2000): *Socialna ranljivost mladih, Aristej, Maribor*.

Odnos mladih odraslih do ustvarjanja družine in rojevanja

Povzetek

Članek se ukvarja z okoliščinami ustvarjanja družine in rojevanja pri mladih odraslih v Sloveniji. V njem je pregled demografskih in družinskih trendov; strukturnih dejavnikov, ki imajo pomembno vlogo pri oblikovanju družine (kot so: trg dela, stanovanjske razmere, spolne vloge), ter izsledkov kvantitativnih in kvalitativnih raziskav s poudarkom na prehodih v družinsko življenje med mladimi odraslimi v Sloveniji. Kvantitativni podatki kažejo na visoke želje mladih po družinskem življenju in otrocih. Kvalitativni podatki opozarjajo, da so pri oblikovanju družine 'subjektivni' dejavniki pomembnejša ovira od 'objektivnih'.

Ključne besede: mladi odrasli, družina, rojevanje, individualizacija, življenjski poteki, spol

Summary

This article looks into the circumstances surrounding the starting of young adults' family and childbearing in Slovenia. It examines the demographic and family trends, structural factors that play an important role in family formation (e.g. labour market, housing situation, gender roles), and the findings of quantitative and qualitative surveys on transitions to family life among young adults in Slovenia. The quantitative data indicate high aspirations of young adults for family life and children. The qualitative data show that subjective rather than objective factors are a key "barrier" to family formation.

Key words: young adults, family, childbearing, individualisation, life courses, gender

JEL: J11, J13

1. Uvod

V članku bomo podrobno predstavili okoliščine prvega ustvarjanja družine s poudarkom na prehodu v prvo starševstvo. Slovenija ima eno najnižjih stopenj rodnosti¹ v Evropi (1,26 v letu 2005). To ni zgolj nekaj posebnega za Slovenijo, temveč je značilno za mnoge evropske države². To so običajne razmere v sredozemskih državah (t. i. mediteranski vzorec - Cavalli in Galland, 1995) in v postsocialističnih državah. Zelo nizko rodnost imajo torej vse južno- in vzhodnoevropske države

ter Avstrija in Nemčija. Stopnja rodnosti vseh je pod obnovitveno ravnjo.

Od začetka devetdesetih so se življenjske izkušnje ljudi iz zahodne, še bolj tistih iz vzhodne Evrope, spremenile. Te spremembe so povezane z modernizacijskimi procesi v evropskih državah, še posebej pa z globalizacijo in individualizacijo, prestrukturiranjem trgov dela z naraščajočimi zahtevami po specializirani, prilagodljivi in izobraženi delovni sili ter z ukrepi socialnih politik, ki skoraj povsod po Evropi podaljšujejo obdobje odvisnosti mladih od izvornih družin.

* Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

¹ Po Evrostatovi definiciji je stopnja rodnosti povprečno število otrok, ki se živi rodijo ženski v njenem rodnem obdobju pod predpostavko trenutne stopnje rodnosti (Evrostat, 32/2007).

² Med državami z najnižjimi stopnjami rodnosti v letu 2005 so bile: Poljska (1,24), Slovaška (1,25), Litva (1,27), Češka in Grčija (obe 1,28). Nekatere države pa dosegajo relativno visoko stopnjo rodnosti, npr. v letu 2005 so bile imele najvišjo stopnjo rodnosti: Francija (1,92), Irska (1,88), Danska, Finska in Velika Britanija (vse 1,80) (Evrostat, 32/2007).

Mladi v postsocialističnih državah se spopadajo s številnimi tveganji, ki generaciji njihovih staršev niso bila poznana. Večina sprememb v prehodu iz planske v tržno družbo se je zgodila v relativno kratkem času in prehodi v odraslost niso več predvidljivi, temveč so postali negotovi. Širjenje neoliberalnega poudarka na vodilni vlogi trga, vse večji pomen osebne pobude, zaupanja vase in samoodgovornosti za lastno življenje odpirajo nove možnosti, pomenijo pa tudi nova tveganja. Mladi so zato zelo odvisni od družinske materialne in čustvene podpore, predvsem pri prehodu v odraslost.

Individualizacija tveganj na Vzhodu in Zahodu je privedla do tega, da se okoliščine, ki so včasih zahtevale kolektivne ali politične ukrepe, danes razlagajo kot nesrečne osebne življenjske zgodbe, ki jih oseba lahko reši samo z lastnim delovanjem. Individualizacija tveganj je skladna z individualizacijo odgovornosti in dosežkov. Zahteve po individualni odgovornosti in realistična pričakovanja nemoči prispevajo k občutkom, da so tveganja in nevarnosti povsod navzoče (Ule, 2004).

Raziskave mladine v Sloveniji že od začetka devetdesetih kažejo velike spremembe v življenjskih potekih posameznikov, pa tudi v prehodih med različnimi življenjskimi fazami: mladost se podaljšuje, prehodi v odraslost so vse bolj pluralistični in niso več predvidljivi (Ule in Mihelj, 1995; Ule et al, 1996; Ule et al, 2000; Ule in Kuhar, 2002 b). Za vse več mladih, posebej za visoko izobražene in tiste, ki živijo v mestih, so značilne t. i. izbirne biografije (Du Bois Reymond, 1998). Življenjski poteki mladih v Sloveniji so bili sredi osemdesetih bolj linearni, manj raznoliki, kompleksni in dinamični (Ule, 1988). Podobne spremembe so se zgodile v drugih evropskih državah (cf. Pais, 2000; Beck in Beck-Gernsheim, 2002; Merino in Garcia, 2007).

Posledica spremenjenih pomenov mladosti, odraslosti in prehodov v odraslost je, da je ustvarjanje družine danes vse manj samo po sebi očitna stopnja v življenjskih potekih mladih. Ne gre namreč samo za najpomembnejši prehod v

življenju, temveč se ustvarjanje družine vse pogosteje povezuje s 'prečkanjem Rubikona'. Starševstvo se ne zaznava več kot obveznost ali usoda, temveč kot zavestna in premišljena odločitev. Razlogi za tak trend so zapleteni, številni in prepleteni med seboj. Samoidentiteta je vse bolj povezana z intimnostjo (Giddens, 2000). Mladi dojemajo družino in otroke kot izraz izpolnjenega življenja in avtentičnosti, obenem pa zavlačujejo z odločitvijo o ustvarjanju družine. Družina in otroci lahko veljajo za vrednoto, stopnja rodnosti pa ostaja nizka. Otrok (ne otroci) veljajo za izraz identitetne samouresničitve ter 'naravni' izraz življenja v dvoje (Beck in Beck-Gernsheim, 2002). Mnogi avtorji se v tem pogledu nanašajo na 'drugo demografsko tranzicijo'³, ki je od šestdesetih dalje sprožila podobne trende destandardizacije življenjskih potekov, tradicionalnih družinskih oblik in vrednot v vseh razvitih industrijskih državah (Lesthaeghe, 2001).

2. Slovenski kontekst prehoda v starševstvo

2.1. Demografski trendi

Mnogi napačno uvrščajo Slovenijo ob bok drugim postsocialističnim državam, v katerih je prišlo do precejšnjih demografskih sprememb šele v zgodnjih devetdesetih (Wallace, 2006). V večini vzhodnoevropskih držav so precej upadale poroke in se prelagale, tako kot tudi rojstva, ter so se povečale kohabitacije in zunajzakonska rojstva šele po spremembi ekonomskega in političnega sistema (Philipov, 2001). V Sloveniji se demografske spremembe kažejo že od osemdesetih. Po stalnem upadanju rodnosti od osemdesetih dalje se Slovenija bistveno razlikuje od drugih postsocialističnih držav, v katerih je rodnost začela upadati šele po prehodu. Leta 1955 je stopnja rodnosti znašala 2,52; na začetku osemdesetih je prvič padla pod magično mejo 2,0; sredi osemdesetih je znašala 1,7; leta 2005 pa samo 1,26 (Statistični letopis, Statistični urad Republike Slovenije, 2006) (tabela 1).

Tabela 1: Skupna stopnja rodnosti v obdobju 1980–2006

1980	1985	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
2,11	1,71	1,42	1,34	1,34	1,32	1,29	1,28	1,25	1,23	1,21	1,26	1,21	1,21	1,2	1,25	1,26

Vir: Statistični letopis, Statistični urad Republike Slovenije, 2006.

³ Teorijo druge demografske tranzicije sta med prvimi predlagala Lesthaeghe in van de Kaa ter jo pozneje razvijala naprej (van de Kaa, 1987; Lesthaeghe, 1995; Lesthaeghe, 2001). Gre za prevladujoč teoretski pristop k sodobnim družinskim spremembam v demografiji. Ena ključnih idej tega pristopa je, da ekonomski napredek omogoča samouresničevalno obnašanje. Toda tiste države, ki v javnomnenjskih raziskavah dosegajo najvišje točke pri postmaterialističnih vrednotah, nimajo najnižjih stopenj rodnosti. Ta teoretski okvir je v slepi ulici pri razlagi zelo nizkih stopenj rodnosti (Cordon, 2006).

Ob tem pa za Slovenijo v nasprotju z drugimi razvitimi evropskimi državami za generacije žensk in moških, rojene od konca druge svetovne vojne do konca šestdesetih, ni značilno nerojevanje določenega deleža žensk zunaj plodne dobe (približno 20 odstotkov), kar je na Zahodu po kontracepcijski revoluciji v šestdesetih stabilni plato⁴ (Hakim, 2003). Pri tem znaša po podatkih študije Družina in rodnost 1995 prostovoljna odločitev za življenje brez otrok (za nerojevanje) v generaciji 1956–1975 pod 10 odstotkov moških in žensk v mnogih evropskih državah⁵, razen v Belgiji in Avstriji, kjer 14 odstotkov oziroma 10 odstotkov vprašanih izjavlja, da ne želijo otrok. V Sloveniji in Latviji se manj kot 1 odstotek anketiranih opredeljuje za življenje brez otrok (prav tam).

V Sloveniji so skoraj vse ženske z začetka šestdesetih do leta 1995 rodile vsaj enega otroka (Obersnel Kveder idr., 2001); skoraj isto velja za ženske, rojene v drugi polovici šestdesetih – toda pri teh je med visoko izobraženimi ženskami slaba petina žensk, ki pri starosti 30–34 let (leta 1995) še niso rodile. Leta 1995 je v starostni skupini 25–29 let rodilo okrog 85 odstotkov žensk z osnovnošolsko ali nižjo izobrazbo, skoraj 80 odstotkov žensk s srednjo izobrazbo in samo 30 odstotkov žensk z višjo ali visoko izobrazbo. Trend se giblje v smer vedno višje povprečne izobrazbe žensk in vedno višje starosti pri rojstvu prvega otroka. Napoved je, da v Sloveniji *“brez dvoma ... obstaja splošni trend zviševanja deleža žensk brez otrok”*. Ta delež naj bi se s 5 odstotkov dvignil na 19 odstotkov med ženskami, rojenimi v sedemdesetih letih in pozneje (Frejka in Calot, 2001).

2.2. Namere mladih pri oblikovanju družine

V Sloveniji v nobeni od novejših javnomnenjskih anket ni odgovorov, da ljudje ne želijo otrok, v primerjavi z večino drugih evropskih držav, v katerih se določen odstotek opredeljuje proti starševstvu oziroma so vsaj ambivalentni ali

negotovi glede tega (Hakim, 2003). Na primer, podatki iz raziskave Mladina 2000 kažejo močne težnje za rojevanje otrok. Manj kot dva odstotka vprašanih sta izjavila, da ne nameravajo imeti otrok. V starosti med 26. do vključno 29. leta pa dejansko ima otroke 44,9 odstotka vprašanih, od tega ima otroke 58,7 odstotka žensk in 25 odstotkov moških v tej starostni skupini. Križanje izidov o vprašanju o otrocih z izobrazbo kaže, da so tisti mladi moški oziroma tiste mlade ženske, ki imajo otroka do dopolnjenega 29. leta starosti, v povprečju manj izobraženi kot tisti, ki otrok še nimajo. Mladi iz mestnih območij imajo precej manj otrok od tistih iz kmetijskih območij.

Nacionalne javnomnenjske raziskave in reprezentativne študije mladine so v devetdesetih in na začetku 20. stoletja – v primerjavi s sredino osemdesetih – pokazale, da mladi vse bolj cenijo družino in družinsko življenje (Ule, 1988; Ule in Miheljak, 1995; Ule et al, 1996; Ule et al, 2000; Ule, Kuhar et al, 2002; Slovensko javno mnenje – SJM 1992/1, SJM 1993/2, SJM 1995/2, SJM 1999/3, 2003/2, 2004/2). Družina postane – ob prijateljstvu in zdravju – ena najpomembnejših vrednot mladih. Javnomenjske raziskave kažejo, da mladi želijo osnovati lastno družino, da imajo visoke želje, kar se tiče družine, in da ne izražajo antinatalitetnih stališč.

2.3. Država blaginje

Država blaginje je eden od dejavnikov, ki vplivajo na to, kako lahko oziroma težko je doseči neodvisnost ter kombinirati družino in delo, zato neposredno vpliva na osamosvajanje od doma in oblikovanje lastne družine. Slovenija se pogosto umešča v t. i. postsocialistični sistem države blaginje⁶, za katerega naj bi bili značilni strogi egalitarizem, zmanjševanje vloge družine in vodilna vloga države v celotnem sistemu (npr. Blossfeld in Drobnič, 2001). Slovenski avtorji (Kolarič, 1992; Kopač, 2004) umestitvi Slovenije v ta sistem nasprotujejo, predvsem z argumentom različnih konstitutivnih elementov sistema.

⁴ Gre za nerojevanje, ki presega stopnjo neplodnosti. Po World Fertility Survey, ki jo je financirala Organizacija združenih narodov, neplodnost prizadeva le 2–3 odstotke žensk med 25. in 50. letom (Vaessen, 1984).

⁵ Raziskava o rodnosti in družini je bila leta 1995 izvedena v Norveški, Švedski, Finski, Nizozemski, Belgiji, Franciji, Nemčiji, Avstriji, Švici, Italiji, Portugalski, Španiji, Estoniji, Latviji, Poljski, Madžarski, Češki, Sloveniji, Bolgariji, pa tudi Kanadi, ZDA in Novi Zelandiji.

⁶ Pri primerjavi struktur življenjskih potekov se mnogi avtorji navezujejo na Esping-Andersonovo tipologijo treh vrst blaginjskega kapitalizma – socialnodemokratskega (nordijskega), konzervativnega (kontinentalnega) in liberalnega (anglosaksonskega) (Esping-Andersen, 1990). Ti trije režimi vsebujejo različne spolne in socialne ne/enakosti in različne družinske podpore. Pozneje je avtor vpeljal še četrti vzorec, t. i. mediteranski režim (Esping-Andersen, 1999). Gallie in Paugam (2000) sta konzervativni režim razdelila na zaposlitve usmerjen režim (Nemčija, Francija, Nizozemska) in na subprotektivne režime (predvsem sredozemske države s posebno vlogo družine in neformalnega dela), socialdemokratski režim pa pojmuje kot univerzalističen, saj so socialne pravice opredeljene na podlagi državljanstva (glej tudi Walther, 2006). Blossfeld in Drobnič (2001) sta to tipologijo nadalje razširila in vpeljala blaginjski režim ‘nekdanjih socialističnih držav’.

Poudariti je treba že bistveno razliko med samoupravnim socialističnim sistemom, ki je veljal v Sloveniji, in socialističnim sistemom v bloku Sovjetske zveze. Medtem ko je Sovjetska zveza temeljila na centralnoplanskem sistemu upravljanja gospodarstva in na popolni prevladi komunistične partije nad družbo, je v nekdanji Jugoslaviji in še zlasti v Sloveniji vladal sistem, ki je dopuščal dokajšnjo ekonomsko neodvisnost posameznih ekonomskih subjektov in lokalnih skupnosti. Politična moč partije in njenih satelitskih organizacij pa se je omejevala na posamezne kritične točke sistema. Vsaj v osemdesetih letih se je že oblikovala neodvisna civilna družba. Sistem je poznal nizko stopnjo nezaposlenosti, mladi pa so bili deležni različnih oblik ekonomske podpore pri oblikovanju družine in starševstvu.

Vloga in pomen socialne politike sta bila precej različna. Slovenski sistem je z vidika sistemov zagotavljanja socialne varnosti temeljil na t. i. Bismarckovem zavarovalnem načelu – kar je posledica avstro-ogrške monarhije – ki je prevzel pomembno vlogo ob razpadu socializma. V drugih državah teh sistemov ni bilo oziroma so bili razviti mnogo manj, tako da se je lahko zgodil občuten premik v liberalnem vzorcu. Sprememba sistema v Sloveniji po letu 1990 in spremembe, povezane z globalizacijo, niso prispevale h korenitim spremembam sistema, čeprav se je zgodil premik k familiarizmu in manjši vlogi države. Glede na obstoječe delitve sistemov blaginje bi Slovenijo lažje umestili v subprotektivni režim kot v postsocialističnega, ki ni natančno opredeljen oziroma ne pove, na kakšen način država zagotavlja varnost in blaginjo posameznikom (Kopač, 2004; Wright et al, 2004).

Čeprav tipologije blaginjskih sistemov do neke mere nedvomno pojasnjujejo strukturne dejavnike prehodov v starševstvo, se lahko uporabljajo zgolj kot prva usmeritev. Če upoštevamo več značilnosti za posamezno državo, ima tipologija manjšo napovedno vrednost. Kulturni trendi in tradicije uhajajo sistematični blaginjskih režimov.

Slovenije tudi ne moremo zlahka umestiti glede na tipologijo treh vzorcev oblikovanja družine po Iacovou (1998; 2002), ki so povezani s tipi blaginjskih režimov. Iacovou loči med nordijskim vzorcem oblikovanja družine (vključuje skandinavske države in Nizozemsko) in južnoevropskim vzorcem (vključuje Grčijo, Italijo, Portugalsko in Španijo); pozneje je dodala še severni vzorec (vključuje druge države EU-15). Po tej tipologiji je za 'nordijske' države značilno, da mladi zapuščajo dom staršev zgodaj, da je samsko življenje običajno, da je med ljudmi brez otrok, a

v manjši meri med ljudmi z otroki, razširjena kohabitacija, da se povezava med poroko in rojevanjem zmanjšuje. V skupini 'južnih' držav pa mladi v nasprotju dolgo ostajajo doma pri starših. Dom po navadi zapustijo, ko se poročijo. V teh državah je povezava med poroko in starševstvom močna; otroci se rodijo relativno kmalu po poroki. Severni vzorec ima po značilnostih vmesen položaj med zgornjima vzorcema: odhod od doma staršev je relativno zgoden; obstajajo različne oblike gospodinjestev in prehodov med njimi, preden sledita poroka in starševstvo. Vprašanja drugih evropskih držav Iacovou pri svoji analizi in identifikaciji vzorcev nastanka gospodinjestev pri oblikovanju družine ni odpirala.

Iacovou (2002) je ugotovila, da države, ki so običajno razvrščene v dva različna blaginjska režima – liberalni ('atlantski') in konzervativni ('kontinentalni', 'korporativističen'), spadajo v enoten vzorec nastanka gospodinjestva, ki ga je imenovala 'severni'. Na drugi strani pa je južnoevropski vzorec nastanka gospodinjestva izpostavila kot samostojen.

2.4. Stanovanjske razmere

Mladi v Sloveniji relativno dolgo ostajajo doma pri starših – do poznih dvajsetih ali zgodnjih tridesetih let, pri čemer moški v povprečju ostajajo dlje pri starših žensk. Odstotki mladih, ki živijo kot otroci v domu svojih staršev (brez lastnih partnerjev), so: 90,2 odstotka 20- do 24-letnikov in 79,1 odstotka 20- do 24-letnic; 63,5 odstotka 25- do 29-letnikov in 38,1 odstotka 25- do 29-letnic ter 32,9 odstotka 30- do 34-letnikov in 11,9 odstotka 30- do 34-letnic (Popis 2002, SURS). Po popisu 2002 le majhen odstotek mladih živi samih (1,8 odstotka 20- do 24-letnikov in 4,5 odstotka 25- do 34-letnikov). Kljub temu da mladi – podobno kot pri sredozemskem vzorcu oblikovanja družine (cf. Galland, 1995; Iacovou, 1998; 2002) – daljše obdobje ostajajo na domu staršev, za Slovenijo zapustitev doma staršev ni nujno povezana s poroko.

Odlaganje z odhodom od izvorne družine je pravzaprav značilno za celo Evropo (Holdsworth in Morgan, 2006; Biggart et al, 2004). Povprečna starost, pri kateri mladi zapuščajo dom staršev, so zgodnja dvajseta; toda ta starost se zvišuje (Laaksonen, 2000; Oinonen, 2003). V južni Evropi mladi odrasli živijo s starši do zgodnjih tridesetih (Iacovou, 1998; Palomba, 2001; Giuliano, 2002; Leccardi, 2005). Mandič (2007) na podlagi raziskave European Quality of Life Survey (2003/04), izvedene v vseh državah, ki danes sestavljajo Evropsko unijo, ugotavlja, da mladi v starosti med 18 in 34 let živijo pri starših daleč najredkeje v

nordijskih in atlantskih državah, tem sledijo kontinentalne, izrazito najpogosteje pa v južnoevropskih. To velja za moške in ženske; več mladih žensk kot mladih moških povsod, razen na Švedskem, zapušča dom staršev. Med državami so velike razlike, najnižji delež mladih v stanovanju staršev je na Švedskem (10 odstotkov žensk in 10 odstotkov moških), najvišji v Italiji (61 odstotkov moških, 57 odstotkov žensk). Obratno sorazmerni s temi so odstotki mladih, ki živijo v samostojnem gospodinjstvu t. i. prehodnega tipa (enočlansko gospodinjstvo, pari), pri čemer so države s severnim vzorcem v prednosti pred južnoevropskim vzorcem.

Med novjšimi članicami Evropske unije tri najsevernejše, tj. baltiške države (še posebej Estonija in Latvija) kažejo najnižji odstotek bivanja 18- do 34-letnikov pri starših (od 30 do 37 odstotkov); sledi zelo homogena skupina srednjeevropskih držav z vrednostmi od 46 do 48 odstotkov. Nove članice kot skupina so zelo blizu skupini južnoevropskih držav, saj je odstotek mladih v gospodinjstvu staršev v vseh visok. So pa tudi v novih članicah velike in konsistentne razlike med srednjeevropskimi in baltiškimi državami. Slovenija ima med vsemi novimi članicami, razen 'evropske rekorderke' Malte (kjer živi s starši 67 odstotkov 18- do 34-letnikov), najvišji odstotek mladih, ki živijo v gospodinjstvu staršev; to velja za mlade moške in mlade ženske (Mandič, 2007).

Samo petina mladih med 25. in 29. letom starosti že živi s partnerjem/-ko oziroma možem/ženo v lastnem stanovanju (Statistični letopis, Statistični urad Republike Slovenije, 2006). Stanovanjska ponudba je nezadostna, posebej v Ljubljani. Ta problem je izrazit zaradi kulture lastništva stanovanj. Več kot 90 odstotkov stanovanj in hiš je v zasebni lasti. Slovenija spada med države z najmanjšim najemnim skladom. Je med tistimi državami, ki so ga v prehodu (s privatizacijo in denacionalizacijo nekdanjih najemnih družbenih stanovanj) najbolj radikalno zmanjšala - s 33 odstotkov celotnega sklada leta 1990 na 9 odstotkov leta 2003 (Mandič in Gnidovec, 1999). Cene za nova stanovanja in gradbene parcele so relativno zelo visoke (tudi v primerjavi z drugimi velikimi evropskimi mesti) in še naraščajo. Podaljšano bivanje pri starših v Sloveniji lahko razumemo tudi kot 'kolateralno škodo' tranzicijske stanovanjske reforme, ki je zelo radikalno zmanjšala javni najemni sektor stanovanj (Mandič, 2007).

2.5. *Negotov trg dela*

Generacija, rojena v sedemdesetih, se poleg stanovanjske stiske spopada z manj gotovimi ekonomskimi in socialnimi okoliščinami, ki niso bile poznane prejšnjim generacijam. Trg dela

postavlja mlade vsaj začasno v šibek in neugoden položaj, saj ne more zagotavljati zaposlitve vsem mladim, ki končajo izobraževanje. Tekmovanje za zagotovitev čim boljšega družbenega položaja je zato neizogibno. Za mlade, ki prvič vstopajo na trg dela, je precej verjetnejše, da bodo žrtev novih oblik zaposlovanja, pomanjkanja zaposlitvenih možnosti, manj gotovih zaposlitev, kratkoročnih zaposlitev in brezposelnosti, kakor za tiste, ki so že dlje časa zaposleni. Leta 2005 je bilo 57,1 odstotka mladih med 15. in 24. letom ter 26,9 odstotka mladih med 25. in 30. letom zaposlenih za določeno obdobje, medtem ko je povprečni nacionalni odstotni delež oseb, zaposlenih za določen čas, v aktivnem prebivalstvu znašal 10,5 odstotka (Anketa o delovni sili 2006, SURS).

Delovna aktivnost mladih relativno gledano upada, saj se skoraj polovica mladih izobražuje na tretji stopnji. Leta 2002 je delovna aktivnost mladih med 15. in 24. letom znašala 39,3 odstotka (med mladimi ženskami samo 30,3 odstotka) (Anketa o delovni sili 2006, SURS). Mlade ženske so tudi pogosteje brezposelne kot mladi moški: leta 2005 je bila stopnja brezposelnosti med mladimi moškimi (15- do 24-letniki) 14,6 odstotka; med mladimi ženskami v istem starostnem obdobju pa je znašala 17,8 odstotka (Eurostat, Key Employment Indicators, 2005). Narašča tudi odstotek iskalcev prve zaposlitve med registriranim brezposelnim prebivalstvom (posebej med ženskami, čeprav so te v povprečju bolj izobražene od moških vrstnikov).

2.6. *Pluralizacija družinskih oblik*

Pluralizacija družinskih oblik je za Slovenijo značilna od osemdesetih naprej (Švab, 2001). V obdobju, ki ga zaznamujejo spremembe ustaljenih življenjskih potekov ter naraščajoča zapletenost medčloveških odnosov in družbenega organiziranja teh odnosov, je spremenljivost družinskih skupnosti vse večja: število enostarševskih in reorganiziranih družin ter družin istospolnih partnerjev narašča, rodnost se zmanjšuje, starost ob porokah se zvišuje, prav tako število kohabitacij in zunajzakonskih rojstev. Zaradi spremenjenih načinov izobraževanja, dela in zaposlitve ter spremenjenih razmerij med javnim in zasebnim (poklicne, družinske vloge) opazamo najbolj izrazite spremembe družinskih struktur v obdobju vzpostavljanja družinske skupnosti; npr. mladi podaljšujejo bivanje v izvorni družini, samsko življenje kombinirajo s priložnostnimi zvezami ali pari živijo ločeno in ne v skupnem gospodinjstvu (t. i. LAT-zveze; living apart together).

Formalne poroke izgubljajo svoj socialni pomen in status. Kohabitacija je v Sloveniji legalno enakopravna zakonski zvezi. Število porok

neprestano upada. Stopnja prvih porok žensk je leta 2004 znašala 0,41, povprečna starost žensk pri prvi poroki istega leta 27,8 (leta 1990 23,7), povprečna starost moških pri prvi poroki pa približno 30,1 leta (Statistični letopis, SURS, 2005, in izračuni SURS). Število otrok, rojenih zunaj zakonske zveze, narašča. Če se je zunaj zakonske zveze v letu 1954 rodila dobra desetina otrok, znaša leta 2005 ta delež skoraj 47 odstotkov. V šestdesetih letih in v zgodnjih sedemdesetih se delež otrok, rojenih zunaj zakonske zveze, ni bistveno spreminjal oziroma je celo upadel. V obdobju od leta 1960 se je zunaj zakonske zveze rodilo 9,1 odstotka otrok, leta 1970 pa je ta delež padel na 8,5 odstotka. Iz teh podatkov lahko sklepamo, da je bila podobno kot v zahodnih državah tudi v Sloveniji v šestdesetih letih prisotna ideologija nuklearne družine, ki je dajala prednost poroki kot pogoj družinskega življenja (Švab, 2006). Pomembnost je začela izgubljati v sedemdesetih – leta 1975 se je na primer rodilo zunaj zakonske zveze 10 odstotkov otrok, še posebej pa v osemdesetih letih, ko se je ta delež povečal na 13,1 odstotka. Od takrat naprej strmo narašča in je do leta 2005 narasel za več kot trikrat in pol (Statistični letopis, SURS, 2005). V EU se je v letu 2004 zunaj zakonske zveze v povprečju rodila slaba tretjina otrok (Evrostat, 59, 2006).

Starost žensk ob rojstvu prvega otroka se zvišuje. Od leta 1965, ko je bila povprečna starost matere ob rojstvu prvega otroka 26,2 leta, je ta starost padala in je dosegla najnižjo vrednost leta 1975 (22,8 leta), nato pa je začela naraščati. V povprečju so bile ženske v prvi polovici devetdesetih let ob rojstvu prvega otroka stare 24,3 leta, v drugi polovici pa 25,6 leta. Ta starost strmo narašča in je v letu 2004 znašala 27,5 leta (Statistični letopis, SURS, 2005). V primerjavi s povprečjem Evropske unije (28,2 leta) je povprečna starost še vedno nižja (Evrostat, 29/2006).

2.7. Spolne vloge

Slovenija ima tradicijo visoke udeležnosti žensk med delovno silo in vzorec dveh skrbnikov – oba starša, zaposlena polni delovni čas⁷, obenem pa spolno neenakomerno porazdelitev gospodinjskih del od začetka petdesetih (Jogan, 2000). Med postsocialističnimi državami je Slovenija izjemna,

kar se tiče ohranitve visoke stopnje udeležnosti žensk na trgu dela po prehodu. Večina Slovenk se tudi po porodniškem dopustu vrne na delovno mesto (za polni delovni čas) (Stropnik in Černič Istenič, 2001). Ženske so tako dvojno obremenjene – na delovnem mestu in doma (Mežnarič in Ule 1994, cf. Hochschild, 1990). Poleg tega je v devetdesetih začelo bolj odkrito prihajati do prej latentne patriarhalizacije odnosov, najprej v javni sferi, nato še v domači⁸, kar pomeni, da so mlade ženske potisnjene v neenak položaj v ekonomski in politični sferi ter v prokreativni družini (Ule et al, 2003; Renner et al, 2006; Pascall in Lewis, 2004).

Na tradicionalno delitev vlog v družinah empirične raziskave opozarjajo že od leta 1977 (Ule in Kuhar, 2004). Pred kratkim je tudi Evrostatova raziskava pokazala, da Slovenke in (Litvanke) največ ur dnevno delajo in imajo najmanj prostega časa (Evrostat, 32/2007). Ta raziskava je opozorila, da v 75–80 odstotkih ženske same opravijo večino gospodinjskega dela in skrbijo za otroke. Opravila, tradicionalno povezana z ženskami, ostajajo predvsem njihovo področje. Ženske skrbijo za pranje perila, čiščenje stanovanja, pripravo hrane, prav tako večinoma one poskrbijo za bolne in onemogle družinske člane. Tudi nakupovanje živil je pretežno žensko področje. Moški so odgovorni za manjša stanovanjska popravila.

Kljub zaznanemu trendu v smeri aktivnejše vloge očetov je moška vloga v tem kontekstu omejena na pomoč ženskam, ki še vedno opravijo večino dela z otroki (Renner in Švab, 2005; Renner in Švab, 2006). Posamezne vrste družinskega dela (gospodinjska opravila in skrb za otroke) so bolj enakomerno razdeljene v razširjenih družinah, toda ne med partnerjema, temveč med izvorno in prokreativno družino (pomoč starih staršev) (Ule in Kuhar, 2003).

3. Dejavniki odločanja za starševstvo

V odnosu do družinskega življenja in oblikovanja družine zaznamo med mladimi v Sloveniji dvojnost: po eni strani javnomnenjske raziskave kažejo, da je družinsko življenje pomembna vrednota in življenjska želja mladih, po drugi strani

⁷ Slovenija nima tradicije dela za polovični delovni čas; tako delo je redko na voljo na trgu dela ali dostopno z vidika možnosti preživljanja (6,6 odstotka aktivnega prebivalstva je bilo zaposleno za polovični delovni čas leta 2001, pretežno invalidsko delno upokojeni in starejši) (Kanjuro Mrčela in Ignjatović, 2004).

⁸ V socializmu formalno ni bilo tradicionalne delitve dela med spoloma. Slovenski zakoni za zaščito žensk kot mater in delavk so starejši od skandinavskih. Ženske so podpirali pri izobraževanju, z državno zagotovljenim porodniškim dopustom in ugodnostmi, vrtci in družinskimi zakoni, ki so ženske obravnavali kot enakovredne posameznice. V javnem življenju so bile ženske skoraj povsem enakopravne moškim, toda v zasebni sferi, v partnerskih odnosih, v družini in na medosebnem nivoju, so tradicionalni načini oblikovanja moških in ženskih vlog ostali nedotaknjeni (Pascall in Lewis, 2004).

pa statistike kažejo, da mladi resno odlašajo z ustvarjanjem lastne družine in rojevanjem.

Neskladje med uradno statistiko, ki zaznava nizke stopnje rodnosti in podaljševanje bivanja s starši, relativno ugodno družinsko politiko in ekonomskimi pogoji na eni strani ter prodružinskimi in proreproduktivnimi stališči mladih v javnomnenjskih raziskavah smo natančneje raziskali s kvalitativno metodologijo, in sicer s fokusnimi skupinami⁹. Na ta način smo osvetlili subjektivne izkušnje mladih odraslih glede oblikovanja družine, zlasti objektivne in subjektivne možnosti za rojevanje, ter probleme in ovire, ki spremljajo oblikovanje družine¹⁰. Prednost fokusnih skupin je, da dopuščajo perspektivo mladih kot ustvarjalcev, ki osmišljajo lastna življenja. Na ta način zapolnjujejo vrzel glede subjektivnih vidikov oblikovanja družine, saj imamo bistveno več znanja o institucionalnih vidikih (demografski in družbenoekonomski podatki, usmeritve).

V tem članku ne bomo natančneje razlagali metodologije in podrobneje predstavljali izsledkov naše kvalitativne raziskave, saj smo to objavili v drugih virih (glej Ule in Kuhar, 2002 a; Ule in Kuhar, 2002 b; Ule in Kuhar, 2003); temveč bomo zgolj na kratko prikazali glavne ugotovitve, ki osvetljujejo poglede mladih odraslih na oblikovanje družine.

3.1. Kako pomembno je mladim odraslim družinsko življenje

Analiza izsledkov kvalitativne raziskave je potrdila neskladje med družinskimi vzorci, ki jih spremlja statistika v Sloveniji, ter med izrekanjem za družino in rojevanje v kvantitativnih raziskavah. V kvalitativni študiji so bili vprašani mnogo bolj zadržani v svojih željah po družini in otrocih. Visoko vrednotenje pomena družine in izraženo večinsko željo po dveh ali treh otrocih so celo pripisali ideologizaciji družine v Sloveniji. Več

udeležencev fokusnih skupin je celo izjavilo, da gre pri anketah za "zaželene" odgovore. Ustvarjanja lastne družine mladi odrasli ne dojemajo kot življenjsko nalogo ali usodo, ki jo gre sprejeti v dobro naroda, države ali norm oziroma morale. Družina je zanje predvsem institucija, ki deluje kot osebna podporna mreža.

Mladi se pri odločitvi za družino odločajo med prednostmi, ki jih prinaša družinsko življenje, in prednostmi samskega življenja. Kot glavno prednost samskega življenja in življenja brez otrok so udeleženci raziskave navajali svobodo (pred odgovornostjo) in avtonomijo, ki se jim zdita pomembna dejavnika kakovostnega življenja. Najpogosteje naštete prednosti družinskega življenja, ki so jih navajali udeleženci fokusnih skupin, so bile: imeti nekoga, s katerim si deliš življenje; občutek varnosti, zaupanja, intimnosti. Mladi odrasli v družini iščejo intimnost, varen in ljubeč odnos, ki je po mnenju udeležencev raziskave obenem bistven subjektivni pogoj za odločitev za otroke. Obenem so udeleženci fokusnih skupin opozorili, da partnerstvo in starševstvo zahtevata "odnosno delo", veliko pozornosti do drugega, medsebojne naklonjenosti, kar lahko postane naporno in časovno potratno.

Kljub temu večina udeležencev fokusnih skupin (tistih, ki še nimajo stabilnega partnerstva in/ali otrok) pričakuje, da bodo pri 35. letu poročeni ali vsaj v stabilnem partnerskem odnosu in da bodo do takrat imeli otroke. Videti je, da je heteronormativna predstava o 'ustalitvi' vendarle tako globoko zakoreninjena, da si mladi ne morejo predstavljati prihodnosti brez normativnega vzorca, da 'počnejo prave stvari'.

3.2. Kdaj je pravi trenutek za vstop v starševstvo

Kvalitativna raziskava je opozorila, da je odločitev za družino danes izjemno skrbno načrtovana in pretehtana. Mladi sicer načelno v prihodnosti želijo

⁹ Fokusne skupine so v zadnjih dveh desetletjih vse bolj uveljavljena raziskovalna metoda v družboslovju (Krueger, 1994; Morgan, 1997; Greenbaum, 1998). Z njimi lažje odkrivamo predstavitev občutij, prepričanj, izkušenj in reakcij ljudi. Udeleženci fokusne skupine se spodbujajo, da govorijo o svojih stališčih, prepričanju in obnašanju, pri čemer se izkorišča skupinska dinamika. Udeleženci izražajo svoja stališča in prepričanja in jih hkrati premislijo, saj sami vplivajo na druge, drugi pa s svojimi pogledi nanje. Tako se pogosto dogaja v dejanskih socialnih okoljih, ko posamezniki oblikujejo svoja prepričanja, zaznave in namere. Pri tej metodi se analizirajo besede, pojmi kakor tudi kontekst dogajanja. Raziskovalci dobimo poglobljene informacije o relativno malo primerih, vendar pa je zato razumevanje problematike precej bolj zapleteno.

¹⁰ Fokusne skupine so bile v različnih mestnih in nemestnih okoljih (Ljubljana, Domžale, Žiri z okolico, Murska Sobota z okolico). Skupaj je bilo 12 fokusnih skupin, v katerih je sodelovalo 85 udeležencev in udeleženek, starih med 23 in 33 let. Spodnja starostna meja je bila izbrana na podlagi predpostavke, da se mladi v povprečju ne odločajo za starševstvo pred 23. letom, če je povprečna starost matere ob prvem rojstvu 27,5 leta, starost očetov pa 2,5 leta višja (Statistični letopis, SURS, 2006). Udeleženci fokusnih skupin so bili relativno enakomerno zastopani po spolu, stopnji izobrazbe in zaposlenosti. Razlikovali smo med njihovimi temi družinskimi oblikami: (1) samski mladi odrasli, (2) pari, ki ne živijo v skupnem gospodinjstvu, (3) poročeni ali neporočeni pari, ki živijo v skupnem gospodinjstvu. 40 odstotkov udeležencev je že imelo otroke; pretežno so to bili pari, ki živijo v skupnem gospodinjstvu.

imeti družino in otroke, vendar je odločitev za oblikovanje družine povezana z mnogimi pogoji in ni več spontana in samoumevna. Oblikovanje družine je vse bolj podobno načrtovanju in vodenju zahtevnega projekta. Na odločanje v zvezi s partnerstvom, poroko, otroci vplivajo številni objektivni in subjektivni pogoji oziroma okoliščine. Najpomembnejša pogoja za vstop v starševstvo se vprašancem zdita psihosocialna zrelost in materialna varnost, ne pa starost sama po sebi.

Predvsem med študentkami in med visoko izobraženimi mladimi ženskami smo zaznali, da se jim zdi povsem sprejemljivo, da se odločijo za otroka, tudi če nimajo partnerja (t. i. zavestna odločitev za samsko starševstvo).

3.3. 'Objektivni' in 'subjektivni' pogoji za vstop v starševstvo

Kvalitativna analiza je pokazala, da so najpomembnejši 'objektivni' pogoji za odločitev za starševstvo:

- (1) varna zaposlitev;
- (2) finančna varnost;
- (3) osnovne stanovanjske razmere;
- (4) možnost uskladitve dela, kariere in družinskega življenja.

Zadnji pogoj so posebej omenjale ženske, čeprav so se mladi odrasli na splošno pritoževali nad zahtevnostjo služb. Delovne prakse večine organizacij (npr. delo konec tedna, nadure, izmensko delo, pogodbe za določen čas itd.) negativno vplivajo na (potencialno) družinsko življenje.

Izjemno pomembna raziskovalna ugotovitev pa je bila, da so 'subjektivna' merila pri odločanju za starševstvo najmanj prav tako pomembna kot bolj 'objektivna'. Udeleženci raziskave so najpogosteje navajali:

- (1) občutek zrelosti;
- (2) pripravljenost za starševsko vlogo pri obeh starših (odločitev za prevzem odgovornosti, izguba strahu pred izgubo neodvisnosti in osebne avtonomije);
- (3) kakovostno osebno življenje (občutek samouresničenosti in lagodnega življenja);
- (4) stabilen partnerski odnos;
- (5) zaznana pravična razdelitev gospodinjskega dela (ta pogoj so omenjale ženske; moški so izjavljali, da se zavedajo pomena delitve gospodinjskega dela za zadovoljiv partnerski odnos, čeprav sami načeloma ne želijo opravljati teh del).

3.4. "Otroci so tako zahteven projekt"

Ustvarjanje lastne družine je postalo vse bolj skrbno načrtovan, zahteven in odgovoren projekt. Raziskava je izrazito potrdila *normo odgovornega starševstva*: ljudje želijo kot starši otrokom posvetiti veliko pozornosti, visoko kakovost življenja in ugodne ekonomske razmere. Praktično vsi udeleženci raziskave so se strinjali, da moraš narediti za otroka vse najboljše, da je treba vanj vložiti največ kar se da. Ustrezna vzgoja, pomoč otrokom v poklicu in življenju pa zahtevata vedno več sredstev in prizadevanj. Precej mladih, ki (še) nimajo otrok, se boji velike odgovornosti, ki jo sodobno starševstvo nedvomno prinaša. V vzgojo otroka je namreč treba vložiti veliko časa in energije.

3.5. "Problem je v ženskah"

Mlade ženske v Sloveniji si danes skušajo zagotoviti ekonomsko varnost in avtonomijo. Dve plači sta v Sloveniji nujni tudi zato, da se vzdržuje srednjeslojski standard življenja. Starši in šolski sistem spodbujajo ženske, da pridobivajo znanje in veščine, ki jim omogočajo, da so konkurenčne med delovno silo. Izobraževalna in poklicna kariera sta pogosto v nasprotju z ustvarjanjem družine.

Predvsem ženske nočejo ponavljati življenjskih zgodb svojih mater, obremenjenih s poklicno kariero in popolno odgovornostjo za gospodinjstvo in odnose v družini. Niso več pripravljene pristati na tako delitev del, ki je utečena v generaciji njihovih staršev.

Ženske od moških pričakujejo razširitev vlog. Med udeleženci in udeleženkami smo nekajkrat zaznali trenja, ki jih prinaša naraščajoča enakopravnost med spoloma.

Zanimivo je, da večina žensk verjame, da lahko same izberejo starost, pri kateri bodo imele otroka. Med ženskami obstaja velika stopnja zaupanja v sodobno medicino in sodobne postopke umetnega oplojevanja pri višji starosti, če po naravni poti ne bi mogle zanositi.

4. Sklepne ugotovitve

Prav zaradi novih razsežnosti starševstva, novih razmerij in motivov se poleg psihološke želje po otrocih pojavljajo tudi dileme, dvomi in ovire, zaradi katerih postaja starševstvo težak, za nekatere neuresničljiv projekt. Po eni strani nastajajo v individualizirani družbi želja po "lastnem življenju", ki zajema oba spola, pa tudi želje po

samouresničenju, avtonomiji, svobodi, ki se zdijo v nasprotju s pripravljenostjo na skrb za otroka. V odločanje za otroka se je vrnil dvom, "ali bom zmogel/zmogla", vrnila se je skrb, ali bo vse v redu. V sodobni partnerski zvezi ni več osebe, ki bi samoumevno skrbela za potomstvo. Pomembna ovira za odločanje za otroka je tudi povečanje zahtev: vzgojnih, socializacijskih, časovnih, finančnih, ki se v sodobni družbi povezujejo z otrokom. Starševstvo je namreč v sodobni družbi postalo vse odgovornejša naloga in prav rastoča odgovornost deluje danes kot breme in ovira pri odločanju za otroka.

Kolikor bolj se širi zahteva po "optimalni oskrbi" otrok, toliko zahtevnejše postajajo materialne predpostavke starševstva. Ta težnja se danes kaže v vseh družbenih slojih. Z rastjo zahtev, ki se povezujejo s starševsko vlogo in rojstvom otroka, se povsod v sodobnem svetu pojavlja nov vzorec odločanja - zavestna odločitev za življenje brez otroka. Do take odločitve lahko pride zaradi zapolnitve življenja z drugimi projekti, kariere, negotovega partnerstva, občutka negotovosti, strahu ali celo iz ljubezni do otroka. Tako nastane posebno spiralno gibanje: kolikor manj otrok se rodi, toliko bolj cenimo tiste, ki se rodijo, toliko več vlagamo vanje, toliko dragocenejši so in toliko zahtevnejše je starševstvo. Kolikor pomembnejši in dražji nam je vsak otrok, toliko bolj se ljudje bojijo neznanskih nalog in dolžnosti, povezanih s starševstvom.

Izsledki kvalitativne raziskave so pripomogli k pojasnitvi neskladja med visokim vrednotenjem družine v javnomnenjskih raziskavah in odlašanjem z oblikovanjem lastne družine. Fokusne skupine so opozorile na pomen subjektivnih dejavnikov pri odločanju za starševstvo. Pokazale so tudi razlike v družinskih usmeritvah med urbanimi in neurbanimi okolji ter med udeleženci z višjo in z nižjo izobrazbo.

Neurbanim in tudi manj izobraženim mladim ljudem pomeni ustvarjanje lastne družine pomembnejšo vrednoto in življenjsko področje kot njihovim manj izobraženim vrstnikom in tistim, ki živijo v večjih mestih. Prvi se prej odločijo za otroke, celo za tri otroke in več. Tudi na vasi je vse več mladih ljudi samskih. Ti se izgovarjajo, da ne najdejo pravega partnerja ali partnerke. V nemestnih okoljih se ne govori o pomanjkanju časa in energije za otroke, kljub temu da ljudje delajo v več izmenah in da opravljajo delo za polni delovni čas ali celo več kot osemurni delavnik. Tudi o nezrelosti in nepripravljenosti na odgovornost ne. Mladi iz nemestnih okolij tudi niso govorili o tem, da razmišljajo o vlaganju vase, skoraj nič o želji

potovati po svetu; obenem pa računajo na večjo pomoč svojih staršev pri skrbi za otroke.

Ena pomembnih raziskovalnih ugotovitev je tudi, da sta odlašanje z družino in pozno starševstvo neposredno povezana z naraščajočo potrebo (in obenem možnostjo) mladih žensk po individualnem načrtovanju osebnega življenja in odločanju. Za sodobno žensko je materinska vloga emocionalna in ne več poslanstvo. V Sloveniji so mlade ženske tiste, ki odlašajo z rojevanjem. Mlade ženske namreč pogosteje od mladih moških dosegajo visoke izobrazbene ravni in imajo visoke želje po strokovni in osebni uveljavitvi. V primerjavi z generacijo svojih mater imajo več možnosti in svobode ter so bile vzgojene bolj emancipacijsko. Izobrazba, delo, kariera so zanje sredstva za ohranjanje neodvisnosti in pomembni sestavni deli njihovih identitet. Same so v fokusnih skupinah poudarile, da pričakujejo, da jim bodo partnerji pomagali pri domačih opravilih in skrbi za otroke, saj ne nameravajo biti dvojno obremenjene kot generacija njihovih mater.

Če bo družinska politika v Sloveniji še naprej idealizirala dvostarševsko družino kot vrednoto in sprejemala neenako delitev dela v družini, namesto da bi izboljševala vsakdanje družinske prakse (spodbude za sodelovanje očetov pri družinski delitvi dela ter spodbude za sodelovanje moških nasploh pri gospodinjskih opravilih), ne moremo pričakovati dolgoročnih pozitivnih sprememb pri rodnosti. Nedvomno lahko pričakujemo, da bodo ženske v prihodnosti vse manj pripravljene sprejeti nepravilno dvojno delovno obremenitev. Za državo pravzaprav ne bi imelo smisla, da se vlaganje v izobrazbo žensk izgubi s postavljanjem žensk pretežno v vlogo mater in gospodinj ter z uničevanjem njihovih karier zaradi čezmerne obremenitve v domačem okolju. Eden največjih izzivov današnjega časa je za Slovenijo uravnotežen razvoj odnosov med spoloma.

Literatura

Blossfeld, H-P.; Drobnič, S. (eds.) (2001): Careers of Couples in Contemporary Society: From Male-Breadwinner to Dual-Earner Families. Oxford University Press, Oxford.

Beck-Gernsheim, E. (2002): Reinventing the Family: In Search of New Lifestyles. Cambridge: Polity.

Biggart, A. et al (2004): Families and Transitions in Europe. Report Executive Summary, <http://www.socsci.ulst.ac.uk/policy/fate/fate.html> (zadnji dostop 10. 3. 2006).

Cavalli, A.; Galland, O (1995): Youth in Europe. Pinter: London.

- Cordon, J.A.F. (2006): *Low Fertility and the Scope for Social Policy: Understanding the Context*. V: Lutz, W.; Richter, R.; Wilson, C. (eds.) *The New Generation of Europeans. Demography and Families in the Enlarged European Union*, 29-58. London: Earthscan.
- Du Bois Reymond, M. (1998): 'I don't want to commit myself yet': *Young people's life concepts*. *Journal of youth studies* 1 (1): 63-79.
- Esping-Andersen, G. (1990): *The three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Esping-Andersen, G. (1999): *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- Eurostat (2005): *Key Employment Indicators*.
- Eurostat (2006): 'The family in the EU25 seen through figures', <http://europa.eu.int/comm/eurostat> (zadnji dostop 10. 10. 2006).
- Eurostat (2006): *News Release*, 29/2006.
- Eurostat (2006): *News Release*, 59/2006.
- Eurostat (2007): *News Release*, 32/2007.
- Frejka, T., Calot, G. (2001): 'The Postponement of Births on Low Fertility Countries: An Overview'. Paper presented at the IUSSP Seminar on International Perspectives on Low Fertility: Trends, Theories and Policies, Tokyo, Japan, 21-23 March 2001, <http://demography.anu.edu.au/VirtualLibrary/ConferencePapers/IUSSP2001> (zadnji dostop 1. 3. 2002)
- Giddens, A. (2000): *Preobrazba intimnosti*. Ljubljana: *cf.
- Giuliano, P. (2002): 'The Peter Pan paradox: Why Mediterranean youth stay at home, do not marry, do not have children (and may not work)'. Paper, www.iies.su.se/seminars/giulianopaola_paper1.pdf (zadnji dostop 10. 10. 2003).
- Greenbaum, T. L. (1998): *The Handbook for Focus Group Research*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Hakim, C. (2003): *Childlessness in Europe. Research Report to the Economic and Social Research Council (ESRC) on the project funded by research grant RES-000-23-0074*. London School of Economics.
- Hochschild, A. R. (1990): *The Second Shift*. New York: Avon Books.
- Holdsworth, C.; Morgan, D., (2006): *Transitions in Context: Home, Independence and Adulthood*. Cambridge: Polity Press.
- Iacovou, M. (1998): 'Young people in Europe: Two models of household formation' ISER working papers. Essex: Institute for Social and Economic Research.
- Iacovou, M. (2002): *Regional Differences in the Transition to Adulthood. The Annals of the American Academy*, 580, 1, 40-69.
- Jogan, M. (2000): *Postsocializem in androcentrizem*. V: Jogan, M. (ed.) *Tranzicija in (ne)enakost med spoloma*, 9-30. *Družboslovne razprave*, 16, 34/35. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kaa, D. J. van de (1987): *Europe's second demographic transition*. *Population Bulletin*, 42, 1-47.
- Kanjua - Mrčela, A.; Ignjatović, M. (2004): *Neprijazna fleksibilizacija dela in zaposlovanja - potreba po oblikovanju varne fleksibilnosti*. V Svetlik, I. (ed.), Ilič, B. (ed.) *Razpoke v zgodbi o uspehu: primerjalna analiza upravljanja človeških virov v Sloveniji*, 230-258. Ljubljana: Sophia.
- Kolarič, Z. (1992): *From Socialist to Postsocialist Social Policy*. V: Svetlik, I. (ed.) *Social Policy in Slovenia - Between Tradition and Innovation*. Avebury: Aldershot.
- Kopač, A. (2004): *Aktivacija - obrat v socialni politiki*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Krueger, R. A. (1994) :*Focus Groups*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Laaksonen, Helena (2000): 'Young Adults in Changing Welfare States: Prolonged Transitions and Delayed Entries for Under-30s in Finland, Sweden and Germany in the '90s', *Working Papers* 12. Mannheim: MZES.
- Leccardi, C. (2005): 'Facing uncertainty. Temporality and biographies in the new century'. *Young* 13, 2: 123-146.
- Lesthaeghe, R. (2001): 'Low fertility in Belgium, the Netherlands, Germany, Austria and Switzerland'. Paper presented at the IUSSP Seminar on International Perspectives on Low Fertility: Trends, Theories and Policies, Tokyo, Japan, 21-23 March 2001, <http://demography.anu.edu.au/VirtualLibrary/ConferencePapers/IUSSP2001> (zadnji dostop 1. 3. 2002).
- Lesthaeghe, R. (1995): *The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation*. V: Oppenheim, K.; Jensen, A-M. (eds.) *Gender and family change in industrialized countries*, 17-62. Oxford: Clarendon Press.
- Lutz, W.; Wilson, C. (2006): *Introduction*, 3-18. V: Lutz, W.; Richter, R.; Wilson, C. (eds.) *The New Generation of Europeans. Demography and Families in the Enlarged European Union*, 29-58. London: Earthscan.
- Mandič, S. (v tisku, 2007): *Odhod v prvo samostojno stanovanje: primerjalna analiza med državami Evropske unije*. *Družboslovne razprave*, 54.
- Mandič, S.; Gnidovec, M. (1999): *Stanovanjska kariera in prehod iz stanovanja staršev v prvo samostojno stanovanje*. V: Mandič, S. (ed.) *Kakovost*

- življenja, 43-74. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Merino, R.; Garcia, M. (2007): *Emancipation enlargement and the acquisition of autonomy by young people in Catalonia*, *Young*, 14, 1, 33-47
- Mežnarič, S.; Ule, M. (1994): *Women in Croatia and Slovenia: A case of delayed modernization*. V: Rueschemequer M. (ed.). *Women in the politics of postcommunist Eastern Europe*, 153-170. New York, London: M. E. Sharpe.
- Morgan, D. L. (1997): *Focus groups as qualitative research*. London: Sage.
- Obersnel Kveder, D.; Kožuh Novak, M.; Černič Istenič, M.; Šircelj, V.; Vehovar, V. and Rojnik, B. (2001): *Fertility and Family Surveys in Countries of the ECE Region. Standard Country Report. Slovenia*. New York and Geneva: United Nations.
- Oinonen, Eriikka (2003): *Extended Present, Faltering Future: Family formation in the in the process of attaining adult status in Finland and Spain*. *Young* 11, 2: 121-140.
- Pais, J. M. (2000): *Transitions and youth cultures: Forms and performances*. *International Social Science Journal* 52, 164: 219-233.
- Palomba, R. (2001): *Postponement of family formation in Italy, within the Southern European context*. Paper presented at the IUSSP Seminar on International Perspectives on Low Fertility: Trends, Theories and Policies, Tokyo, Japan, 21-23 March 2001, <http://demography.anu.edu.au/VirtualLibrary/ConferencePapers/IUSSP2001> (zadnji dostop 1. 3. 2002)
- Pascall, G; Lewis, J. (2004): *Emerging Gender Regimes and Policies for Gender Equality in a Wider Europe*. *Journal of Social Policy*, 33: 373-394.
- Philipov, D. (2001): *Low fertility in Central and Eastern Europe: Culture or economy? Paper presented at the IUSSP Seminar on International Perspectives on Low Fertility: Trends, Theories and Policies, Tokyo, Japan, 21-23 March 2001*, <http://demography.anu.edu.au/VirtualLibrary/ConferencePapers/IUSSP2001> (zadnji dostop 1. 3. 2002)
- Popis 2002: Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Rener, T.; Sedmak, M.; Švab, M.; Urek, M. (2006): *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Annales.
- Rener, T.; Švab, A. (2005): *Vidiki novega očetovstva v Sloveniji: vpliv starševskega dopusta na aktivno očetovanje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Rener, T.; Švab, A. (2006): *Analiza očetovstva in predlogi za izboljšanje družinske politike na področju uravnoteženja družine in dela..* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Slovensko javno mnenje: *SJM* 1992/1, *SJM* 1993/2, *SJM* 1995/2, *SJM* 1999/3, 2003/2, 2004/2. Ljubljana: Center za raziskovanje javnega mnenja, Fakulteta za družbene vede.
- Statistični letopis Republike Slovenije 2005. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Statistični letopis Republike Slovenije 2006. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Stropnik, N.; Černič Istenič, M. (2001): *Prebivalstvo, družina in blaginja: stališča do politike in ukrepov*. Raziskovalno poročilo. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- Švab, A. (2001): *Družina: od modernosti k postmodernosti*. Ljubljana: ZPS.
- Švab, A. (2006): *Družinske spremembe V: Rener, T.; Sedmak, M.; Švab, M.; Urek, M. Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Annales.
- Trbanc, M. (2005): *Zaposlovanje in brezposelnost mladih*. V: Črnak, Meglič, A. (ed.): *Otroci in mladina v prehodni družbi*, 161-188. Maribor: Aristej.
- Ule et al (1998): *Youth in Slovenia: New perspectives from the nineties*. Ljubljana: Ministry of Education and Sport, Youth Department.
- Ule, M. (2004): *No time for complacency: sociology after socialism*. *European Societies*, 6, 2, 159-166.
- Ule, M.; Kuhar, M. (2002 a): *Družina kot projekt: družinske usmeritve mladih v Sloveniji*. *Socialna Pedagogika*, 6, 3, 309-333.
- Ule, M.; Kuhar, M. (2002 b): *Ekonomsko socialni položaj mladih družin*. Raziskovalno poročilo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Ule, M.; Kuhar, M. (2003): *Mladi, družina, starševstvo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Ule, M.; Mihelj, V. (1995): *Pri(e)hodnost mladine*. Ljubljana: DZS.
- Ule, M. et al (1996 a): *Mladina v devetdesetih*. Ljubljana: ZPS.
- Ule, M. et al (1996 b): *Predah za študentsko mladino*. Ljubljana: Juventa.
- Ule, M. et al (2000): *Socialna ranljivost*. Maribor: Aristej.
- Ule, M.; Kuhar, M. (2004): *Zasebnost, družina, starševstvo: obrat od velikih zgodb k analizi vsakdanjega življenja v javnomnenjskih raziskavah*, 215-231. V: Malnar, B. (ed.); Bernik, I. (ed.). *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči: ob 70-letnici prof. Nika Toša*, (Dokumenti *SJM*, 11). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK.
- Ule, M.; Kuhar, M. et al (2002): *Mladina 2000. Slovenska mladina na prehodu v tretje tisočletje*. Maribor: Aristej.
- Ule, M.; Rener, T.; Žakelj, T.; Hlebec, V.; Kuhar, M. (2003): *Tipi družin in socialne mreže*. Report. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Vaessen, M. (1984): Childlessness and Infecundity. World Fertility Survey Comparative Studies, št. 31, Voorburg: International Statistical Institute.

Wallace, C. (2006): Family Forms and the Young Generation in the New Europe: Fututre Trends. V: Lutz, W.; Richter, R.; Wilson, C. (eds.) The New Generation of Europeans. Demography and Families in the Enlarged European Union, 177-188. London: Earthscan.

Walther, A. (2006): Regimes of youth transitions: Choice, flexibility and security in young people's experiences across different European contexts. Young, 14, 2, 119-139.

Wright, S.; Kopač, A.; Slater, G. (2004): Continuities within paradigmatic change: Activation, social policies and citizenship in the context of welfare reform in Slovenia and the UK. European societies, 6, 4, 511-534.

Mladi in družbene spremembe

Povzetek

Spremembe življenjskih potekov in jasno opredeljenih življenjskih obdobj, ki smo jim priče v današnjem času, najprej prizadenejo mlade. Mladi kot družbena skupina se ne raztapljajo v transgeneracijski pluralni družbi mnogih razlik, kot se je najprej zdelo. Spreminjajo se v starostno skupino brez posebnosti. Večinska družba jih zazna le tedaj, ko se čuti ogroženo ali ko jih prepozna kot potencialne potrošnike. Obdobje

mladosti ni več obdobje eksperimentiranja, obdobje postajanja nekaj. Sodobna mladost je predvsem obdobje "bivanja" - biti študent, potrošnik, prijatelj. Za mlade v Sloveniji je oblikovanje vsakdanjega življenja in vrednostnih sistemov danes del njihovega vsakdanjega iskanja ravnotežja med osebnimi željami in pričakovanji po eni strani ter družbenimi zahtevami in priložnostmi na drugi. Vendar je

ravnotežje med pričakovanji in zahtevami ter individualnimi sposobnostmi ali zmožnostmi za delovanje pogojno in izpostavljeno mnogim tveganjem. Vrednotni sistem individualizacije nosi s seboj zametke nove etike, ki sloni na dolžnostih do samega sebe. To se zdi v velikem nasprotju s tradicionalno etiko, ki sloni na dolžnostih do drugih in družbe kot celote.

Ključne besede: mladina, mladost, prehodi, vrednote, spremembe

Summary

The changes in life courses and the elimination of firmly defined and clearly delineated stages of life courses have affected primarily young people. Young people as a social group did not melt away in a trans-generational, trans-ideological and plural society of many differences, as it initially appeared; instead, they have transformed themselves into an age group without distinctive features. Consequently, the majority society takes notice of it

only when it feels threatened or when it recognises this group as potential consumers. Rather than being a period of "becoming" something or other, modern adolescence is above all a period of "being" - being a student, a consumer, a friend. The value system of individualisation carries with it the seed of new ethics that rest on "obligations to oneself". This seems to be in stark contrast to the traditional ethics based on obligations to others and to society

as a whole. For young people in Slovenia, the shaping of everyday life and value systems is today part of their daily search for a balance between their personal wishes and expectations on the one hand, and social demands and options on the other. Yet the balance between the expectations and demands and an individual's competences or capacities for action is conditional and exposed to a number of risks.

Key words: youth, transition, values, changes

JEL: A13, J13, J17, O15

1. Mladi kot nosilci razvoja

Predvsem v drugi polovici dvajsetega stoletja se je zdelo samoumevno, da so mladi subjekti inovacij in napredka na vseh področjih življenja. To so

potrdili praksa, raziskave in sociološka teorija v zadnjih desetletjih. Tudi študije mladine so se v zadnjih petdesetih letih izkazale kot dober pokazatelj pomembnosti novih družbenih teorij. Če teorija ugotavlja, da se družbeni red spreminja

* Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

in da slabijo učinki klasičnih socialnih determinant, potem smo empirično potrditev teh sprememb najprej našli med mladimi.

Socialno-zgodovinsko oblikovanje idej o mladosti in mladini je nasploh tesno povezano z modernizacijo. Ne le, da je socialno, kulturno in politično osamosvajanje mladine v dvajsetem stoletju neposredna posledica družbene modernizacije, temveč je tudi njeno ogledalo. Ustvarjalci družbenih elit, javnega mnenja ali množične kulture so skrbno spremljali dogajanja med mladimi, iskali v njih legitimacijo za svoje ideje ali so skušali mlade navduševati zanje. Med mladimi so iskali znake prihodnjih sprememb, pobudnike in začetnike potrebnih sprememb itd.

Ni dvoma, da so množična mladinska gibanja v dvajsetem stoletju temeljila na ideologemu napredka, pa če so ga še tako kritizirala. Na to kaže že močna zveza družbenokritične zavesti in utopičnih družbenih projektov, ki so jih ta gibanja redno ustvarjala. To velja tudi za "nova družbena gibanja" v osemdesetih letih dvajsetega stoletja in civilnodružbena gibanja v nekdanjih socialističnih državah, ki so v devetdesetih letih spodnesla socialistične režime. V vseh teh gibanjih so bili mladi množično udeleženi, četudi jih praviloma niso vodili.

Ni čudno, da je konceptualiziranje mladih tako rekoč naravno povezano z idejo napredka, tako da se je zdela enačba: biti mlad = zavzemati se za napredek, samoumevna. V tem pogledu ni bilo razlike med kapitalističnimi in socialističnimi družbami (Ule, 1988). Ideal rasti, napredka je bil eden prevladujočih konceptualnih členov v ideoloških strukturah modernizacije od razsvetljenstva dalje, zlasti v obdobju industrijske modernizacije in velikih revolucionarnih prevratov v dvajsetem stoletju. Toda dialektika družbene preobrazbe je ob koncu dvajsetega stoletja privedla do "idej o koncu rasti". Pričakovanja nenehne ekonomske rasti, znanstvenotehničnega napredka so trčila ob svoja lastna notranja protislovja, ki se kažejo v obliki trajnih ekoloških in ekonomskih kriz, krize virov, da ne govorimo o propadu značilnih modernizacijskih projektov, kot so bile na primer socialistične revolucije.

S problematizacijo koncepta "napredka" upada tudi tista ideološka konotacija pojma mladine, ki je v mladini videla "gonilo napredka", "kazalnik razvoja", "anticipacijo prihodnosti". Toda že historiat teh gibanj kaže tendenčno upadanje družbene moči mladih in izjemno hitre prehode mladinskih kulturnopolitičnih inovacij iz faze ustvarjanja, upornišva in vključevanja v mladinsko

ali množično popkulturo. Ti prehodi so sicer prispevali k juvenilizaciji množične kulture, narcističnemu poudarjanju nenehne mladosti in zavračanja stereotipov odraslosti, vendar nikakor niso uveljavljali mladih kot družbene subjekte ali vsaj kot gibalce napredka, temveč kot gonilo množične potrošnje in industrije zabave.

V tej točki odločilno posežeta ideologija in praksa globalizacije, ki bolj kot kar koli odtrga mlade od "velikih tem" družbenih spopadov dvajsetega stoletja kot so delavske in sindikalne pravice, socialna pravičnost, zatiranje žensk, avtonomija civilne družbe nasproti državi, človekove pravice, politični pluralizem in demokratično javno mnenje. Res je, da so te teme vsaj v tako imenovanem razvitem svetu tudi sicer izgubile precej svoje pomembnosti in akutnosti, vendar so prav mladi najočitnejše in najhitreje od vseh družbenih slojev zamenjali zanimanje za te teme z izrazito privatističnimi konceptijami družbenega sveta, z družbeno anomijo in izgubo zgodovinskega spomina.

Res je, da so se namesto tega pojavile "nove teme", ki so postale križišča družbenih spopadov: strukturna nezaposlenost, boj za pravice stigmatiziranih manjšin, prost dostop do pomembnih informacij, enakopraven in neoviran dostop do vseh ravni izobraževanja, spopadi za avtonomijo medijev, upiranje novim kontrolnim mehanizmom, na primer v novih medijih, ideologije telesne samopodobe, zdravja, potrošniške sloge, fundamentalizmi vseh vrst. Te teme niso generacijsko značilne, tako da se nanašajo na mlade enako kot na odrasle, tako da ne moremo pričakovati kakšne večje zavzetosti mladih ali njihovega prebijanja iz "samozaslužene" socialne anomije. Zato razpadanje domnevno inherentne zveze med mladino in družbenim napredkom prizadene prav tiste države, ki morajo pritegniti prav mlade in mlajše generacije k izvedbi nujno potrebnih družbenih reform, na primer reformo izobraževanja, tehnološko prenovno gospodarstva, zaposlitveno politiko, izboljšati demografska gibanja itd. Slovenija je prav gotovo ena teh držav.

Obenem pa ekonomska logika globalizacije sili vse družbe, da prelagajo čedalje več bremen za svojo enostavno in razširjeno reprodukcijo na pleča posameznikov. Vse "vmesne strukture" med posameznikom in državo pa spreminja v tržne oziroma kapitalne subjekte, ki se borijo za svoj delež in vpliv na trgu storitev. Tako se (mlademu) človeku dozdeva, da ima pred seboj eno samo nepregledno gmoto ponudb, storitev, priložnosti, ki pa se hitro spreminjajo iz obetov v grožnje, priložnosti v tveganja, združevanja v segmentiranje.

2. Spreminjanje mladosti in mladine

Celoten proces spreminjanja mladosti se v zadnjih desetletjih dvajsetega stoletja prevesi v intenziven tok kulturne modernizacije mladine. Kulturna modernizacija mladine sledi prvi fazi modernizacije, ko se je mladina sploh šele izoblikovala kot relativno samostojna in relativno homogena generacijska skupnost. Prvo fazo imenujemo kar generacijska modernizacija. Izrazit pojav prve faze modernizacije mladine so bile vse bolj izrazite vrstniške skupine mladih, ki so prve razvile lastne vrednotne usmeritve in življenjske stile. Identifikacija z lastno generacijo je bila opazna značilnost mladih. Raziskovalci mladine tedaj govorijo kar o "socializaciji v lastni režiji" (Hurrelmann, 1996). Značilni pojav prve faze modernizacije mladine so bili občasni, spontani ter idejno neoblikovani ter posamezni upori mladih družbi odraslih.

Druga faza modernizacije mladine pa zajema obsežen in zapleten proces spreminjanja življenjskih praks in usmeritev, ki se ne omejuje več samo na mladino, ampak progresivno zajema vse obsežnejše dele družbe in vse večji del prebivalstva. Glavne poteze kulturne modernizacije pa so:

- vse večji odmik od sveta plačanega dela in zaposlitve kot osrednjega področja vrednot posameznika k svetu prostega časa, potrošnje in zabave,
- sprememba spolnih vlog, pluralizem družinskih oblik, vse večje izenačevanje družinskih in zunajdružinskih skupnosti,
- sledenje novim stilom v potrošnji in množični kulturi, ki so jih prinašali in prenašali množični, zlasti vizualni mediji,
- individualizacija življenjskih usmeritev in življenjskih poti,
- vse večji pomen osebnih izkušenj, vrednot in idealov,
- poudarjanje "postmaterialnih in ekspresivnih" vrednot, kot so kakovost življenja, samo-realizacija, odnosi.

Teza o spreminjanju mladosti kot vmesnega ali prehodnega obdobja se je pojavila konec sedemdesetih let (Keniston, 1971, von Trotha, 1982). Po mnenju von Trotha gre pri spreminjanju mladosti za strukturalno reorganizacijo socializacije, ki odpravlja potrebo po posebni vmesni fazi med otroštvom in odraslostjo. Namesto mladih govori o "mladih odraslih", kar je nekako vrnitev v obdobje pred oblikovanjem mladosti/mladine v sodobnih razvitih družbah. Vzporedno s tem procesom naj bi se ukinjale oziroma persona-

lizirale vzgojne avtoritete, osvobajala spolnost, uvajal subkulturni pluralizem in spreminjalo znanje iz nevtralnega v družbeno kritično (von Trotha, 1982). V zadnjem desetletju so tezo o mladih odraslih kot novi obliki mladosti, ki je obenem tudi ključna za definiranje mladosti, potrdile vse novejšje študije mladih (Cote, 2000).

Glavni razlogi za spreminjanje mladosti/mladine so podaljševanje šolanja čez klasično mladost in posploševanje izobraževanja na vse socialne sloje na eni strani in vedno večja individualizacija izobraževalnih poti ter profesionalizacija socialnega nadzora na drugi strani (Walther, 2006). Profesionalizacija procesa socializacije se začne že s koncem otroštva in se razteguje na vse življenje. Vse to ukinja potrebo po psihosocialnem moratoriju mladosti in uveljavlja izobraževalni moratorij mladosti (Ule, Mihelj, 1995). Vzgojne in izobraževalne ustanove izgubljajo monopol nad vzgojo in izobraževanjem otrok in mladine. Zato pa se krepi ponudba in trg neformalnih izobraževalnih ponudb in izvenšolskih učnih dejavnosti. Tudi samo delovanje šolskih ustanov se pomika vedno bolj v otroštvo. Zaradi težnje po podaljševanju mladostniškega moratorija gre torej obenem za pospeševanje in upočasnjevanje življenjskega časa otroštva in mladosti. Vstop v osrednje družbene položaje, v stalno in trajno zaposlitev, ustvarjanje lastne družine in starševstvo se pomika v povprečju v poznejša leta življenja (Du Bois-Reymond, Chisholm, 2006). Obenem pa se nekatere dejavnosti odraslosti, na primer pristojnosti na trgu dobrin in v potrošnji, avtonomno oblikovanje življenjskih stilov, selijo v zgodnejša leta (Ule, Kuhar, 2002).

Sočasno s podaljševanjem šolanja se razteza obdobje odvisnosti ali polodvisnosti mladih od izvornih družin. Podaljšana odvisnost od staršev, ki nikakor ni le materialne narave, je proces, ki je opazen povsod po Evropi, le da so regionalne razlike velike. Za Slovenijo velja, da je ta proces posebej izrazit (Ule, Kuhar, 2003). Sodobne evropske in tudi slovenska družba zahtevajo torej zgodnja mentalna in vedenjska prilagajanja ob hkratno protislovnih razmerah zanje: podaljšano izobraževanje in podaljšano obdobje ekonomske odvisnosti sta v ostrem nasprotju z zahtevami po zgodnjih izbirah in prevzemanjem odgovornosti zanje.

Podobno protislovni so izzivi, ki prihajajo iz "zunanjega sveta". Informacijske tehnologije in mediji ponujajo prvine multikulturalnosti in svetovnega internacionalizma ter mlade obveščajo o novih kulturah in življenjskih stilih, kar po eni strani razširja njihova obzorja in jih osvobaja tradicionalnih nacionalnih ujetosti, po drugi pa

zlahka povzročajo nove stiske in negotovosti. Večina sprememb se je dogodila v relativno kratkem času, zaradi česar postajajo referenčna območja, ki so nekaj zagotavljala kolikor toliko zanesljive in predvidljive prehode v odraslost, negotova in zamegljena (Walther, 2006). Naraščajoča negotovost prehodov v odraslost, čemur nekateri avtorji pravijo kar "ontološka praznina", je danes skupni imenovalec mladih ljudi po vsej Evropi. Omenjene spremembe, predvsem dramatična oznaka ontološke praznine, ki da preži pred večino mlade generacije, seveda odmevajo v družboslovnih refleksijah sodobnosti (Beck, 1997).

Epistemološke zmede ne povzročajo le nove sestavine, ampak tudi zamegljevanje učinkov klasičnih strukturnih determinant. Povedano drugače, socialni in ekonomski statusi ljudi še naprej bistveno določajo življenjske poteke posameznic in posameznikov, a je njihovo učinkovanje manj vidno, zamegljeno in manj neposredno, ker slabijo vsakršne kolektivne tradicije in naraščajo pritiski individualističnih vrednot. Zato ljudje v primežu induciranih izolacij vidijo družbeni svet kot nepregleden in nepredvidljiv, poln tveganj, s katerimi se je treba spopasti kot posameznik ali posameznica, kot bi ne bilo drugih, ki živijo v enakih okoliščinah in se spopadajo z enakimi tveganji.

Mladi ljudje so videti izredno dojemljivi za "tveganjske diskurze", kar nedvomno vpliva na njihove življenjske izkušnje, načrte in življenjske stile, to kažejo vse naše raziskave mladih v Sloveniji v zadnjem desetletju (Ule, Mihelj, 1995; Ule idr., 1996, Ule idr., 2000). Individualizacija tveganja gre z roko v roki z individualizacijo odgovornosti in dosežkov; oboje sta vrednoti, ki ju nenehno utrjujejo mediji, izobraževalni sistem, industrija zabave in starši. Kombinacija pritiskov k individualni odgovornosti, ki je sredstvo discipliniranja na eni strani in izkušnje dejanske nemoči in ranljivosti na drugi, proizvajata močne občutke vseprisotnosti tveganj in nevarnosti. Negotovost in dvom pronicata v vse razsežnosti življenja mladih, samoidentitete postajajo spremenljive in nenehno so izpostavljene reinterpretacijam.

3. Spremembe vrednostnih in življenjskih usmeritev mladih

Vse opisane spremembe se kažejo tudi v spremembah vrednostnih in življenjskih usmeritev mladih. Raziskovalci ugotavljajo, da je danes za mlade značilen dokaj neorganiziran, spremenljiv in praviloma nehierarhiziran sklop vrednot, ciljev,

Tabela 1: Vrednotne usmeritve mladih v raziskavi Mladina 2000¹

	sploh ni pomembna 1	malo pomembna 2	srednje pomembna 3	dokaj pomembna 4	zelo pomembna 5
resnično prijateljstvo	0,2	0,5	3,1	18,7	77,6
svet lepega, narava, umetnost	1,4	5,4	25,0	38,2	30,0
zdravje	0,2	0,3	2,2	11,0	86,3
red in stabilnost v družbi	0,4	2,3	13,7	44,9	38,7
vznemirljivo življenje	2,5	8,8	36,2	32,5	19,9
materialne dobrine	2,0	8,9	33,5	36,0	19,6
varnost mojega naroda pred sovražniki	1,6	3,9	15,2	31,4	47,9
uspeh v šoli, poklicu	0,4	1,6	8,9	35,8	53,3
kreativnost, originalnost, fantazija	2,6	8,6	31,7	33,9	23,2
mir v svetu brez vojnih konfliktov	1,1	2,0	9,5	21,8	65,6
vzdrževanje tradicionalnih vrednot	2,0	10,3	29,5	37,1	21,1
družinsko življenje	0,5	1,3	7,7	21,2	69,3
varovanje narave	0,5	1,2	11,9	31,1	55,2
biti avtoriteta, voditelj	9,6	25,4	36,6	21,5	6,9
imeti moč nad drugimi	24,8	31,3	28,7	11,1	4,2
živeti v miru sam s seboj	5,1	8,1	14,3	23,3	49,2
svoboda delovanja in mišljenja	0,4	1,3	8,9	24,5	64,9

Vir: Ule, Kuhar 2002.

¹ Raziskava je bila opravljena leta 2000 v Centru za socialno psihologijo na Fakulteti za družbene vede na vzorcu 1800 mladih v starosti od 16 do 29 let.

idealov, pa tudi vezanost mladih na posamezne vrednote, cilje, ideale je oslabila. Zato danes lahko le pogojno govorimo o dobro zarisanih vrednotah in jasnih prednostih vrednot in ciljev. Podobno velja za "nevrednote". Tisto, kar posameznike privlači, in tisto, kar jih odbija, je odvisno od konteksta, vsakokratne socialne okoliščine, skupinskih povezav, obveščenosti, osebnih kakovosti posameznika. To so zapleteni vzorce reakcij na sedanje situacijske izzive in predvidevanje prihodnosti. V zgodovinskem oblikovanju sodobne urbane mladine se je namreč nepovratno spremenil tudi sam proces prilagajanja, oblikovanja in razumevanja vrednot, norm in življenjskih ciljev.

Absolutne vrednote na deklarativni ravni so prijateljstvo, zdravje, varnost, kar vrednote mladih vedno bolj odmika od značilnih mladostniških vrednot in jih združuje z vrednotami odraslih, ali z drugimi besedami: mladi očitno spet sprejemajo vrednote odraslih kot svoje.

Da bi preverili strukturiranje vrednostnega prostora, smo na zgornjih podatkih iz raziskave Mladina 2000 opravili še faktorsko analizo. Faktorska analiza je pokazala, da za spremenljivkami, ki merijo vrednote, stojijo trije

latentni faktorji, ki skupaj pojasnijo 32,5 odstotka skupne variance merjenih spremenljivk (Ule, Kuhar, 2002). Prvi faktor določajo predvsem naslednje spremenljivke: "red in stabilnost v družbi", "mir v svetu", "družinsko življenje" in "zdravje". Temeljna značilnost tega faktorja je usmerjenost v **tradicionalizem in privatizem**. Drugi faktor določata predvsem dve spremenljivki: "imeti moč nad drugimi" in "biti avtoriteta, voditelj". Temeljna značilnost tega faktorja je **moč in oblast**. Tretji faktor določajo tri spremenljivke: "kreativnost in originalnost", "svoboda delovanja in mišljenja", "svet lepega, narava, umetnost". Gre torej za **ekspresivne svobodomiselnne** vrednote.

Primerjava po spolu kaže zelo rahlo povezavo. Drugi faktor, torej faktor moči in oblasti, je v negativni korelaciji z ženskim spolom in v pozitivni z moškim, pri preostalih dveh faktorjih je težnja ravno nasprotna (Ule, Kuhar, 2002).

Vprašane v naši raziskavi najbolj zanimajo: prijateljstvo, spolnost/ljubezen in poklic, najmanj pa: vojska, politika, vera. Izidi so v skladu z našimi dosedanjimi ugotovitvami o obratu v (za)sebnost in pa ugotovitve o upadu pomena "velikih zgodb" med mladimi. Izidi kažejo stalno naraščanje

Tabela 2: Kaj pa mlade predvsem zanima, kaj so njihovi poglobitni interesi

Področje	Nič 1	Malo 2	Srednje 3	Precej 4	Zelo 5
1. vojska in vojaške stvari	39,7	27,9	19,8	7,9	4,7
2. šport in športni dogodki, rekreacija	2,7	10,6	32,3	29,8	24,6
3. šola in izobraževanje	1,7	6,8	26,4	39,3	25,8
4. samoizobraževanje	2,2	7,2	27,7	38,0	25,0
5. služba, poklic	1,3	2,6	12,7	36,5	46,9
6. tehnika in tehnični dosežki	5,3	20,9	33,4	24,9	15,5
7. politika in politični dogodki	24,6	34,4	25,5	11,8	3,8
8. zabava in razvedrilo	0,2	2,6	19,4	41,9	36,0
9. vera in versko življenje	23,1	28,8	30,1	13,3	4,7
10. spolnost in ljubezen	0,1	1,5	15,2	40,7	42,5
11. prijateljstvo	0,1	0,2	4,8	26,4	68,5
12. skrb za svoj izgled, zunanji videz	0,9	3,7	31,3	42,9	21,2
13. družinsko življenje, zakon, otroci	2,2	5,6	13,1	28,2	50,8
14. znanost in znanstveni dosežki	5,4	19,7	37,2	26,4	11,3
15. umetnost in kultura	6,5	24,2	40,5	19,9	8,8
16. nacionalna preteklost in usoda lastnega naroda	4,8	20,6	41,9	23,0	9,6
17. nakupovanje	5,8	18,9	39,7	25,6	10,0
18. uživanje hrane, pijače	1,2	10,2	38,4	31,4	18,8
19. potovanje	1,4	9,2	25,0	31,8	32,6

Vir: Ule, Kuhar 2002.

interesov, vezanih na osebni oziroma zasebni svet, in stalno upadanje interesov za velike teme oziroma zgodbe (politika, vera, vojska).

Tudi te izide smo prikazali s faktorji. Za spremenljivkami, ki merijo interese, so trije faktorji, ki skupaj pojasnijo 29,26 odstotka skupne variance merjenih spremenljivk. Prvi faktor določajo predvsem spremenljivke: interes za samoizobraževanje, šola in izobraževanje in poklic. Gre torej za izrazito izobraževalno in delovno interesno usmerjenost. Drugi faktor zajema predvsem "hedonistične" interese: interes za zabavo, nakupovanje, spolnost, uživanje hrane. Tretji faktor pa zajema interes za znanost in tehniko (Ule, Kuhar, 2003).

Tretji faktor je precej pozitivno povezan z moškim spolom in negativno z ženskim, prvi faktor pa negativno z moškim in pozitivno z ženskim. Pri drugem faktorju je povezanost glede na spol zanemarljiva.

Tudi empirične raziskave sprememb v vrednotnih usmeritvah mladih zahodnih družb so pokazale vztrajne, sistemske in daljnosežne spremembe v vrednotah mladih. Potrdila se je domneva, da mladi postopno zavračajo prejšnji prevladujoči sklop vrednot: delo – zaposlitev – kariera – zaslužek in se bolj nagibajo k bolj osebnemu sklopu vrednot: medosebni odnosi – osebni razvoj – kreativnost – izobrazba – kvaliteto vsakdanje življenje (Heitmeier, Olk, 1990). Ugotovitev naše raziskave pa je, da so nosilke teh novih postmodernih vrednot v nekoliko večji meri ženske.

Premik centralnih vrednotnih usmeritev od "materialnih in kariernih" k "postmaterialnim in osebnostnim" vrednotam pri sodobni mladini pomeni tudi premik v sami naravi vrednot. Medtem ko so se klasične industrijske vrednote kazale predvsem kot skupek jasnih norm, vedenjskih pravil, življenjskih ciljev, imamo zdaj opraviti s precej spremenljivo strukturo vrednotnoosebnih usmeritev, ki jih je težko pojmovno in empirično prepoznati. Predvsem se je razrahljala delitev na zasebno in javno sfero, če je sploh smiselno govoriti o jasnih področjih javnosti in zasebnosti (Strikker, 1990).² Oblikovanje vrednotnega sveta postaja za mlade vse bolj del vsakdanjega iskanja ravnotežja med osebnimi željami in pričakovanji in

možnostmi ter zahtevami družbe. Vrednote so postale sestavina vsakdanjih življenjskih scen. Niso celoživljenjski ideali, temveč življenjski vzorci, ki jih ljudje dosežejo pri "trgovanju" z različnimi ponudbami življenjskih stilov.

Zato predpostavljamo, da bo boj za delitev materialnih dobrin, ki trenutno še monopolizira javno pozornost, kmalu začel spodjedati boj za delitev težje dostopnih nematerialnih dobrin, ki se ne dajo meriti z denarjem, kot so odnosi, prijateljstvo, (prosti) čas, ustvarjalnost, užitek, samorealizacija. Te vrednote postajajo pomembnejše. Spreminjajo se merila in zaznave "bogastva" in "revščine", in to celo tako daleč, da ljudje včasih raje živijo z manj prihodki in z nižjim socialnim statusom, če jim to prinaša višjo kakovost življenja ali napredek v samorealizaciji.

4. Ali so mladi izgubili možnosti za družbeno samouveljavitev

Podatki iz mladinskih raziskav v Evropi in v Sloveniji kažejo, da je temeljna strategija mladih, da skušajo izoblikovati svoje niše, svoje male prostore svobode, vendar ohranjajo ekonomsko in socialno odvisnost od staršev in drugih ustanov, predvsem izobraževalnih. Ne izumljajo novih mladinskih subkultur, kot so to počeli njihovi vrstniki v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, temveč raje uživajo v mešanici stilov, simbolov in fantazem, ki jim ponujajo sprostitev in pozabo stresov. Ne dokazujejo svoje odraslosti, ker jim to ni več treba, a tudi za združevanje v trajnejše vrstniške skupine jim ni mar, ampak cenijo individualizem in simbolno distanco do vsega, kar se jim vsiljuje kot formalna, nevprijetna avtoriteta.

Predvsem se je spremenil odnos do zasebnosti. Večinski odgovor mladih na hiperkompleksne družbene razmere danes je implozija v zasebnost in politika zmanjševanja tveganj v življenjskih izbirah. Učinki so odprti v obe smeri; v smeri povečevanja svobode in avtonomije ali v smeri pomenskih praznin in anomije. Spremenjen odnos do javnosti/zasebnosti je skupen kulturološki pojav, značilen za celotno generacijo mladih v vsej Evropi, kot kažejo evropske raziskave. Ko postajata tekmovalnost in selekcija za vstop v (ugledne) šole in (primerno) zaposlitev vse večji, so družinska

² Strikker meni, da mladi danes pričakujejo od dela več kot nekoč, ko je bil pomemben predvsem zaslužek. Danes zahtevajo tudi dobre medosebne odnose, dobro komuniciranje z nadrejenimi, samouresničenje, dopolnilno izobraževanje itd. Če tega ne dosežejo, občutijo delo kot obremenitev, kot neprijetnost itd. Distancirajo se od odtujenega dela, ne od dela sploh. Strikker tudi opozarja na zanimivo spolno razliko med mladimi. Medtem ko mladi fantje na neugodne delovne razmere reagirajo z odporom in z distanciranjem od njega, dekleta sprejemajo tudi take zaposlitve, če so trajne. Za dekleta je namreč že trajna zaposlitev prvina emancipacije od vtapljanja v družinski vlogi matere in gospodinje, fantje pa želijo poleg dela in zaposlitve še "kaj več" (glej Strikker, 1990; 179).

čustvena podpora in družinske socialne mreže tako rekoč odločilne.

Družina deluje kot prostor pobegov in zavetja pred zahtevami širnega sveta, ki v visoko tekmovalnih družbah zanesljivo niso majhne. Če so mladi v šestdesetih zavračali ta družinski imaginarij kot prostor nadzora in prisile, se zdi, da ga danes sprejemajo z obema rokama. Razlika je v tem, da so s starši dosegli nekakšno pogodbeno razmerje, ko otroci brez večjih odporov uresničujejo želje staršev po socialnem uveljavljanju otrok, starši pa morajo ščititi in podpirati svoje potomce daleč nad obdobje psihosocialne odraslosti. Danes so morda bolj starši odvisni od svojih otrok kot nasprotno, kajti samopodoba mnogih staršev je bistveno vezana na življenjski uspeh njihovih otrok.

S težnjo po samoodločanju so povezane spremembe v partnerskih odnosih in vodenju družinskega življenja, npr. odgovorno, načrtovano in poznejše starševstvo. Odločitev za premaknitev starševstva je dosežek pogajanja o odnosih. Najprej morajo preizkusiti odnose, preden se zavežejo starševstvu, tudi zaradi ugotovitve, da tako malo zakonov preživi krizne faze odnosov. Te spremembe pa so tudi posledica ekonomskih sprememb. Rastoča gospodarska vloga žensk je prinesla s seboj novo izmenjavo spolnih sporazumov. V prvi fazi je to pripeljalo do popolnoma novih sporov in do rasti ločitev. Danes pa raziskave že kažejo povečano stopnjo zaupanja in medsebojnega spoštovanja med partnerjema. Ta premik od zakona kot institucije k zakonu kot odnosu kaže, da se je spremenil bistveni del kulture odnosov, ki se kaže v svobodi izbire. "Včasih so se mladi spoznali, se poročili in imeli otroke. Danes živijo preprosto skupaj" (Wilkinson, 1997; 97). Velika privlačnost skupnega zunajzakonskega življenja pomeni tudi, da se je razparala zadrga med zakonom kot institucijo in starševstvom.

Kot so se v zadnjih desetletjih spremenili odnosi v družinskem življenju, tako se je spremenil tudi odnos ljudi do dela. Izguba doživljenjskega delovnega mesta vzporedno z razvojem individualiziranega trga dela vpliva predvsem na nove generacije, ki vstopajo na trg dela. Povsod v zahodnem svetu je postala zaposlitev v zadnjih desetletjih negotova. Nezaposlenost je skrajna oblika te negotovosti.

Kot kažejo raziskave, so ljudje izgubili zaupanje v sposobnost velikih organizacij, da bi zagotovile varnost, izgubili so tudi zaupanje v moč sindikatov, da bi zaščitili njihove interese. Zdi se, da se spreminja tudi delovna morala in da so nosilci teh sprememb mladi. Kot kažejo raziskave, je mladim prav tako pomembna samorealizacija na

delu kot plačilo in kariera (Baethge, 1996). Tudi tu prihajajo v ospredje postmaterialne vrednote samorealizacije. Ne gre za to, da bi delo izgubilo veljavo, ampak se je koncept dela spremenil: ne zajema več le tradicionalne zaposlitve in delovnega časa - mesta, temveč celotno prizadevanje posameznika po večji ustvarjalnosti in storilnosti. Sem pa spadata tudi izobraževanje, ustvarjalnost v medosebnih odnosih, osebni ekspresiji itd.

To je tudi posledica tega, da stari vzorci kariere ne držijo več zaradi negotovosti zaposlitve in delovnega mesta. Naše zadnje raziskave mladih so pokazale, da sta mladim veselje, užitek na delovnem mestu vsaj tako pomembna kot dobro plačilo (Ule, Kuhar, 2002). Mladi iščejo delo, ki jim omogoča ugodno ravnotežje med delom in zasebnim življenjem. Raziskave kažejo, da mladi ljudje danes od dela pričakujejo to, kar pričakujejo tudi od prostega časa: 1. vznemirljivo delo, 2. delo, ki bo dalo njihovem življenju smisel, 3. delo, ki razvija njihovo ustvarjalnost in imaginacijo. Tako je mobilni, fragmentirani in individualizirani trg dela prekinil z vsemi vezmi, ki so včasih povezovala armade delavcev v enoten cilj.

Težnja po samorealizaciji ni prisotna samo zasebno in na delovnem mestu, tudi v stališčih mladih ljudi do politike. V zadnjih treh desetletjih so se ljudje počasi odvrnili od kolektivnih dejavnosti. Na njihovo mesto je stopila individualna politika vodenja življenja. Politične stranke težko pridobivajo novo članstvo. Podobne težave imajo tudi sodobnejša civilnodružbena gibanja. Pa vendarle se mladi zanimajo za teme, kot so: socialna pravičnost, okoljske teme, problemi marginalnih skupin, so tudi strpnejši. Obenem pa se politiki naslanjajo na glasove starejših generacij, kar še pogloblja razdaljo med politiko in mladimi.

Viri in literatura:

Baethge, M. (1996): *Individualization as hope and disaster*. V: K. Hurrellmann (ur.), *The Social World of Adolescents*. W. de Gruyter, Berlin, New York.

Beck, U. (ur.) (1997): *Kinder der Freiheit*. Suhrkamp: Frankfurt/M.

Côté, J. (2000): *Arrested Adulthood. The Challenging Nature of Maturity and Identity*. New York Univ. Press, New York.

Du Bois-Reymond, M., Chisholm, L. (ur.) (2006): *The Modernization of Youth Transitions in Europe*. New Directions for Child and Adolescent Development, št. 113.

Heitmayer, W. & Olk, T. (1990): *Individualisierung von Jugend*. Juventa: Weinheim, München.

Hurrelmann K., Hamilton S. (1996): *Social problems and social contexts in adolescence, Perspectives Across Boundaries*, de Gruyter, New York.

Keniston, K. (1971): *Youth and Dissent. The Rise of a New Opposition*. New York, Harcourt Brace.

Strikker, F. (1990): *Jugend und Arbeti. V: Heitmayer, W. Olk, T: Individualisierung von Jugend*. Juventa: Weinheim, München.

Trotha, T. v. (1982): *Zur Entstehung der Jugend*. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, št. 2, Köln.

Ule, M. (1988): *Mladina in ideologija*. DE: Ljubljana.

Ule, M. & Miheljak, V. (1995): *Pri(e)hodnost mladine*. DZS: Ljubljana.

Ule, M. idr. (1996): *Mladina v devetdesetih*. ZPS: Ljubljana.

Ule, M. idr. (1996): *Predah za študentsko mladino*. Juventa: Ljubljana.

Ule, M. idr. (2000): *Socialna ranljivost mladih*. Aristej: Ljubljana.

Ule, M. (2002): *Mladina, fenomen 20. stoletja*. V: Miheljak (ur.), *Mladina 2000*, Aristej, Maribor.

Ule, M., Kuhar, M. (2002): *Sodobna mladina: izziv sprememb*. V: V. Miheljak (ur.), *Mladina 2000*, Aristej, Maribor.

Ule, M., Kuhar, M. (2003): *Mladi, družina, starševstvo. Spremembe življenjskih potekov v pozni moderni*. FDV: Ljubljana.

Walther, A. (2006): *Regimes of youth transitions*. *Young. Nordic Journal of Youth Research*. Vol 14 (2): 119-139.

Wilkinson, H. (1997): *Auf Reisen jenseits der Heimat. Entsteht eine neue Ethik individueller und sozialer Verantwortung?* V: U. Beck (ur.), *Kinder der Freiheit*. Suhrkamp, Frankfurt/M.

Navodila avtorjem za oblikovanje in pošiljanje znanstvenih in strokovnih prispevkov za objavo v IB reviji

Prispevke objavljamo v slovenskem jeziku, na avtorjevo željo in v skladu z uredniškim programom IB revije pa tudi v angleškem jeziku, v takem primeru mora biti povzetek v slovenskem jeziku nekoliko daljši (ena stran).

Dolžina besedila naj ne presega eno avtorsko polo (16 strani - avtorska stran obsega 30 vrstic v širini 60 znakov ali skupaj 1800 znakov s presledki in ločili) oziroma 30.000 znakov. Prispevek naj bo opremljen s ključnimi besedami in povzetkom v angleškem in slovenskem jeziku. Tabele, grafe, slike je treba kot priloge predložiti v izvirniku, opremljene z naslovi in legendo.

Za vse članke oziroma prispevke velja obojestransko anonimni recenzentski postopek. Recenzenta sta lahko dva in ju izbere uredništvo. Uredništvo si pridržuje pravico zavrnitve članka brez zunanjega recenziranja.

Zaradi anonimnega recenziranja naj bodo podatki o avtorju priloženi na posebni naslovni strani. Ta naslovna stran naj vsebuje ime in priimek avtorja, strokovni naziv, domači naslov in polni naslov ustanove, telefonsko številko, ter predlog tipa po tipologiji, ki se uporablja pri vodenju bibliografij v sistemu COBISS, ter izjavo, da predloženo besedilo še ni bilo objavljeno oziroma ni v pripravi za tisk. Če je naslov članka zelo dolg, naj avtor predlaga tudi skrajšani naslov.

V primeru, da je delo skupinsko, je treba navesti soavtorje skupaj z ustreznimi podatki.

Uporabljeno literaturo in vire je treba navesti v seznamu na koncu članka in urejeno po abecednem redu priimka avtorjev. Osnovna oblika reference v besedilu je (Kovač, 1998), v seznamu na koncu članka pa: Priimek, začetnico imena. (Leto). Naslov knjige (Prispevka. Naslov revije ali zbornika, številka, strani). Kraj: Založba.

Opombe je treba v besedilu označiti z zaporednimi številkami od začetka do konca besedila, nadpisanimi na ustreznem mestu v rokopisu in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom.

Vse prispevke lektoriramo. Če ob lektoriranju prihaja do večjih sprememb, uredništvo članek vrne v avtorizacijo.

Prispevek je treba oddati v tiskanem izvodu in v elektronski obliki: na disketi, zgoščenki ali po e-pošti.

Prispevke pošljite na naslov uredništva:

Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, Gregorčičeva 27, 1000 Ljubljana, ali na e-pošto tehnične urednice: urska.sodja@gov.si.

Za vse nadaljnje informacije se obrnite na uredništvo IB revije.

Uredništvo

Druge publikacije UMAR

<p>Zbirka Delovni zvezki</p>	<p>6/2007: Innovation Cooperation and Innovation Activity of Slovenian Enterprises (Inovacijsko sodelovanje in inovacijska aktivnost slovenskih podjetij) (Delovni zvezek je v angleškem jeziku, vsebuje povzetek v slovenščini), A. Jaklič, J. P. Damijan, M. Rojec</p> <p>5/2007: Domet in možni elementi politike aktivnega spodbujanja tujih neposrednih investicij (TNI) v Sloveniji (v pripravi), M. Rojec, T. Redek, Č. Kostevc</p> <p>4/2007: Okoljska komponenta gospodarskega razvoja Slovenije v zadnjih letih, M. Vendramin</p> <p>3/2007: Strukturne spremembe v mrežnih dejavnostih - učinki liberalizacije, R. Kmet Zupančič, J. Povšnar</p> <p>2/2007: Napovedovanje sprememb dodane vrednosti dejavnosti kmetijstva v Sloveniji v tekočem srednjeročnem obdobju, M. Kovač, E. Erjavec, S. Kovač</p> <p>1/2007: Zadolževanje in prezadolženost prebivalstva, B. Ferik</p>
<p>Socialni razgledi 2006</p>	<p>SR podajajo sliko tega, kako dobro ali slabo živimo v Sloveniji. Pri analizi socialne stratifikacije slovenske družbe smo opredelili štiri dohodkovne razrede, in jih uporabili za analizo podatkov o dohodkih in porabi gospodinjestev. Številne podatke smo povezali v enoten okvir analize družbene kohezije, socialnega kapitala in zadovoljstva z življenjem. SR prinašajo novosti tudi z obravnavo posebne teme - dolgožive družbe. Ukvarjamo se z izzivi in priložnostmi, ki jih razvojno dejstvo staranja družbe postavlja ne zgolj sistemom socialne varnosti, temveč tudi sistemom vedno bolj (pre)obremenjenih opornih omrežij in medosebnih odnosov, ki se lahko lomijo pod previsokimi pričakovanji in bremenami.</p>
<p>Pomladansko / Jesensko poročilo</p>	<p>Pomladansko poročilo 2006 Jesensko poročilo 2006</p>
<p>Pomladanska / Jesenska napoved</p>	<p>Pomladanska napoved gospodarskih gibanj 2007, 2007</p>
<p>Zbirka Analize, raziskave in razvoj</p>	<p>Poročilo o razvoju 2007 Strategija razvoja Slovenije (SRS 2006-2013), 2005 Slovenia - On the Way to the Information Society, 2004 Slovenija v novem desetletju: trajnost, konkurenčnost, članstvo v EU - povzetek Slovenija v novem desetletju: trajnost, konkurenčnost, članstvo v EU (SGRS 2001-2006)</p>

Naročilnica

Naročnina	*Naročnina obsega en tiskani in en brezplačni izvod v e-verziji (publikacij, ki so na voljo v e-verziji). Vsak naslednji izvod v eni ali drugi verziji se obračuna dodatno. Pri naročnini na izvod v e-verziji (brez tiskane verzije) imate 10 % popusta.				
Popusti	Na količino – po dogovoru (pri naročilu večjega števila izvodov ene publikacije do 25 %), za naročilo na več mesečnih zbirk (na dve zbirki 20 % in 25 % za naročilo na vsaj tri).				
Naročilo in informacije	UMAR, Gregorčičeva 27, 1000 Ljubljana; telefon 01-478-1043; fax 01-478-1070. Naročene publikacije in račun vam bomo poslali po pošti. E-pošta: publicistika.umar@gov.si ; za informacije o ostalih publikacijah se lahko obrnete na naš spletni naslov: http://www.gov.si/umar/public.php				
Obnavljanje	Naročilo se avtomatično obnavlja za naslednje leto.				
Odpoved	Odpoved naročnine velja po izteku leta, za katero je bila obnovljena. Odpoved mora biti posredovana pisno, najkasneje do konca koledarskega leta.				
Naziv ustanove in ime kontak. osebe, oz. ime ter priimek naročnika in tel.št.					
Naslov naročnika				E-naslov	
ID za DDV	Zavezanec za DDV		☐ DA	☐ NE	Datum:
Želim koristiti tudi naslednje brezplačne možnosti:					
prejemati brezplačen e-izvod publikacije na e-naslov (poleg izvoda, ki ga prejmem po navadni pošti)					☐
prejemati geslo na svoj elektronski naslov (ob spremembi gesla)					☐
prejemati obvestila o izdaji novih publikacij					☐
P e r i o d i k a					
	SIT	EUR	Vpišite število izvodov* tiskani e-izvod		
Ekonomski izzivi	2.500,00	10,43			
Ekonomsko ogledalo. 11 številik letno. Cena za en izvod 1.500,00 SIT / 6,26 EUR.	16.000,00	66,77			
Slovenian Economic Mirror. 11 številik letno. Cena za en izvod 1.500,00 SIT / 6,26 EUR.	16.000,00	66,77			
Pomladansko / Jesensko poročilo. Letna naročnina za eno publikacijo 2.500,00 SIT / 10,43 EUR.	5.000,00	20,86			
Spring / Autumn Report. Letna naročnina za eno publikacijo 3.500,00 SIT / 14,61 EUR.	7.000,00	29,21			
Poročilo o razvoju	3.000,00	12,52			
Development Report	3.000,00	12,52			
Zbirka Delovni zvezki (za posamezne teme se lahko obrnete na spletno stran oz. gornje naslove in tel. številke; cena po ceniku velja za en izvod).	2.200,00	9,18			
IB revija. Štiri številke letno. Enojna številka stane 3.000,00 SIT / 12,52 EUR, dvojna številka stane 4.000,00 SIT / 16,69 EUR.	10.000,00	41,73			
Info IMAD / UMAR Info. 1 izvod brezplačno. Koristne informacije o UMAR. Slovensko, angleško.					
V primeru, da ne naročate celotne zbirke, vpišite izbrano publikacijo:					
K n j i ž n e i z d a j e					
	SIT	EUR	Vpišite število izvodov* tiskani e-izvod		
Socialni razgledi 2006 (knjiga ali CD)	3.834,24	16,00			
Socialni razgledi 2006 (knjiga in CD)	4.792,80	20,00			
Social Overview 2006 (knjiga ali CD)	6.230,64	26,00			
Social Overview 2006 (knjiga in CD)	9.585,60	40,00			
Poročilo o človekovem razvoju Slovenija 2002–2003 (knjiga in CD)	2.500,00	10,43			
Poročilo o človekovem razvoju Slovenija 2002–2003 (knjiga ali CD)	1.900,00	7,93			
Human Development Report Slovenia 2002–2003 (knjiga in CD)	5.000,00	20,86			
Human Development Report Slovenia 2002–2003 (knjiga ali CD)	4.300,00	17,94			
Strategija razvoja Slovenije (SRS 2006–2013)	1.500,00	6,26			
Slovenija's Development Strategy (SDS 2006–2013)	2.000,00	8,35			
M. Stare, R. Kmet Zupančič, M. Bučar: Slovenia – On the Way to the Information Society, 2004	4.600,00	19,20			
Slovenija v novem desetletju: trajnost, konkurenčnost, članstvo v EU (SGRS 2000–2006) – povzetek	1.000,00	4,17			
Slovenija in the New Decade: Sustainability, Competitiveness, Membership in the EU – summary	1.500,00	6,26			
Slovenija v novem desetletju: trajnost, konkurenčnost, članstvo v EU (SGRS 2000–2006)	3.500,00	14,61			
Slovenija in the New Decade: Sustainability, Competitiveness, Membership in the EU	7.000,00	29,21			
B. Radej, A. Pirc Velkavrh, L. Globevnik: Indikatorji o okolju in razvoju/Indicators on environment and development, 1999	1.880,00	7,85			/
J. Seljak: Kazalec uravnoveženega razvoja / Sustainable Development Indicators, 2001	3.000,00	12,52			/
Matija Rojec: Prestrukturiranje z neposrednimi tujimi investicijami: Slovenija/Restructuring with foreign direct investment: The Case of Slovenia, 1998.	2.000,00	8,35			/
Za ostale knjižne izdaje se lahko obrnete na spletno stran oz. gornje naslove in tel. številke (vpišite izbrano knjižno izdajo):					
Cene v evrih so preračunane po tečaju zamenjave 1 euro = 239,640 SIT.					
Davek	8,5-odstotni DDV ni vključen v ceni.			29. december, 2006	